

Univerzita Karlova v Praze
Pedagogická fakulta

BAKALÁŘSKÁ PRÁCE

2024

Marek Vachta

Univerzita Karlova v Praze
Pedagogická fakulta
Katedra dějin a didaktiky dějepisu

BAKALÁŘSKÁ PRÁCE

Adoptivní císaři v českých učebnicích dějepisu
Adoptive Emperors in Czech History Textbooks

Marek Vachta

Vedoucí práce: doc. PhDr. Jana Keparťová, CSc.
Studijní program: Specializace v pedagogice
Studijní obor: Dějepis se zaměřením na vzdělávání – Geografie se zaměřením na vzdělávání

Prohlašuji, že jsem bakalářskou práci na téma *Adoptivní císaři v českých učebnicích dějepisu* vypracoval pod vedením vedoucího práce samostatně za použití v práci uvedených pramenů a literatury. Dále prohlašuji, že tato práce nebyla využita k získání jiného nebo stejného titulu.

Praha 12.4. 2024

.....

podpis

Na tomto místě bych chtěl poděkovat doc. PhDr. Janě Kepartové, CSc., za její profesionální přístup, podporu a především věnovaný čas. Díky odborným konzultacím a mnohým cenným radám mi psaní této práce nejen usnadnila, ale také značně zpříjemnila.

Obsah

1	Úvod.....	9
2	Marcus Cocceius Nerva	13
3	Marcus Ulpius Traianus	16
3.1	Dácké války.....	17
3.2	Civilní záležitosti.....	19
3.3	Východní hranice	20
4	Publius Aelius Hadrianus	23
4.1	Nová politika.....	24
4.2	Hadrianovy cesty a armáda	25
4.3	Bar Kochbovo povstání.....	26
4.4	Veřejná politika	27
4.5	Závěr života a nástupnictví	28
5	Titus Aelius Hadrianus Antoninus Pius.....	29
5.1	Počátky problémů.....	30
6	Marcus Aurelius Antoninus	32
6.1	Prvotní problémy s Parthy.....	32
6.2	Markomanské války	33
6.3	Myšlenky a principy.....	36
7	Události po smrti Marka Aurelia.....	38
8	Analýza vybraných učebnic	39
9	Učebnice z dob Rakouska-Uherska.....	40
9.1	Dr. Ant. Gindely'ho Dějepis všeobecný pro nižší třídy středních škol, svazek první: Věk starý.....	41
9.2	Učebná kniha dějepisu všeobecného pro vyšší třídy škol středních, Díl 1. Věk starý 42	
9.3	Jana Lepaře Všeobecný dějepis k potřebě žáků na vyšších gymnasiích československých, Díl 1. Starý věk.....	44

9.4	Shrnutí	46
10	Učebnice první republiky	48
10.1	Učebnice dějepisu pro nižší třídy škol středních. 1. díl. Starověk a středověk do konce 13. století.....	49
10.2	Všeobecný dějepis pro vyšší třídy gymnasií, reálných gymnasií a reformních reálných gymnasií. 1. díl. Pro 5. třídu. Starý a střední věk do Karla Velikého.....	50
10.3	Všeobecný dějepis pro vyšší třídy škol středních, Díl první: Dějiny starověku a raného středověku.....	52
10.4	Shrnutí	54
11	Učebnice z komunistického Československa.....	56
11.1	Z dávné minulosti lidstva: Dějepis pro 6. ročník	57
11.2	Dějepis pro 1. ročník střední všeobecně vzdělávací školy	58
11.3	Dějepis pro 1. ročník gymnázia.....	59
11.4	Shrnutí	61
12	Učebnice moderní	63
12.1	Dějepis 6: učebnice pro základní školy a víceletá gymnázia	64
12.2	Hravý dějepis 6. Pravěk a starověk: učebnice pro 6. ročník ZŠ a víceletá gymnázia 66	
12.3	Dějepis pro gymnázia a střední školy 1, Pravěk a starověk	68
12.4	Shrnutí	70
13	Závěr.....	72
14	Seznam zdrojů	75
15	Obrazové přílohy	78

Abstrakt

Cílem první části této práce je představit na základě studia odborné literatury a historických pramenů dynastii adoptivních císařů. Druhá část práce je zaměřena na zkoumání role tohoto období v českých učebnicích dějepisu. Analyzované učebnice jsou rozděleny do několika období dle doby svého vzniku. Kromě analýzy jsou učebnice taktéž navzájem komparovány v rámci jednotlivých období. Následná syntéza přináší závěry ohledně toho, jak jsou adoptivní císaři prezentováni v českých učebnicích v průběhu dějin. Na základě těchto metod je zjištěno, že zkoumané období je již od dob Rakouska-Uherska nedílnou součástí výkladu římských dějin. I přes rozdílnou podrobnost textů jsou adoptivní císaři shodně prezentováni jako jedni z nejdůležitějších císařů principátu a nikdy z výkladu zcela nevymizeli. Nejpodrobněji byli tito panovníci líčeni za Rakouska-Uherska a první republiky. Naopak největší generalizaci byli podrobeni za vlády komunistického režimu. V moderních učebnicích se jejich panování začalo opět ve větší míře připomínat.

Klíčová slova

Adoptivní císaři, Římská říše, české učebnice dějepisu, 19. století, 20. století, přítomnost, vzdělávání

Abstract

The aim of the first part of this thesis is to introduce the dynasty of the Adoptive Emperors on the basis of the study of literature and historical sources. The second part of this work is aimed at examining the role of this period in Czech history textbooks. The analyzed textbooks are divided into several periods according to the time of their creation. In addition to the analysis, the textbooks are also compared with each other within each period. The subsequent synthesis provides conclusions on how the Adoptive Emperors are presented in Czech textbooks throughout history. Based on these methods, it is found that the period under study has been an integral part of the interpretation of Roman history since the time of the Austro-Hungarian Empire. Despite the different level of detail in the texts, the adopted emperors are consistently presented as one of the most important emperors of the principate and have never completely disappeared from the interpretation. These monarchs were depicted in the most detail way during the Austro-Hungarian Empire and the First Czechoslovak Republic. On the other hand, they were subjected to the greatest generalization under the Communist regime. In modern textbooks, their reigns have begun to be mentioned again to a greater extent.

Keywords

Adoptive Emperors (Five Good Emperors), Roman Empire, Czech History Textbooks, 19th century, 20th century, present time, education

1 Úvod

Tématem této bakalářské práce jsou „*Adoptivní císaři v českých učebnicích dějepisu*“. Práce obsahuje dvě hlavní části. První z nich zkoumá období vlády adoptivních císařů na základě studia odborné literatury a pramenů. Časové vymezení zkoumaného období začíná rokem 96, kdy na trůn nastoupil po zavraždění císaře Domitiana Marcus Cocceius Nerva. Právě tento císař se zasloužil o zavedení adopce jako nástroje pro určení ideálního dědice, čímž započal éru schopných panovníků na trůně, které dnes označujeme jako císaře adoptivní. Jejich vláda se vyznačovala především zvýšenou stabilitou a prosperitou celé říše. Celá dynastie čítá kromě Nerva dalších pět panovníků. Úspěšného vojevůdce Traiana, který dokázal Římskou říši nakrátko rozšířit do největších rozměrů v historii. Po Traianovi nastoupil na trůn Hadrianus. Ten velkou část své vlády trávil na inspekčních cestách po celé říši a dbal především na stabilitu a bezpečnost impéria. Za svého nástupce určil nakonec Antonina Pia, jehož vláda byla již za jeho současníků považována za nesmírně svědomitou a klidnou. Antoninus Pius dále na popud Hadriana adoptoval Marka Aurelia a Lucia Vera. Za jejich vlády na římský trůn poprvé usedli dva nezensváření císaři. Avšak byl to právě filozoficky založený Marcus Aurelius, který byl ústřední postavou. Jeho smrtí roku 180 nekončí pouze vláda adoptivních císařů, ale také období prosperity. Usednutí jeho syna Commoda na císařský trůn můžeme označit za počátek úpadku Římské říše. Rokem 180 je tak ohraničeno i zkoumané období v této práci.

Druhá část této bakalářské práce je věnována obrazu adoptivních císařů v českých učebnicích dějepisu.¹ Hlavním cílem je tak analyzovat jednotlivé kapitoly pojednávající o tomto období v různorodých učebnicích a následně je navzájem komparovat. Zkoumané učebnice jsou rozřazeny do čtyř kategorií dle doby svého vzniku. První kategorií jsou dějepisné učebnice vydané za dob Rakouska-Uherska. Tedy přibližně od roku 1867 až do začátku první světové války. Druhou skupinu tvoří učebnice vzniklé v samostatném Československu za první republiky. Toto období je vymezeno lety 1918 až 1938. Období nacistické nadvlády okleštěné vlasti do práce z pochopitelných důvodů není zařazeno. Do třetí kategorie jsou zařazeny učebnice z dob vlády KSČ. Konkrétně tedy texty vzniklé v rozmezí let 1948 až 1989. Poslední skupinou jsou poté moderní dějepisné učebnice, které byly vydány po sametové revoluci a často je využíváme ve školách dodnes. V každé z uvedených kategorií jsou vybrány tři reprezentativní tituly. Ty jsou zvoleny záměrně tak, aby se navzájem lišily

¹ Českými učebnicemi jsou rozuměny učebnice psané v českém jazyce.

svým zaměřením a podrobností textů. Tímto způsobem lze docílit lepšího pokrytí daného tématu.

Práce si klade za cíl zodpovědět několik výzkumných otázek. Zaprvé, jakou roli v učebnicích hrají adoptivní císaři v rámci výkladu celé římské historie. Konkrétně tedy analyzovat, jak se tato role v učebnicích vyvíjela v průběhu dějin. Kromě toho je samozřejmě na místě soustředit se i na to, jak jsou tito císaři v učebnicích obecně interpretováni a pokud vůbec. Následně je tak možné se zaměřit, na co je kladen v učebnicích největší důraz a zda se to v jednotlivých učebnicích liší. Porovnat lze taktéž obraz těchto císařů v učebních textech s historickou skutečností, která je předmětem první části této práce. Obecně je tak záměrem komparovat jednotlivá období a jejich interpretaci této epochy z pohledu politické situace, v níž učebnice vznikaly.

V rámci práce je využita dvojice nepostradatelných pramenů. Prvním z nich je sbírka latinských životopisů římských císařů a uzurpátorů mezi lety 117 až 284 s názvem *Historia Augusta*.² Ta je dosud předmětem mnoha pochybností a dohadů a obecně se věří, že byla napsána šesticí antických autorů na přelomu 3. a 4. století našeho letopočtu. Avšak existují i domněnky, že se jedná o dílo pouze jednoho později pišícího autora. Skutečností však zůstává, že tato otázka zatím není stoprocentně zodpovězena. Jednoznačným nedostatkem pramenu je fakt, že biografie obsahují mnoho nepodložených tvrzení. Velkou výhodou je naopak to, že existuje český překlad pod názvem „*Portréty světovládců I*“.³ V rámci této práce je však využíván anglický překlad.⁴ Druhý neméně důležitý pramen představuje dílo *Historia Romana* jejímž autorem je Lucius Cassius Dio.⁵ Tento autor pišící řecky zpracoval ucelené římské dějiny od bájného Aenea až po vládu Severa Alexandra. Původně se jednalo o celkem 80 knih, avšak značná část byla bohužel ztracena. Naštěstí texty pojednávající o zkoumaném období se převážně dochovaly do dnešních dnů. I zde se samozřejmě nevyhneme nepodloženým tvrzením, ale značnou výhodou bezpochyby je, že autor část popisovaného období sám prožil. Dalším benefitem je fakt, že práce na rozdíl od *Historie Augusty* líčí i události za vlády císaře Nervy a Traiana. U této práce není k dispozici český překlad, takže je taktéž využita verze anglická. Anglické překlady jsou využity z webu University of Chicago.⁶

² *Historia Augusta* [online], Přeložil: David Magie, Dostupné z: https://penelope.uchicago.edu/Thayer/E/Roman/Texts/Historia_Augusta/home.html.

³ Jan BURIAN – Bohumila MOUCHOVÁ, *Portréty světovládců I (Od Hadriana po Alexandra Severa)*, Praha 1982.

⁴ Část práce byla zpracovávána v zahraničí, takže bylo nutné využít tuto alternativu. Anglické a české překlady byly následně porovnány a bylo zjištěno, že ve využitých textech nejsou větší odchylky v překladu.

⁵ Cassius DIO, *Roman History* [online], Přeložil: Earnest CURY, Dostupné z: http://penelope.uchicago.edu/Thayer/E/Roman/Texts/Cassius_Dio/.

⁶ Oba překlady jsou zhotoveny příslušnými odborníky a opatřeny i řadou komentářů.

K dispozici jsou i další dobové prameny, avšak žádný se svou podrobností a rozsahem zdaleka nepřiblížuje dvěma výše zmíněným. Exemplárním příkladem může být například dílo *Liber de Caesaribus* od Aurelia Victora. Jedná se pouze o letný přehled biografii jednotlivých císařů, které bohužel nejsou příliš využitelné. Zmínit lze taktéž dílo Paula Orosia *Historiarum adversum paganos libri VII.*⁷ Autor si vytyčil za cíl popsat celé lidské dějiny, čemuž následně odpovídá podrobnost textů. U kapitoly zabývající se Markem Aureliem je samozřejmě okrajově využito i jeho vlastní soupis filosofických myšlenek s názvem *Hovory k sobě*.⁸ Toto dílo Marcus Aurelius sepisoval především během svých tažení proti Germánům mezi lety 170–180. Jednotlivé analyzované učebnice jsou samostatně představené v příslušných kapitolách.

Mezi nejdůležitější využití tituly z odborné literatury patří nepochybně kniha *Římští císařové: životopisy vládců císařského Říma v letech 31 př. Kr.–476 po Kr.* z pera britského historika Michaela Granta.⁹ Jak z názvu vyplývá, autor se věnuje nejvýznamnějším císařům, kteří kdy usedli na římský trůn. Vychází převážně z dobových písemných pramenů, ale také z mincí a jiných archeologických nálezů, a podává tak ucelený obraz jednotlivých vládců. Velikou výhodou je skutečnost, že texty zahrnují všechny císaře adoptivní dynastie. Neméně důležitým titulem je taktéž kniha *Životy císařů*.¹⁰ Titul je zpracován kolektivem autorů pod vedením renomovaného britsko-kanadského historika starověku Anthony A. Barretta. Biografie zvolených panovníků jsou zde zpracovány podrobněji, nežli je tomu u předešlého titulu, avšak velkým úskalím je fakt, že se kniha zabývá pouze tuctem nejvýznamnějších vládců. Z dynastie adoptivních císařů se jedná konkrétně o Hadriana a Marka Aurelia. I přes tuto skutečnost se jedná o velmi důležitý zdroj. Tyto dvě knihy dále skvěle doplňuje původní monografie *Civilizace starověkého středomoří II.* českých profesorů Jana Buriana a Pavla Olivy.¹¹ Velkou část obsahu druhého dílu představují římské dějiny včetně dějin císařství. Díky rozsahu knihy jsou tak poměrně podrobně líčeny i události za vlády adoptivních císařů. Dále ještě nutno zmínit anglicky psaný titul *In the Name of Rome: The Men who Won the Roman Empire*, jehož autorem je britský historik a známý popularizátor antiky Adrian Goldsworthy.¹² Kniha obsahuje kapitoly věnující se největším římským vojevůdcům. Pro tuto práci je kniha důležitá z toho důvodu, že je v ní obsažen i poslední velký císařský dobyvatel,

⁷ V českém překladu *Dějiny proti pohanům*. Paulus OROSIUS *Dějiny proti pohanům*, Praha 2018. ⁸ Marcus AURELIUS, *Hovory k sobě*, Praha 1969.

⁹ Michael GRANT, *Římští císařové: životopisy vládců císařského Říma v letech 31 př. Kr.–476 po Kr.*, Praha 2002.

¹⁰ Anthony A. BARRET (ed.), *Životy císařů*. Praha 2012.

¹¹ Jan BURIAN – Pavel OLIVA, *Civilizace starověkého středomoří II.*, Praha 2020.

¹² Adrian GOLDSWORTHY, *In the Name of Rome: The Men who Won the Roman Empire*, Londýn 2016.

Traianus. Existuje taktéž český překlad, avšak pro tuto práci byla použita originální verze.¹³

K porozumění problematiky týkající se školství je ideálním zdrojem kniha *Velké dějiny zemí Koruny české. Tematická řada, Školství a vzdělanost*, který zpracoval rozsáhlý kolektiv autorů v čele s českou historičkou Ivanou Čornejovou.¹⁴ Doplnující informace týkající se výuky dějepisu v průběhu dějin jsou čerpány z titulu *Základy oborové didaktiky dějepisu* od Stanislava Julínka.¹⁵

Na téma adoptivních císařů mnoho závěrečných prací zpracováno nebylo. Existuje však několik děl zabývajících se stoickou filosofií a Markem Aureliem. Jejich obsah je ale na rozdíl od mé práce převážně filosofický. Opomenout však nemůžu bakalářskou práci od Tomáše Lašáka s názvem *Praetoriánská garda ve starověkém Římě za adoptivních císařů*.¹⁶ Autor se zde zabývá především pretoriánskou gardou, avšak mimo jiné zpracoval i charakteristiku jednotlivých panovníků. Jeho charakteristika je však primárně zaměřena na vztah s již zmiňovanou gardou. Tím pádem se například příliš nezabývá zahraniční politikou a válkami vedenými jednotlivými panovníky. Druhou prací, kterou musím uvést, je diplomová práce Miroslavy Novákové s názvem *Římské dějiny principátu ve výuce na českých základních školách*.¹⁷ Autorka se zde zabývá obdobím celého principátu v moderních českých učebnicích. Obsaženi jsou tak i adoptivní císaři, avšak hlavním těžištěm práce je analýza učebnic. Ta je stejně jako v této práci provedena po obsahové stránce, ale autorka knihy rozebírá taktéž z didaktického hlediska.

¹³ Část práce byla zpracovávána v zahraničí. Anglická verze je dostupná i online. Český překlad: Adrian GOLDSWORTHY, přeložila Jarmila Doubravová, *Ve jménu Říma: muži, kteří vítězili pro římskou říši*, Praha 2009.

¹⁴ Ivana ČORNEJOVÁ a kol., *Velké dějiny zemí Koruny české. Tematická řada, Školství a vzdělanost*. Praha 2020.

¹⁵ Stanislav JULÍNEK, *Základy oborové didaktiky dějepisu*, Brno 2008.

¹⁶ Tomáš LAŠÁK, *Praetoriánská garda ve starověkém Římě za adoptivních císařů*, Olomouc 2014, Bakalářská práce, Univerzita Palackého v Olomouci, Filozofická fakulta, Katedra historie, Vedoucí práce PhDr. Ivana Koucká.

¹⁷ Miroslava NOVÁKOVÁ, *Římské dějiny principátu ve výuce na českých základních školách*, Praha 2021, Diplomová práce, Univerzita Karlova, Pedagogická fakulta, katedra dějin a didaktiky dějepisu, Vedoucí práce doc. PhDr. Jana Keparťová, CSc.

2 Marcus Cocceius Nerva

Nerva se narodil roku 30 n. l. ve městě Narni. Politickou dráhu zvolil po vzoru svého děda, který se osobně přátelil s císařem Tiberiem, a jednou zastával funkci konzula. Kromě toho se stal také uznávaným právníkem stejně jako jeho otec. Úřednickou kariéru zahájil již za vlády posledního císaře juliovsko-claudiovské dynastie, Nerona. S tím dokonce navázal důvěrnější vztahy, čemuž velmi pomohlo potlačení Pisonova spiknutí. Právě zde hrál totiž Nerva významnou roli, na což Nero nikdy nezapomněl. Po císařově smrti se z Nervy stal otevřený sympatizant Flaviovců. Po úvodní rivalitě se tak sblížil i s Vespasianem. To nakonec vyústilo v jeho první konzulát roku 71, který vykonával po boku císaře. Obdobné vztahy, i když trochu složitější, měl s císařem Domitianem. Za jeho vlády se stal roku 90 podruhé konzulem.¹⁸

Krutost a atmosféra strachu se Domitianovi nakonec staly osudnými. V posledních letech jeho vlády si už nikdo nemohl být jistý, že nepostihnou případné represe i je samotné. To od císaře odvrátilo i rozsáhlou část jeho nejbližších. Vše nakonec vyvrcholilo jeho vraždou roku 96. Jak rozsáhlá byla síť spiklenců, přesně nevíme, ale do celého plánu byli zřejmě zapleteni také oba prefekti pretoriánské gardy a nejspíše i manželka samotného císaře. Je možné, že o celém spiknutí věděl i Nerva.¹⁹ Ten byl následně senátem jednohlasně zvolen za následníka trůnu. Bylo tomu z jednoduchého důvodu. Byl kandidátem senátu, jenž jej vyhodnotil jako nejvhodnějšího muže pro danou chvíli. Nerva nebyl pro nikoho trnem v oku, a navíc byl již pokročilého věku. I díky jeho dlouhé kariéře senátora se tak nelze příliš divit, že padla volba zrovna na něj, jelikož měl v senátu mnoho podporovatelů a přátel. Po oznámení smrti Domitiana byl tak jednohlasně senátem provolán za císaře. Mnoho času na rozmyšlenou však neměl, jelikož reálně hrozilo nebezpečí, že svého kandidáta by při zdráhání senátu provolala i pretoriánská garda. Nerva, aby předešel chaosu a zmatku, přijal titul *princeps*.²⁰

Po Domitianovi zdědil státní pokladnu ve značně zbídačeném stavu. Dalším problémem byl fakt, že sice disponoval podporou senátu, ale pretoriáni a armáda stáli za zavražděným Domitianem. Armádu si chtěl získat zavedením speciální odměny za vstup do legií, avšak toto opatření nepadlo na úrodnou půdu. Mnohem větší problémy měl nově zvolený císař s pretoriánskou gardou, která dokonce žádala popravu obou pretoriánských prefektů a dalších konspirátorů, kteří se na vraždě přímo či nepřímo podíleli. Tento tlak

¹⁸ M. GRANT, *Římští císařové*, s. 85.

¹⁹ Charles Leslie MURISON, *M. Cocceius Nerva and the Flavians*, Transactions of the American Philological Association 133, no. 1, 2003, s. 151–152, Dostupné z: <https://www.jstor.org/stable/20054078>.

²⁰ Tamtéž, s. 153–155.

nakonec donutil císaře oba prefekty, Petronia Norbana a Flavia Secunda, sesadit. Nový prefekt Casper Aelianus však byl také sympatizantem předešlého císaře a pro své předchůdce žádal stejný trest. Nerva se snažil tomuto řešení situace předejít, avšak marně. Část pretoriánů nakonec vnikla do císařského paláce ve snaze vykonat svou spravedlnost. Císař se jim dokonce snažil zatarasit cestu vlastním tělem, ale proti přesile neměl sebemenší šanci. Byl tak násilím odstrčen a nucen přihlížet usmrcení obou bývalých prefektů a dalších konspirátorů přímo v císařském paláci.²¹

Jak už bylo řečeno, říše na tom nebyla ekonomicky zrovna nejlépe, na což musel stárnoucí císař přirozeně reagovat. Domitianus byl většinou římského lidu nenáviděn, z čehož těžil i Nerva. Senátem byla nejprve odsouzena jeho památka.²² Následně byly strhávány Domitianovy sochy, sloupy a obrazy. Sochy byly poté taveny na drahé kovy, z kterých se razily nové mince do poloprázdné pokladny. Ve snaze zlepšit finanční situaci říše, zavedl Nerva několik dalších ekonomických opatření. Nejchudším římským občanům daroval 60 000 000 sesterciů, které měly být použity převážně na nákup půdy. Kvůli omezení výdajů zakázal vytvářet vlastní sochy z drahých kovů. Zároveň zakázal mnoho veřejných akcí, jako například závody koňských spřežení. Situace zašla dokonce tak daleko, že nechal ve velkém rozprodávat vybavení císařského paláce. Svým opatrným hospodařením však dokázal ekonomickou situaci stabilizovat. Kromě toho ve snaze plně zapomenout na Domitiana, nechal Nerva zrušit řadu jeho reforem. Ku příkladu lze zmínit trest za urážku císařského majestátu nebo podporu udavačství.²³

Císař rychle ztrácel na síle, avšak situace v říši stále nebyla klidná. Senátorům slíbil, že žádného z nich nenechá násilně odstranit, čímž jeho podpora v senátu jednoznačně stoupla.²⁴ Pretoriánská garda však stále neměla Nervu příliš v oblibě a rozhodně se na ni nemohl spolehnout. Ani u armády nemohl hledat potřebnou podporu. I přes veškeré snahy nebyl totiž nikdy vojákem, ke kterému by legionáři cítili sounáležitost. V jednom z vojenských táborů se proti císaři dokonce začala formovat vzpoura. Ta byla sice včas vyvržena, ale císaři to dalo jednoznačný signál, že s podporou armády zřejmě nikdy počítat nemůže.²⁵ V reakci na tento stav adoptoval Nerva v září roku 97 místodržitele Horní Germánie, Traiana. Ten sice nebyl z nikterak významné aristokratické rodiny, ale byl velmi schopný a vojskem navíc milován. Byl mu přidělen titul *caesar* s téměř identickými

²¹ M. GRANT, *Římští císařové*, s. 86.

²² *Damnatio memoriae* – ztracení památky. Jednalo se o úmyslné odstraňování jmen a portrétů provinilých osob ve veřejném prostranství ve snaze na ně zapomenout.

²³ DIO, LXVIII, 1.2–2.2.

²⁴ DIO, LXVIII, 2.3.

²⁵ DIO, LXVIII, 3.2–3.3.

pravomocemi jako má císař. Z nástupnictví Nerva vyloučil všechny členy své rodiny a jediným dědicem učinil adoptovaného Traiana. To značně napomohlo zlepšit vztahy jak s gardou, tak s armádou. Traianus byl navíc prvním císařem, který nepocházel z Apeninského poloostrova, nýbrž z Hispánie. I proto lze potvrdit, že Nerva učinil svou volbu čistě z praktických důvodů, především na základě schopností svého nového dědice. Tento princip byl největším dílem, které po sobě Nerva zanechal a nepřímo se tak zasloužil o období největšího rozkvětu Římské říše. Zesláblý císař zemřel přirozenou smrtí v lednu roku 98. Sám dokázal částečně konsolidovat situaci v říši, avšak jeho pravý odkaz lze především hledat v řešení nástupnictví adoptováním nejvhodnějšího kandidáta.²⁶ Sám Nerva údajně prohlásil: *“Neučinil jsem nic, co by mi bránilo vzdát se císařského úřadu a dále žít v bezpečí jako soukromník.”*²⁷

²⁶ J. BURIAN – P. OLIVA, *Civilizace starověkého středomoří II.*, s. 592.

²⁷ DIO, LXVIII, 3.1.

3 Marcus Ulpius Traianus

Traianus se narodil roku 53, avšak na rozdíl od svých předchůdců na císařském trůně nevyrostal na území Apeninského poloostrova, nýbrž ve vzdálené Hispánii, jak již bylo řečeno výše. Konkrétně v jižní části nazývaná Hispania Baetica. Jeho otec se stal senátorem, což z něj činilo s největší pravděpodobností prvního člena jeho rodu, kterému se dostalo této pocty. Roku 70 se stal za císaře Vespasiana dokonce konzulem. Později se stal místodržitelem v Sýrii, kam ho doprovázel i jeho syn. Mladý Traianus v Sýrii sloužil jako vojenský tribun. Postupem času se vypracoval až na praetora v Hispánii a Germánii, kde vedl místní legie. Svou úlohu budoucí císař sehrál i v potlačení vzpoury, kterou vedl Lucius Antoninus Saturninus.²⁸ Jeho legie sice na místo dorazila již po potlačení vzpoury, ale tímto činem si získal náklonost císaře Domitiana i senátu.²⁹ Odměnou mu byl konzulát roku 91. Během své vojenské kariéry vedl několik úspěšných bojů s nepřátelskými kmeny. I díky těmto vítězstvím se Traianus těšil poměrně velké oblibě jak mezi vojáky, tak mezi civilním obyvatelstvem. V době vraždy Domitiana byl považován za jednoho z nejlepších generálů své doby. V roce 97 se dozvěděl, že byl adoptován Nervou, který tímto činem primárně cílil na uklidnění situace po násilné smrti Domitiana. Začátkem dalšího roku však zesláblý Nerva zemřel a na uprázdněný trůn tak usedl bez větších potíží Traianus.³⁰

Záhy po nabytí svého úřadu učinil Traianus určité reformy. Vzal si příklad ze svého předchůdce Nervy a snažil se obdobně zajistit podporu senátu. „*Když se stal císařem, poslal senátu dopis napsaný vlastní rukou, v němž mimo jiné prohlásil, že žádného dobrého člověka nezabije ani nezaví práva, a potvrdil to přísahou nejen tehdy, ale i později.*“³¹ Kromě toho si byl vědom role pretoriánské gardy, která mohla značně ovlivňovat císařskou politiku (dobře věděl, že praetoriáni již v minulosti zásadně vstoupili do politiky, když po smrti Caliguly dosadili na trůn Claudia). Proto se rozhodl doplnit její řady o nové vzniklou jednotku *equites singulares*.³² Ta byla císaři oddaná, čímž Traianus eliminoval případné nebezpečí z řad pretoriánů. Nechal také potrestat účastníky vzpoury proti Nervovi v čele s praetoriánským prefektem Casperem Aelianem. *Poslal pro Aeliana a pretoriány, kteří se vzbouřili proti Nervovi, a předstírajíc, že je hodlá k nějakému účelu využít, a pak je odstranil z cesty.*³³ Jako

²⁸ Tato vzpoura probíhala za pomoci germánských kmenů. Saturninus byl dokonce neoficiálně korunován císařem. Byl však brzy poražen a popraven.

²⁹ M. GRANT, *Římsí císařové*, s. 87.

³⁰ Adrian GOLDSWORTHY, *In the Name of Rome: The Men who Won the Roman Empire*, Londýn 2016, s. 363–364.

³¹ DIO, LXVIII, 5.2.

³² Jednalo se prakticky o jízdní složku pretoriánské gardy. Byla tvořena z většiny věrnými vojáky císaře, na které se mohl spolehnout.

³³ DIO, LXVIII, 5.4.

poslední bezpečnostní opatření transformoval složku římské armády zvanou *frumentarii*. Ta měla původně za úkol obstarávat proviant, avšak nyní se z ní stala prakticky zpravodajská služba pracující pro císaře. Po svém příjezdu do Říma se císař věnoval i civilním záležitostem. Zavedl nejprve některé správní reformy, ale kromě toho se věnoval i řadovému obyvatelstvu. Udělil velké množství milostí lidem, kteří byli vězněni už za vlády Domitiana. Kromě toho také poskytl nemalé finanční příspěvky řadě italských měst, jež byly určeny především na děti a nejchudší.³⁴

3.1 Dácké války

Jeho hlavní ambicí však bylo kvůli hospodářským problémům, ale i z politických důvodů rozšířit Římské impérium o nová území. Naopak většina válek od dob Augusta byla primárně obranná. To byla skutečnost, kterou Traianus hodlal změnit. Císař vynikal především ve fyzické zdatnosti a vojenském umění. Svůj vzor spatřoval v samotném Caesarovi. Římskou expanzi směřoval do Dácie na území dnešního Rumunska. Zdejší kmeny byly sjednoceny králem Decebalem během vlády Domitiana. Ten proti nim zahájil odvetná tažení, protože se Dákové stávali pro Římskou říši potenciálním nebezpečím. Avšak tyto Domitianovy snahy se neseťkaly s valným úspěchem, spíše naopak. Počáteční vítězství následovaly drsné porážky, což vyústilo ve vynucenou mírovou smlouvu roku 88. Ta nebyla pro Řím příliš výhodná, jelikož se císař zavázal za mír platit tribut. Na jednu stranu tímto krokem zajistil v této části hranice klid, avšak na stranu druhou to vypadalo navenek jako částečné pokoření Říma.³⁵

Traianus se rozhodl tento stav zvrátit a předejít tak dalším případným dáckým výbojům. Kromě toho ho hnalo i ohromné bohatství Dácie, které plynulo ze zlatých a stříbrných dolů. Krátce po nástupu na trůn začal s náročnými přípravami na toto tažení. Ty trvaly několik let, avšak císař nechtěl nechat nic náhodě. Roku 101 byly přípravy u konce a římské vojsko čítající až 100 000 vojáků se dalo do pohybu. V té době se jednalo až o jednu třetinu veškerých mužů ve zbrani, které měl Řím k dispozici. Po vzoru Gaia Julia Caesara si Traianus psal z těchto tažení vlastní zápisky, avšak ty se až na několik útržků bohužel nezachovaly. Nejlepším zdrojem tak zůstává Cassius Dio a Traianův sloup. Právě tento monument byl postaven na počest římského vítězství a zobrazuje na sérii vlysů výjevy z této válečné výpravy.³⁶

³⁴ DIO, LXVIII, 5.4.

³⁵ Hadrian DAICOVICIU, *Dákové*, Praha 1973, s. 218–219.

³⁶ A. GOLDSWORTHY, *In the Name of Rome*, s. 365.

Postup armády byl pomalý, jelikož se Traianus nechtěl nechat vlákat do léčky. Na jaře roku 101 překročila římská armáda Dunaj. Protože v té době nebyl přes tento evropský veletok postaven žádný kamenný most, bylo nutné překonat tuto přírodní překážku pomocí pontonových mostů. Dácie byla chráněna nejen četnými pevnostmi, ale také horským pásmem Karpat. Traianus rozdělil své vojsko na více proudů, které se měly následně setkat ve vnitrozemí. Zprvu docházelo pouze k omezeným střetům, avšak nakonec se hlavní síly obou stran střetly v průsmyku Tapae.³⁷ V druhé bitvě u Tapae byla vojska krále Decebala poražena, avšak nezničena.³⁸ Bitva byla nesmírně krvavá a obě strany utrpěly citelné ztráty. Na ošetřování raněných se měl údajně podílet i sám císař. „*A když jim došly obvazy, neušetřil prý ani svůj oděv, ale rozstříhal ho na cáry. Na počest vojáků, kteří v bitvě padli, nařídil postavit oltář a každoročně provádět pohřební obřady.*“³⁹ Dákové se sice stáhli, ale císař nevyužil tuto příležitost k dalšímu postupu. S blížící se zimou raději dal rozkaz k návratu a nechal své vojáky přezimovat v bezpečí.⁴⁰

Na jaře obnovili Římané své operace a opět pochodovali do dáckého vnitrozemí. Decebalus pochopil, že takto obrovskému a dobře organizovanému vojsku nemůže účinně čelit. Proto se snažil s Traianem navázat diplomatické styky a vyjednat příměří. Čím více se římská armáda přibližovala dáckému hlavnímu městu Sarmizegetuse, tím více král chápal, že zde není příliš prostoru pro kompromis. První dácká válka nakonec skončila kapitulací krále Decebala. Ten se ale zatím nesmířil s porážkou. Traianus však byl ten, jenž diktoval podmínky. A ty byly velmi tvrdé. Dákové se museli vzdát samostatné zahraniční politiky, ztratili část dobytých území a museli zbourat hradby okolo svých opevnění. Kromě toho byli nuceni odevzdat válečné stroje, vydat Římu dezertéry a římské inženýry. Dácie se stala de facto klientským královstvím Říma. Traianus získal za tento úspěch titul *Dacicus*.⁴¹

Mír však neměl dlouhého trvání. Decebelus záhy po uzavření míru začal porušovat řadu z dohodnutých podmínek. Zejména opět začal budovat armádu a útočil na okolní kmeny Sarmatů a Jazygů bez svolení Říma. Vše nakonec vyvrcholilo útoky Dáků na římské pozice při hranicích. To byl pro císaře jednoznačný impuls pro zahájení další trestné výpravy roku 105. Během druhé dácké války bylo shromážděno s největší pravděpodobností ještě větší vojsko než během té první. Císař v rámci příprav dokonce nechal vytvořit dvě nové legie.⁴² Traianus navíc po první dácké válce nechal přes Dunaj postavit monumentální kamenný most.

³⁷ První bitva u Tapae proběhla během expedice císaře Domitiana do Dácie v letech 86–88.

³⁸ Dnes lze místo této bitvy hledat v údolí Železných vrat.

³⁹ DIO, VIII 8.2.

⁴⁰ H. DAICOVICIU, *Dákové*, s. 220–221.

⁴¹ Tamtéž, s. 222–224.

⁴² Legio II Traiana Fortis a XXX Ulpia Victrix – obě byly pojmenovány na počest císaře.

Ten byl dílem Apollodóra z Damašku a tehdy se jednalo o nejdelší most v celé římské říši. Cassius Dio popisuje most slovy: „*Vskutku brilantní, stejně jako jeho další úspěchy, ale tento most všechny překonal.*“⁴³ Tehdy se opravdu jednalo o vrchol tehdejší architektury. Tímto mostem si císař zajistil snadný přístup do Dácie v případě nouze. A jak sám předpokládal, tato chvíle přišla. Tentokrát proudily přes Dunaj římské oddíly bez větších problémů.⁴⁴

Decebalus, brzy pochopil, že situace je vážná. Byl postupně připravován o spojence a do vnitrozemí se valila ještě větší armáda než před několika lety. Dáctí válečníci byli sice odvážní, ale takové přesile nemohli odolat.⁴⁵ I přes odpor se Římané rychle dostali až k branám hlavního města vysoko v Karpatech. To bylo dobře opevněno, avšak Římané dokázali Dáky odříznout od zdroje vody. Sarmizegetusa se tak nemohla účinně bránit a Traianovy jednotky brzy pronikly za pomoci obléhacích strojů do města. Hlavní dácké centrum bylo nuceno složit své zbraně. Ale ani tato skutečnost neodvrátila drancování a většinu domů brzy zachvátil požár. Část nejvěrnějších dáckých bojovníků se snažila prchnout do hor společně s králem Decebalem, ale byli zastiženi jednotkou římské jízdy. Samotný král byl obklíčen a ve snaze se vyhnout potupnému zajetí zvolil sebevraždu. Jeho hlava byla následně poslána do Říma jako důkaz vítězného tažení.⁴⁶

Dácké války skončily roku 106 Traianovým triumfem. Po dlouhé době byla vytvořena nová provincie, *Dacia Traiana* s hlavním městem *Sarmizegetusa Ulpia*. Kromě toho si Římané odvezli obrovské bohatství. Byl objeven královský poklad, který byl údajně skryt v korytu řeky.⁴⁷ Dácké obyvatelstvo bylo postiženo vlnou represí a přesídlováno do nížin. Vylidněná země byla následně kolonizována obyvateli z říše a postupně romanizována, což je patrné dodnes. Na oslavu svého vítězství nechal císař v Římě pořádat gladiátorské hry, které trvaly celých 123 dní. Za dácké zlato nechal Traianus ve věčném městě vystavit *Forum Traianum* společně s Traianovým sloupem, jenž nám připomíná toto tažení dodnes.⁴⁸

3.2 Civilní záležitosti

Po dáckých válkách se Traianus přesunul zpět do Říma. V hlavním městě příliš nepobýval a téměř polovinu své vlády strávil mimo jeho zdi. Je pravdou, že se císař cítil mnohem více válečníkem nežli politikem, avšak to neznamená, že by zanevřel na vnitřní poměry svého

⁴³ DIO, LXVIII 13.1.

⁴⁴ A. GOLDSWORTHY, *In the Name of Rome*, s. 372–373.

⁴⁵ Dáctí vojáci používali zbraň jménem *falx*. Jednalo se o meč, který měl čepel zahnutou dopředu a činil římským vojákům velké problémy. Dokázal totiž rozseknout dřevěné štíty legionářů a narušit tak jejich formace.

⁴⁶ A. GOLDSWORTHY, *In the Name of Rome*, s. 373–374.

⁴⁷ DIO, LXVIII 14.4.

⁴⁸ H. DAICOVICIU, *Dákové*, s. 231–232.

impéria. Z tažení proti Dákům dokázal Traianus konečně naplnit prázdnou pokladnu, která se dostala do žalostného stavu za vlády Domitiana. Stejně jako Nerva podporoval senát, čímž si chtěl zajistit jeho náklonost. Nadobro se tak odchýlil od Domitianovy politiky strachu. Pro řadové obyvatelstvo zlepšil dodávky obilí, které bylo nejchudším vrstvám rozdáváno zdarma. Kromě toho zavedl finanční podpory pro chudé děti.⁴⁹ Velkou měrou se také zasloužil o zlepšení poměrů v jednotlivých provinciích. Místodržitelé byli nadále do svých pozic vybíráni na základě svých schopností, nikoliv známostí, což učinilo provincie mnohem stabilnější. Ke stabilitě dále přispělo i snížení provinciálních daní.

Díky nabytým prostředkům se Traianus do dějin zapsal i jako velký stavitel. Výsadní místo mezi jeho architekty měl jednoznačně Apollodóros z Damašku, který se zasloužil o většinu jeho velkolepých staveb. Mezi jeho nejznámější stavby patří bezpochyby již zmiňované *Forum Traianum* s Trajánovým sloupem. Na tomto fóru byla kromě sloupu postavena i nová knihovna s latinskými a řeckými svitky. Traianus nechal v Římě též vybudovat na tu dobu největší lázně celé říše. Při své budovatelské činnosti neopomínal císař ani provincie. Úchvatným dílem byl vzpomínaný kamenný most přes Dunaj v Dácii, který hrál klíčovou roli v druhém dáckém tažení. Po celé říši byly budovány silnice, mosty a akvadukty. Nejznámější akvadukt *Aqua Traiana* vyrostl nedaleko Říma a měl za úkol zlepšit dodávky vody do hlavního města. Zbytky Traianovy budovatelské činnosti jsou však patrné v některých částech jeho říše dodnes. Mnoho zachovalých staveb lze najít například ve Španělsku nebo severní Africe.⁵⁰

3.3 Východní hranice

Po vyřešení situace s Dáky se mohl císař věnovat odvěkému problému Říma, který započal již za dob republiky. Byla jím nestabilita na východní hranici říše, o kterou se zaslouhovali zejména Parthové. Císař se totiž nechtěl spokojit s „pouhým“ pokořením Dácie, ale směřoval k nesmrtelné slávě, kterou mu mělo zajistit úspěšné tažení na východě po vzoru Alexandra Makedonského. Roku 106 Římané využili situace a zmocnili se Nabatejského království, kde zemřel tamní král. Traianus zde vyhlásil novou provincii jménem *Arabia Petraea* s hlavním městem v Petře.⁵¹ Toto byla však pouhá předzvěst jeho východní expanze.

Ta nakonec započala až o několik let později, konkrétně roku 114, s cílem dobýt Parthskou říši jednou provždy. Záminkou tažení se stala situace v Arménii, která byla již

⁴⁹ DIO, LXVIII 5.4.

⁵⁰ M. GRANT, *Římští císařové*, s. 89–91.

⁵¹ DIO, LXVIII 15.4.

nějaký čas vazalem Říma. Zdejší monarcha dosazený Římem byl však svržen a jeho následník nepřijal odznaky moci z rukou římského prostředníka, nýbrž od parthského krále. Z Antiochie se vydal na cestu římský vojenský kolos. Za pomoci místních horských kmenů Římané nejprve ovládli arménské království, z kterého Traianus učinil novou římskou provincií. Další postup směřoval roku 115 na území Parthské říše. V té právě probíhaly boje o moc podobající se občanské válce. Proto se nelze divit, že se parthský král Osroés vyhýbal přímému střetu. Jeho vojska před Římany ustupovala do vnitrozemí, zatímco se jeho poslové snažili přimět císaře k vyjednávání. Tyto návrhy však zůstaly bez odpovědi a postup legií se nezastavoval. Traianus se tak bez větších problémů dostal přes Mezopotámii až k hlavnímu parthskému městu Ktésifontu. To se po krátkém obléhání vzdalo. Obdobně se římské moci poddala většina měst v oblasti.⁵²

Na zimu se císař stáhl zpět na území malé Asie, kde celé vojsko zastihlo silné zemětřesení. „*Když se císař zdržoval v Antiochii, došlo k hroznému zemětřesení; mnoho měst utrpělo újmu, ale Antiochie byla ze všech postižena nejhůře. Jelikož tam Traianus trávil zimu a ze všech koutů říše se tam sjelo mnoho vojáků a civilistů v souvislosti se soudními procesy, velvyslanectvími, obchodem nebo prohlídkami památek, nebylo národa, který by zůstal nezasážen; a tak v Antiochii utrpěl pohromu celý římský svět.*“⁵³ Během pobytu v Antiochii Traianus ustanovil další dvě nové provincie *Mesopotamia* a *Assyria*. Začátkem nového roku 116 se císař dal s vojskem opět do pohybu. Došel až k řece Tigris, po které doplul až k jejímu ústí v Perském zálivu. Toto byl naprostý vrchol Traianovy moci i celé Římské říše. Stárnoucí císař si zde údajně postěžoval, že pro svůj pokročilý věk nemůže dále pokračovat v Alexandrových šlépějích až do Indie. Musel se tak spokojit s novým titulem *Parthicus*. V této chvíli však začaly po celém nově podmaněném území propukat vzpoury. Císař musel neprodleně vyrazit zpět.⁵⁴

Římská armáda se do prvních větších střetů dostala až při své zpáteční cestě, kdy musela potlačit jednotlivá ohniska odporu. Jedním z nepoddajných měst byla i Hatra. Dobýváním tohoto pouštního centra se zúčastnil i sám císař, avšak ani po dlouhém úsilí se hradby nepodařilo prolomit. Kvůli nedostatku zásob muselo být nakonec obléhání předčasně ukončeno. Kromě prestiže římského vojska však utrpělo i Traianovo zdraví. V důsledku vleklého tažení a obrovského horka císař onemocněl. Jeho záměrem bylo vrátit se do Itálie,

⁵² Christopher Sherwin LIGHTFOOT, *Trajan's Parthian War and the Fourth-Century Perspective*, The Journal of Roman Studies 80, 1990, s. 118–120, Dostupné z: https://www.academia.edu/15031423/Trajans_Parthian_War_and_the_Fourth_Century_Perspective.

⁵³ DIO, LXVIII 24.1.

⁵⁴ C. S. LIGHTFOOT, *Trajan's Parthian War*, s. 120–121.

avšak vidět opět krásy věčného města mu už nebylo souzeno. Během své zpáteční cesty zemřel roku 117 na následky mrtvice. Smrt císaře zastihla v 63 letech na území Kilíkie v dnešním Turecku.⁵⁵

Za vlády císaře Traiana dosáhla Římská říše svého největšího územního rozsahu. Rozprostírala se od Hispánie až k Perskému zálivu, čímž se tento panovník navždy zapsal do historie. Traianus však nebyl milován pouze pro své vojenské úspěchy, ale i za svou péči o civilní obyvatelstvo a říši obecně. Série dopisů s Pliniem mladším názorně ukazuje i jeho zájem o dění v provinciích.⁵⁶ Kromě toho byl zadobře i se senátem. Jednoznačně šlo o jednoho z nejoblíbenějších a nejschopnějších císařů, kteří kdy vládli v Římské říši. Za toto si dokonce vysloužil označení *Optimus princeps*. Už za svého života byl porovnáván se samotným Augustem. To lze dokonale ilustrovat dobovým citátem, kterým římský senát vítal nové císaře ve své funkci: „*Bud' šťastnější než Augustus, lepší než Traianus.*“ Těsně před svým skonem adoptoval svého vzdáleného příbuzného, Hadriana. Pokračoval tak v tradici, kterou před ním započal Nerva.

⁵⁵ A. GOLDSWORTHY, *In the Name of Rome*, s. 375–376.

⁵⁶ Plinius Mladší se v dochované korespondenci ptá Traiana, jak má jednat během pronásledování křesťanů v Bithýnii, kde byl tou dobou legátem. Císař ho při tom nabádá k mírnému řešení situace.

4 Publius Aelius Hadrianus

Hadrianus pocházel stejně jako jeho císařský předchůdce z Hispánie. Konkrétně z provincie Baetica. Avšak jeho místo narození s jistotou známo není. Předpokládá se, že se narodil roku 76 v Římě.⁵⁷ Antické prameny se v tomto ohledu neshodují, a proto je možné, že se mohl narodit stejně jako Traianus v Hispánii. Se svým předchůdcem ho nespojoval pouze původ, ale také rodinné vazby. Hadrianus pocházel z významného rodu Aeliů. Už jeho dědeček byl jako první v rodu členem senátu a měl styky s nejvlivnějšími rodinami římské aristokracie. Hadrianův otec se stal rovněž senátorem a dosáhl až na hodnost praetora. Byl zároveň bratrancem císaře Traiana, což zajistilo jeho synovi napojení na tuto rodinu. Mladého Hadriana však velmi brzy potkalo velké neštěstí, když mu roku 86 v rychlém sledu zemřeli oba rodiče. Záhy se dostal do péče dvou poručníků, Publia Acilia Attiana a budoucího císaře Traiana. Právě v jeho rodině byl následně vychován až do jeho dospělosti. Zřejmě během těchto let se Hadrianus velmi sblížil s Traianovou rodinou, zejména tedy s ženskou částí. Nejblíže si byl především s manželkou budoucího císaře, Pompeiou Plotinou. Tato oboustranná náklonost se následně ještě více prohloubila, když si v roce 100 vzal Traianovu praneteř jménem Vibia Sabina.⁵⁸

Hadrianus se stejně jako většina římských mladíků z prominentních rodin dal na vojenskou dráhu. V poručnictví Traiana bylo o jeho vojenské dráze de facto předem rozhodnuto. Avšak na rozdíl od většiny svých vrstevníků se mladý Hadrianus našel kromě válečnického umění i v kultuře. Během svých studií se začal velmi zajímat o filosofii, řečnictví a poezii. Nejvíce ho ohromovala řecky psaná díla, což vyústilo v jeho celoživotní zájem o helénskou kulturu. Kvůli tomu byl dokonce označován některými jako „Graeculus“, neboli „Řekáček“.⁵⁹ Po dokončení svých studií započal pod taktovkou Traiana svou kariérní dráhu. Nejprve začínal jako vojenský tribun u legií nacházejících se v Dolní Panonii, Dolní Moesii a následně i v Horní Germánii. Dle Historie Augusty to byl právě Hadrianus, který roku 98 informoval Traiana v Germánii o jeho adopci Nervou.⁶⁰ Po nástupu Traiana na trůn se Hadrianus v Římě angažoval nějakou dobu v úřednických rolích. Avšak tato situace neměla dlouhého trvání, jelikož během obou dáckých válek doprovázel císaře Traiana. Po porážce Dáků se stal místodržitelem Dolní Panonie. Roku 108 následně vykonával svůj první konzulát. S císařem si byl Hadrian velmi blízký, avšak jejich vztahy nebyly vždy ideální. V těchto chvílích Hadrianovi častokrát pomohla přízeň Pompeie Plotiny. Hadrian nakonec

⁵⁷ Toto tvrzení přináší *Historia Augusta, Hadrianus*, 1.3.

⁵⁸ A. A. Barrett, *Životy císařů*, s. 206–207.

⁵⁹ *His. Aug., Hadrianus*, 1.5.

⁶⁰ *His. Aug., Hadrianus*, 2.6.

nechyběl po císařově boku ani během jeho parthského tažení. Poté byl nakonec jmenován místodržícím provincie Sýrie. Zde měl především dohlížet na neklidnou situaci na východě říše.⁶¹ Těžce nemocný Traianus se mezitím vracel zpět do Říma, ale jeho kritický stav mu nedovolil pokračovat dále. Brzy na to v Kilíkii zemřel, jak bylo napsáno výše.

Svého nástupce určil zesláblý císař až na smrtelné posteli, když těsně před svou smrtí adoptoval právě Hadriana. K tomu sice choval jistou náklonost, avšak jeho adopce se celý život zdráhal. Už tehdy se vynořily pochybnosti, zda byla adopce Hadriana skutečně císařovou vůlí, nebo šlo o intriky, kterými by svého oblíbence prosadila jeho žena Plotina společně s pretoriánským prefektem Attianem. Tyto pochybnosti lze nalézt jak v díle Cassia Diona,⁶² tak v *Historii Augustě*.⁶³ Ať už je pravda jakákoliv, Hadrianus byl provolán císařem. Díky podpoře svých východních legií navíc neměl problém ujmout se vlády a jeho adopce byla veřejně přijata.⁶⁴

4.1 Nová politika

Hadrianus moc dobře věděl, že bude nejlepší, pokud bude vycházet se senátem zadobře. Avšak již od samého začátku jeho vlády byl jeho vztah se senátory velmi poškozen. Ještě než se vrátil z východních provincií do Říma, bylo proti němu v jeho nepřítomnosti chystáno údajné spiknutí v čele se čtveřicí senátorů. Ti byli nakonec z popudu senátu záhy popraveni. Hadrianus sám se od jejich smrti distancoval a za iniciátora celé akce označil pretoriánského prefekta a svého bývalého poručníka Attiana. Ať už o jejich popravách Hadrianus věděl nebo ne, poškodila tato aféra natrvalo jeho vztahy se senátem.⁶⁵

Důvěru senátu si navíc nezískal ani jeho novou politikou, kterou se značně lišil od dobyvatele Traiana. Na rozdíl od svého předchůdce totiž úplně rezignoval na výbojnou politiku a prakticky celý život se snažil římskou hranici stabilizovat na pevných základech. Díky svým zkušenostem z východních částí říše věděl, že jsou území nových provincií velmi neklidná. Stálé udržování početného vojska v těchto dalekých končinách by bylo navíc extrémně nákladné. V zájmu udržitelnějších hranic se tak zanedlouho po svém nástupu stáhl z Arménie, Asýrie i Mezopotámie.⁶⁶ Po Traianovi tak Římu nakonec zůstala pouze bohatá Dácie. Opuštěné provincie se sice staly klientskými královstvími, avšak mnoho Římanů stále

⁶¹ M. GRANT, *Římští císařové*, s. 92.

⁶² DIO LXIX, 1.2–1.3.

⁶³ *His. Aug., Hadrianus*, 4.8.

⁶⁴ J. BURIAN – P. OLIVA, *Civilizace starověkého středomoří II.*, s. 596.

⁶⁵ A. A. Barrett, *Životy císařů*, s. 211–212.

⁶⁶ Pro Hadriana bylo velmi důležité, aby bylo možné hranice snadněji bránit. Proto často vedlo hraniční pásmo podél přírodních překážek jako jsou řeky a pohoří.

bralo tento krok jako projev slabosti a závisti. „*Na Traianovy úspěchy žárlil do té míry, že hned po nástupu k moci se vzdal tří provincií, které Traianus k impériu připojil: stáhl vojska z Assyrie, Mezopotámie a Arménie hranicí impéria stanovil Eufkrat.*“⁶⁷ Z dnešního pohledu víme, že tento Hadrianův krok byl správný. Císař tak dokázal uklidnit na dlouhou dobu východní hranici, což dlouhodobě podpořilo stabilitu celé říše. Avšak jeho současníci tento prozíravý krok příliš neoceňovali.

4.2 Hadrianovy cesty a armáda

Pro římské císaře bylo typické, že poměrně hojně cestovali. Většinu těchto cest představovala vojenská tažení, kdy císaři cestovali společně s vojskem do vzdálených koutů říše. Hadrianus byl v tomto ohledu naprostou výjimkou. Na cestách pobýval více než polovinu své vlády. Mezi lety 121–132 podnikl několik dlouhodobých výprav po celé říši. Jeho cílem však nebyla vojenská tažení, nýbrž inspekční cesty. Hadrianus chápal, že říše se neskládá pouze z Apeninského poloostrova. Vnímal ji spíše jako živý organismus, který potřebuje v každé své části specifický přístup. Díky jeho návštěvám tak lépe porozuměl problémům jednotlivých provincií. Během svých cest nechal navíc v různých částech své říše budovat veřejné stavby, které měly napomoci tamějším obyvatelům. Namísto vojenské expanze tak dával přednost zlepšování infrastruktury a poměrů po celé říši.⁶⁸

Přesto, že se císař snažil o obecný mír, rozhodně nezanedbával armádu. Jelikož si v mládí sám prošel vojenskou kariérou, měl k vojákům velmi blízko. Primárním úkolem jeho cest byla především kontrola vojsk po celé říši. Jejich připraveností byl téměř posedlý. *Hadrián projížděl jednu provincii za druhou, navštěvoval různé oblasti a města, kontroloval všechny posádky a pevnosti. Některé z nich přemístil na vhodnější místa, jiné zrušil a založil i některé nové. Osobně si prohlédl a prozkoumal úplně všechno, nejen obvyklé vybavení táborů, jako jsou zbraně, stroje, zákopy, valy a palisády, ale také soukromé záležitosti každého z vojáků, ale i mužů sloužících v řadách samotných důstojníků – jejich život, jejich ubikace a zvyky – a v mnoha případech reformoval a napravil praktiky a životní opatření, které se staly příliš luxusními. Mužstvo cvičil pro každý druh boje, jedny vyznamenával a druhé káral, a všechny učil, jak se mají chovat.*⁶⁹ Obecně tak lze tvrdit, že se Hadrianus snažil předejít jakékoliv válce dokonalou připraveností svých vojsk po celé délce římské hranice. Během

⁶⁷ EUTROPIUS, *Stručné římské dějiny*, Přeložila Bohumila MOUCHOVÁ, Praha 2008, s. 101.

⁶⁸ M. GRANT, *Římští císařové*, s. 93–95.

⁶⁹ DIO LXIX, 9.1–9.3.

svých důkladných inspekci však císař na vojáky nejen dohlížel, ale častokrát se k nim přidával během jejich každodenních úkonů.⁷⁰

Pokud se podíváme podrobněji na císařovy cesty, zjistíme, že dokázal během své vlády procestovat téměř celou říši. Svou první cestu započal návštěvou Gallie, Germanie, Raetie a Norika. Odtud dále pokračoval do neklidné Britannie. Zřejmě během této návštěvy zde dal vystavět slavný Hadrianův val. „*Po reformě armády zcela po panovnickém způsobu se vydal do Británie, kde napravil mnohá příkoří a jako první postavil zeď dlouhou osmdesát mil, která měla oddělit barbary od Římanů.*“⁷¹ Následně se vrátil zpět do Galie a přezimoval v Hispánii. Odtud se lodí přeplavil do východních provincií. Konkrétně navštívil Sýrii, Anatolii a Řecko. Zde strávil nejvíce času ve svých milovaných Aténách. Z Řecka se poté již vrátil přes Sicílii do Říma. Jak už bylo zmíněno, během svých cest císař dbal na rozvoj římských provincií. Avšak hlavním motivem byla kontrola bojeschopnosti jeho legií a vyztužování limitu. Kvůli lepší obraně hranic proto nechal vystavit na mnoha místech vylepšená hraniční opevnění jako tomu bylo například u zmiňovaného Hadrianova valu. Kromě vojenských staveb však po sobě zanechal v provinciích mnoho veřejných staveb, které nechal stavět během svých návštěv v jednotlivých městech. Během svých dalších cest Hadrianus navštívil i sever Afriky, Arábii, Judeu a Egypt. V Evropě se dále jednalo o Thráakii, Dacii, Moesii a Makedonii. Nebylo tak mnoho končin, které by císař během svých návštěv opomenul. Nemluvě o tom, že některé provincie navštívil opakovaně jako kupříkladu Řecko, které si velmi oblíbil a jehož kulturu obdivoval.⁷²

4.3 Bar Kochbovo povstání

Jak již bylo zmíněno, Hadrianus se válečným výpravám snažil předcházet a vojensky nezasahoval, dokud to nebylo nezbytně nutné. Kromě menších odvetných výprav v Britanii a Germanii nevedl žádný větší konflikt. To se však v závěru jeho vlády mělo změnit. V Judeji totiž propuklo roku 132 nebezpečné povstání pod vedením Šimona bar Kochby. To bylo v řadě věcí podobné prvnímu židovskému povstání za dob Vespasiana a Tita, které přerostlo v závažnou válku. Hadrianus k jeho propuknutí navíc sám velmi přispěl. Příčinou povstání totiž nejspíše bylo rozhodnutí císaře, vystavět na místě zničeného Jeruzaléma nové pohanské město Aelia Capitolina. Zde měl navíc místo bývalého židovského chrámu stát chrám zasvěcený Iovovi. Toto povstání mělo zprvu velký úspěch a Hadrianus musel do Judeje

⁷⁰ M. GRANT, *Římští císařové*, s. 94–95.

⁷¹ *His. Aug., Hadrianus*, 11.2.

⁷² A. A. Barrett, *Životy císařů*, s. 216–218.

povolat svého nejlepšího generála Sexta Julia Severa z daleké Britannie.⁷³ *Brzy se však vzbouřila celá Judea a Židé všude projevovali známky nepokojů, shromažďovali se a dávali najevo velké nepřátelství vůči Římanům, zčásti tajně a zčásti otevřenými činy. Přidávalo se k nim i mnoho cizích národů z touhy po zisku a téměř by se dalo říci, že se kvůli tomu vzbouřila celá země.*⁷⁴ Avšak i přes počáteční úspěchy nakonec toto povstání potkal stejný konec, jako dřívější pokusy Židů o rebelii proti Římu. Židovští povstalci sice dokázali obsadit na nějakou dobu Jeruzalém, ale brzy z něj byli vytlačeni elitními římskými legiemi. Zbytky Bar Kochbových vojáků se stáhly do pouště, kam však byli nelítostně pronásledováni, a nakonec roku 135 zcela zničeni. Nutno dodat, že ani Římané z této konfrontace nevyšli nejlépe. Během bojů totiž ztratili jednu celou legii, což vyústilo v tvrdé represe vůči židovské populaci. Židům byla například zakázána obřizka nebo výuka Tóry. K tomu byli hromadně vyháněni ze své domoviny. To mělo za následek další židovskou diasporu.⁷⁵

4.4 Veřejná politika

Velkou předností císaře Hadriana byla bezpochyby jeho všestrannost. Zajímal se hojně o kulturu a umění. Zejména poté o literaturu, kterou sám dokonce psal. Jak už bylo zmíněno, největší dojem na něj udělala kultura řecká. Proto není žádným překvapením, že byl také znalcem filosofie. Mnohé by také mohlo zaskočit, že samotný císař navrhoval i jednotlivé stavby. Architektuře se věnoval již od mládí. Na rozdíl od Traiana nechával stavět velkolepé stavby i na území provincií. Mezi nejvýznamnější stavby, které nechal postavit, patří bezesporu Hadrianova vila v Tiburu (dnešní Tivoli). Nesmíme opomenout ani největší chrám celé říše, který stál v hlavním městě a byl zasvěcen Venuši a Romě. Asi nejznámějším dílem je dnes Andělský hrad, pozdější sídlo papežů. Ten vznikl přestavbou někdejšího Hadrianova mauzolea, ke kterému stále vede Aeliův most. Konkurovat této stavbě může snad jen římský Pantheon, který nechal Hadrianus po požáru obnovit.⁷⁶

Kvůli větší stabilitě říše císař zavedl rozsáhlou reformu správy říše, která zlepšila situaci především v provinciích.⁷⁷ Jako vzdělaný muž cítil císař také potřebu reformy právního systému. Především tak došlo ke kodifikaci praetorských ediktů. V těch se zejména pojednávalo o tom, jak se mají řešit jednotlivé soudní spory. Jeho péči o provincie dokládá kromě spousty nově vybudovaných veřejných staveb také nový systém daní. Ten byl mnohem

⁷³ J. BURIAN – P. OLIVA, *Civilizace starověkého středomoří II.*, s. 599.

⁷⁴ DIO LXIX, 13.1–13.3.

⁷⁵ A. A. Barrett, *Životy císařů*, s. 226–227.

⁷⁶ Tamtéž, s. 229–230.

⁷⁷ Nejdůležitější bylo zavedení členitější struktury úřednického aparátu.

efektivnější a spravedlivější. Kromě toho Hadrianus řadě měst, kterými zrovna projížděl, mimořádně odpustil daně. Podporu prostého obyvatelstva také bezpochyby získal činem z úvodu jeho vlády. Tehdy nechal totiž veřejně spálit všechny záznamy o nemalých dlužích, které lidé státu nesplatili za vlády Traiana.⁷⁸

4.5 Závěr života a nástupnictví

Hadrianus se ze své poslední cesty po říši vrátil roku 132. Kvůli chatrnějšímu zdraví již nejspíše nebyl schopen dalších cest a zbytek života tak trávil v Římě a jeho okolí.⁷⁹ Fyzická slabost však měla negativní vliv na jeho psychické zdraví, což je v pramenech dokládáno císařovou náladovostí a občasnou krutostí. Jelikož sám neměl žádného potomka, začínal se v závěru své vlády věnovat vyřešení nástupnické otázky. Jako svého nástupce nejdříve zvolil oblíbeného senátora jménem Lucius Ceionius Commodus, kterého adoptoval. Tato volba se nelíbila císařovu švagru, který cítil určitý nárok na trůn pro sebe a svého vnuka. Hadrianus je však nechal záhy oba popravít za jejich protesty.⁸⁰ Jeho adoptovaný syn navíc zanedlouho zemřel, což znovu otevřelo otázku nástupnictví. Napodruhé adoptoval staršího senátora Tita Aurelia Fulva Antonina, známého po dosednutí na trůn jako Antoninus Pius. Toho navíc císař přiměl, aby adoptoval dva mladé muže. Budoucí spolucísaře Marca Aurelia a Lucia Vera. Hadrianovi se tak po prvotním neúspěchu podařilo zajistit kontinuitu schopných panovníků na římském trůně.⁸¹

Závěr Hadrianova života nebyl šťastný. Srdeční choroba zapříčinila u stárnoucího císaře celkovou slabost a deprese. Ten se dokonce několikrát neúspěšně pokusil o sebevraždu. V posledních letech si navíc svým chováním znepřátelil senát a většinu svých blízkých. Smrt ho nakonec zastihla 10. června roku 138. I přes skutečnost, že Hadrianus posílil Římskou říši a de facto tak zajistil její stabilitu na dalších 100 let, zemřel tento císař prakticky nenáviděn. Mnoho jeho současníků mu vyčítalo ukončení expanzivní politiky a stáhnutí se z některých provincií. Jako všestranný a schopný člověk byl navíc Hadrianus na své okolí velmi náročný. V tomto ohledu mu nepomohly ani pochroumané vztahy se senátem. S odstupem času však lze tohoto císaře považovat za jednoho z nejschopnějších, který kdy v Římě vykonával císařskou funkci.

⁷⁸ J. BURIAN – P. OLIVA, *Civilizace starověkého středomoří II.*, s. 598–599.

⁷⁹ Především ve své vile v Tiburu

⁸⁰ *His. Aug., Hadrianus*, 23.2–23.3, DIO LXIX, 17.1–17.2.

⁸¹ A. A. Barrett, *Životy císařů*, s. 231–232.

5 Titus Aelius Hadrianus Antoninus Pius

V kontrastu se svými předchůdci, o mládí, životě a vládě toho u Antonina Pia příliš známo není. *Historia Augusta* nám sice poskytuje cenné informace, avšak s přihlédnutím na délku Antoninovy vlády se nejedná o příliš detailní záznamy. Mnohem horší situace panuje v díle Cassia Diona. Jeho biografie tohoto císaře se totiž až na pár odstavců prakticky nedochovala. Proto se nelze divit, že ani díla moderních historiků nepřináší Antonina Pia příliš rozsáhlé analýzy.

Antoninus se narodil roku 86 v Latii do aristokratické rodiny. Ta původem pocházela z jižní Gallie, odkud se následně přesídlila do Říma. Zde zahájil svou politickou dráhu Antoninův děd, který získal dvakrát hodnost konzula. Konzulem se následně stal i jeho otec. Ten však brzy zemřel a mladý hoch musel být vychován svým dědečkem. Antoninus zřejmě neprošel vojenskou službou, ale rozhodl se od samého začátku pro úřednickou kariéru. Nejprve vykonával úřad kvestora a následně i praetora, jak bylo běžně požadováno. Během této etapy svého života se také oženil s Faustinou starší. Jeho svědomité plnění úkolů nakonec vyústilo v konzulát roku 120. Již zde si ho všiml císař Hadrianus, který jej nejprve učinil jedním ze čtyř správců Itálie a později i prokonzulem pro Asii. Bylo to právě zde, kde si Antoninus Pius vydobyl svou reputaci skvělého správce a úředníka. Po návratu do Říma vše nasvědčovalo úspěšné senátorské kariéře, avšak roku 138 zemřel adoptivní syn císaře Hadriana a otázka nástupnictví byla znovu otevřena. Císařova volba nakonec padla na zkušeného Antonina, který po krátkém váhání adopci přijal. Sám pak na naléhání císaře adoptoval Marka Annia Vera a Lucia Ceionia Commoda.⁸² Antoninus následně několik měsíců prakticky vládl za Hadriana, kterému to již jeho pokročilá nemoc příliš neumožňovala. Po jeho smrti tak neměl problém v klidu nastoupit na císařský trůn a chopit se vlády i formálně.⁸³

Všemi respektovaný Antoninus se snažil o konzervativní politiku. Paradoxně se však dostal do střetu se senátem prakticky ihned po nástupu do funkce. V souladu s tradicí požádal o zbožštění svého předchůdce Hadriana, ale na to senátoři reagovali spíše odmítavě. Ti totiž nezapomněli na násilné odstranění několika svých členů, a proto se zprvu zdráhali. Antoninus byl ale ve svém požadavku neoblomný a přes určité ústupky senátu deifikaci svého adoptivního otce nakonec prosadil. Právě kvůli jeho úctě ke svému předchůdci mu byl s největší pravděpodobností udělen titul „Pius“, neboli „uctivý“ nebo „zbožný“. *Historia*

⁸² Později známý jako Marcus Aurelius a Lucius Verus.

⁸³ M. GRANT, *Římští císařové*, s. 99.

Augusta zmiňuje i jiné možné příčiny tohoto označení, avšak tato verze je nejpravděpodobnější.⁸⁴

Do dnešních dnů převládá představa, že právě vláda Antonina Pia byla zlatým obdobím principátu. Do jisté míry to může být i pravda. Císař během své dlouhé vlády zastával mírové řešení konfliktů a upevnění nastolených pořádků. Snažil se tak určitým způsobem navázat na Hadriana, nepodnikal žádné expanzivní výboje a hlavním cílem pro něj byla stabilizace říše. Od svého adoptivního otce se však v některých aspektech zásadně lišil. Zaprvé si byl vědom, že kromě vojenských střetů mohou říši oslabit i politické šarvátky přímo v Římě. Rozhodl se tak senátorům udělit větší pravomoci a přistupovat k nim s větším respektem, díky čemuž se u nich těšil značné oblibě.⁸⁵ K tomu také přispěl jeho zájem o rozvoj Apeninského poloostrova, který senátoři vřele vítali. Sám Antoninus Pius totiž nebyl vášnivým cestovatelem jako Hadrianus a prakticky celou vládu strávil v Římě, nebo na svých statcích v okolí. Samozřejmě to neznámá, že by císař zanedbával okolní provincie, ale určitým způsobem navrátil Itálii její výsadní postavení v rámci říše. V Římě nechal pořádat rozsáhlé slavnosti a představení pro veřejnost. Místo nových grandiózních staveb nechal raději dostavět ty rozestavěné z dob jeho předchůdců. Příkladem může být Hadrianovo mauzoleum, kam po jeho dokončení nechal přemístit jeho ostatky. Kromě toho nechal vybudovat především v Itálii mnoho mostů, lázní, amfiteátrů nebo přístavů. Jeho dobrosrdečnost dokládá také založení podpory pro osiřelé dívky. Ta dostala název po jeho zemřelé manželce Faustine starší. „*Rozdával lidem štědré dary, a kromě toho přispíval vojákům a založil řád chudých dívek, zvaný Faustiniana.*“⁸⁶ Svou manželku velmi miloval a po její předčasné smrti ji kromě této pocty nechal také deifikovat.⁸⁷

5.1 Počátky problémů

I přes obecný obraz mírotvorce nelze zdaleka tvrdit, že by se vláda Antonina Pia obešla bez vojenských střetů. Pravdou je, že se císař snažil spory se sousedy řešit výhradně diplomaticky, avšak v některých případech musely na scénu zbraně. Jako první propukla revolta v severní Británii. Zde římské jednotky dokázaly prvotní nepokoje potlačit, a dokonce posunout hranici dále na sever od Hadrianova valu. Tam byl následně vybudován val Antoninův. Ten již nebyl tolik propracovaný a prakticky většina této zdi byla postavena z hliněných drnů. Avšak

⁸⁴ Údajně mohl toto označení získat také za to, že v senátu podpíral svého starého tchána. Druhá verze naznačuje, že zachránil několik senátorů odsouzených Hadrianem na smrt. *His. Aug., Antoninus Pius*, 2.3–2.5.

⁸⁵ J. BURIAN – P. OLIVA, *Civilizace starověkého středomoří II.*, s. 600–601.

⁸⁶ *His. Aug., Antoninus Pius*, 8.1.

⁸⁷ M. GRANT, *Římští císařové*, s. 102–103.

svou funkci val plnil jen necelých dvacet let, jelikož roku 158 musel být pod nápoem kmene Brigantů vyklizen a jednotky opět zaujaly pozice na Hadrianově valu.⁸⁸ Kromě Britannie však problémy vyvstaly i v jiných částech říše. Rozsáhlé povstání vypuklo v severní Africe, konkrétně v Numidii a Mauretanii. To bylo za velké námahy legií postupně potlačeno, ale záhy se objevily problémy i v Dacii. Místní obyvatelé se stále plně nesmířili s vojenským pokořením a revolty tak nebyly ničím výjimečným. Dle *Historie Augusty* musel císař skrze své legáty zasahovat i v Řecku a Egyptě. Pravděpodobné obtíže lze konstatovat i v Judeii, kde došlo za vlády Hadriana k velkému povstání. Následná represivní opatření tak zřejmě nepřispěla k uklidnění situace v tomto regionu ani v následujících desetiletích.⁸⁹ Kromě toho je pravděpodobné, že již za vlády Antonina Pia započaly první srážky s germánskými kmeny na severní hranici. Ty tak mohly být předzvěstí markomanských válek, které vypukly za vlády jeho adoptivního syna Marka Aurelia.⁹⁰ Kromě menších střetů však mohlo dojít i k mnohem závažnějšímu konfliktu. Již tradičně totiž hrozila válka s Parthy kvůli situaci v Arménii. Tato krize byla však záhy zažehnána brilantním diplomatickým úsilím Antonina Pia.⁹¹

Antoninus Pius nakonec poklidně skončil roku 161 na svém statku nedaleko Říma. Zemřel tak všemi uznávaný a milovaný panovník, jehož vláda je často považována za zlaté období Římské říše. Po Augustovi se navíc jednalo o zatím nejdéle vládnoucího císaře, který navíc proslul svou laskavostí a spravedlivostí. Pro jeho panování je charakteristický mír, prosperita a stabilita, což vyzdvihuje mnoho starších autorů. Avšak s odstupem času lze konstatovat, že se ani Antoninus Pius nevyhnul vojenským střetům na hranicích říše. Nemění to ale nic na skvělých schopnostech a úmyslech tohoto císaře, který byl svými současníky prakticky až zbožňován.⁹² Po jeho smrti došlo k naplnění Hadrianova přání a na římský trůn usedli Antoninovi adoptivní synové, Marcus Aurelius a Lucius Verus. Ostatky Antonina Pia byly uloženy v Hadrianově mauzoleu společně s jeho adoptivním otcem.

⁸⁸ A. A. Barrett, *Životy císařů*, s. 244–248.

⁸⁹ *His. Aug., Antoninus Pius*, 5.4–5.5.

⁹⁰ Lajos JUHÁSZ, *The Pannonian wars of Aelius Caesar and Antoninus Pius: A fiction of modern scholars?*, *Acta numismatica Hungarica* I, 2019, s. 45–46, Dostupné z: <http://acta.numizmatika.org/index.php/acta/article/view/12>.

⁹¹ *His. Aug., Antoninus Pius*, 9.6–9.10.

⁹² Možné vysvětlení lze hledat i ve skutečnosti, že udržoval na rozdíl od Hadriana dobré vztahy se senátem. Většina autorů této doby patřilo právě k senátorům, a proto mohli císaře velebit.

6 Marcus Aurelius Antoninus

Marcus Aurelius se narodil v Římě roku 121 jako Marcus Annius Verus do vznešeného rodu. Jeho rodina pocházela původně z hispánské Baetiky. Císařův dědeček zastával úřad konzula za vlády Hadriana dokonce třikrát, což poukazovalo na jeho vysoké společenské postavení. Samotný Marcus byl dokonce s Hadrianem velmi vzdáleně příbuzný. Již od útlého věku byl v péči uznávaných učenců té doby.⁹³ Věnoval se především rétorice a filosofii, zejména poté stoicismu. Během svého mládí dokázal upoutat svým přístupem a nasazením samotného císaře Hadriana, který ho nazýval „Verissimus“.⁹⁴ I proto lze vysvětlit Hadrianovo naléhání na Antonina Pia, aby po svém nástupu na trůn adoptoval mladého Marka společně s Luciem Verem. Hadrianus v něm totiž již tehdy zřejmě viděl svého budoucího nástupce, ale zatím byl Marcus na tuto roli příliš mladý. Antoninus Pius Marka opravdu následně adoptoval a k tomu ho zasnoubil se svou dcerou Faustinou mladší.⁹⁵ Záhy se mladičký Marcus Aurelius dostal do politického života, kdy zastával společně se svým adoptivním otcem dva konzuláty a řadu nižších funkcí. Tímto byl explicitně připravován na svou roli dědice. Tu měl dle Hadrianovy vůle vykonávat společně se svým adoptivním bratrem. Avšak již během jejich příprav na vládu bylo jasné, že mezi bratry není rovnítka a straší Marcus je protěžován. Během cest například Lucius Verus necestoval společně s Markem a Antoninem ve stejném kočáře, nýbrž odděleně s praetoriánským prefektem.⁹⁶ Když roku 161 Antoninus Pius zemřel, Marcus Aurelius bez potíží nastoupil do své nové funkce. Jeho smysl pro spravedlnost zapříčinil, že si na prvním zasedání senátu vynutil udělení stejných pravomocí i Luciovi a naplnil tak představu Hadriana o jejich dvojvládí.⁹⁷

6.1 Prvotní problémy s Parthy

Předzvěstí neklidné vlády Marka Aurelia a Lucia Vera se stal spor s parthským králem Vologaisem III., který prakticky okamžitě využil změny na římském trůně a zaútočil na Arménii. Ta byla od dob Traiana opět římským klientským královstvím. Parthský panovník však obsadil roku 161 celou Arménii a dosadil na trůn svého kandidáta. K tomu dokázal opakovaně porazit římská vojska umístěná na východní hranici. Bylo rozhodnuto, že jeden z císařů bude muset vést represivní tažení osobně. Volba nakonec padla na Lucia Vera.

⁹³ Lze zmínit například Marka Cornelia Fronta, Diognéta, nebo Heroda Attika.

⁹⁴ Může být přeloženo jako „Nejpoctivější“. *His. Aug., Marcus Aurelius*, 1.10, DIO LXIX, 21.2.

⁹⁵ Po adopci získal své proslulé jméno Marcus Aurelius Antoninus.

⁹⁶ *Hist. Aug., Lucius Verus* 3.5.

⁹⁷ A. A. Barrett, *Životy císařů*, s. 234–249.

„Lucius byl energický muž mladšího věku a lépe se tak hodil na vojenskou výpravu.“⁹⁸ I přesto však ani jeden z bratrů neměl žádné válečné zkušenosti, takže účast císaře byla spíše formální. Celé tažení tak měli na starost zkušení generálové. Cesta Lucia Vera byla pomalá a císař se během ní oddával různorodým radostem. Především díky schopnostem svých generálů byli Parthové roku 164 z Arménie nakonec vytlačeni a na arménský trůn opět dosedl Římem schválený král. U toho však římské legie nezůstaly a následující rok začaly postupovat do nepřátelského vnitrozemí. Nejprve vtrhly do Mezopotámie a následně i Médie, přičemž dobyly parthské hlavní město Ktésifón. Vologaises pochopil naléhavost situace a požádal Řím o mír výměnou za Arménii. Válka byla de facto u konce. Lucius Verus a následně i Marcus Aurelius přijali přízviska *Armenicus*, *Parthicus maximus* a *Medicus*. Nicméně, jak už bylo řečeno, největší zásluhu na vítězném tažení měli schopní římsí generálové, zejména poté Avidius Cassius.⁹⁹

Římská vojska však při svém návratu na území Římské říše nepřinesla pouze válečnou kořist a zajatce, ale také neznámou formu moru.¹⁰⁰ Ten členové praetoriánské gardy zanesli dokonce až do samotného hlavního města. Tato choroba v rychlém sledu zachvátila celou říši a na její následky umíral obrovský počet lidí. To mělo za následek hluboký ekonomický úpadek a pro císaře to po nepokojích na hranicích říše znamenalo další vážnou ránu.¹⁰¹

6.2 Markomanské války

„Ještě v době, kdy se bojovalo s Parthy, vypukla válka s Markomany, které se snažili místní velitelé diplomaticky předejít.“¹⁰² Jak zmiňuje *Historia Augusta*, ještě před úplným zdoláním Parthské říše na východě, propukla v oblasti dunajské hranice ještě mnohem hrozivější válka. Ta se po staletích stala nejzávažnějším konfliktem, který musela Římská říše řešit. Jednalo se o sérii válek probíhajících s kratšími přestávkami mezi lety 166 až 180. Jak název napovídá, hlavním protivníkem Římské říše zde byl germánský kmen Markomanů, avšak zdaleka nebyl jediným. Římané museli bojovat proti řadě barbarských kmenů, které často tvořily koalice. Některé naopak bojovaly na vlastní pěst, ale nepřítel byl pro všechny společný, Římská říše. Kromě zmiňovaných Markomanů stáli proti Římu především germánští Kvádové a sarmatský

⁹⁸ DIO LXXI, 1.3.

⁹⁹ A. A. Barrett, *Životy císařů*, s. 250–253.

¹⁰⁰ Ten se nazýval Antoninský mor. Je možné, že šlo o neštovice, nebo spalničky.

¹⁰¹ A. A. Barrett, *Životy císařů*, s. 253.

¹⁰² *Hist. Aug., Marcus Aurelius*, 12.13.

kmen Jazygů.¹⁰³ Hlavní příčinou byl zřejmě pohyb Gótů, kteří migrovali z oblasti řeky Visly jihovýchodním směrem a vytlačovali tak ostatní kmeny směrem do římského území.¹⁰⁴

Vše tak nakonec vyústilo roku 166 v překročení Dunaje velkou masou barbarských válečníků. Prudkost tohoto vpádu byla pro Římany nemilým překvapením. Barbarské kmeny totiž dokázaly bez větších potíží prorazit římskou obranou linii a vniknout hluboko do vnitrozemí. Římanům navíc velmi ztěžoval jakoukoliv obranyschopnost devastující mor. Ve snaze vyhnat barbarské kmeny ze svého panství, vytáhl Marcus Aurelius společně s Luciem Verem z Říma směrem k severní hranici. Avšak kvůli morové nákaze muselo být tažení několikrát odloženo. Nakonec oba panovníci vyrazili roku 168 vstříc barbarským hordám. Osud tomu však chtěl, že se i mezi jednotkami podunajských legií rozšířil mor, kterému zřejmě roku 169 padl za oběť i Lucius Verus. Marcus Aurelius tak musel nadále postupovat v boji osamocen. První vlny barbarů se mu podařilo záhy vytlačit zpět za Dunaj, avšak situace se brzy velmi zhoršila. Největší tíhu bojů nesla oblast Pannonie, kde se Římanům dařilo hájit hranici, avšak vysoké koncentrovanosti římských vojsk na jednom místě využil kmen Markomanů. Jejich král Ballomar shromáždil koalici germánských kmenů a z oblasti dnešních Čech vnikl hluboko na římské území. Po drtivé porážce Římanů poblíž Carnunta se situace stala tak kritickou, že se germánské oddíly dostaly až do severní Itálie. Zde následně oblehly město Aquileia, kde měl císař zřízené velitelství. V roce 171 byli nakonec všichni barbari z Itálie vyhnáni, avšak stále to nic neměnilo na faktu, že se Řím po dlouhých staletích musel vypořádat s nepřátelskou invazí na území Apeninského poloostrova. Tento okamžik je mnohými označován počátkem krize Římské říše.¹⁰⁵

Od roku 172 můžeme datovat další fázi markomanských válek, římskou ofenzivu. Císař si byl vědom toho, že tento palčivý problém nebude možné řešit pouhou obranou *limitu*, ale je nutný protiútok do nitra barbarského území. Přesídlil tak svůj tábor do Carnunta a chystal se na útok. Kvůli nedostatku mužů byl nucen nově verbovat do vojska gladiátory, zloděje, a dokonce i některé barbary.¹⁰⁶ Císař kvůli špatné hospodářské situaci dokonce neváhal prodat část svého osobního majetku. *Když se v průběhu války vyčerpala státní pokladna, nemohl se Marcus Antoninus přimět k tomu, aby v rozporu s precedentem vybíral další peníze, a tak odvezl všechny císařské ozdoby na Forum a prodal je za zlato.*¹⁰⁷ Tato opatření nakonec Markovi Aureliovi umožnila avizovanou ofenzivu uskutečnit. Ta směřovala

¹⁰³ Proto lze také najít tvrzení, že by se tento konflikt měl spíše nazývat „války germánsko-sarmatské“.

¹⁰⁴ Jan BURIAN, *Římské Impérium*, Praha 1997, s. 110.

¹⁰⁵ J. BURIAN, *Římské Impérium*, s. 111–112.

¹⁰⁶ *Hist. Aug., Marcus Aurelius*, 21.6–7.

¹⁰⁷ DIO LXXII, 36.4.

primárně na území dnešního Slovenska s cílem pokořit Kvády a Jazygy. Dokladem o těchto událostech nám je stále stojící sloup Marka Aurelia, který vyobrazuje boje z těchto tažení. Kromě pramenů tak můžeme i zde vidět výjev dokládající proslulý „zázračný déšť“. Ten měl údajně zachránit vyčerpané římské jednotky bez zásob z obklíčení Kvádů hluboko na nepřátelském území. *Římané byli kvůli únavě, zraněním, slunečnímu žáru a žízní v hrozném stavu. Nemohli tak ani bojovat, ani ustupovat, ale stáli v řadě a na několika stanovištích spáleni žárem, když se náhle shromáždilo mnoho mraků a spustil se na ně silný déšť, který se neobešel bez božího zásahu.*¹⁰⁸ Nelze také opomenout, že právě během těchto tažení začal Marcus Aurelius psát své pověstné filozofické dílo, *Hovory k sobě*.¹⁰⁹ Boje byly tvrdé, avšak kampaň se postupně začínala pro Římany vyvíjet dobře. Roku 175 byl dohodnut pro Řím výhodný mír, který zaručoval určitou stálost na dunajské hranici. Marcus Aurelius možná dokonce uvažoval v této chvíli o vytvoření dvou nových provincií, Markomanie a Sarmatie. Pokud by tento plán nakonec císař realizoval, připojil by k Římské říši část území dnešního Slovenska a Česka. Z ekonomických důvodů však k tomuto záměru nakonec nedošlo. Na východě se navíc tou dobou rýsovala nová hrozba.¹¹⁰

Sýrii zachvátily zvěsti, že císař zemřel. Místní místodržící a hrdina válek s Parthy, Avidius Cassius, se záhy prohlásil císařem. Ten měl navíc plnou podporu svých východních legií. Pro Marka Aurelia to byl proto velmi závažný problém, který musel neprodleně řešit. Po uzavření míru s barbary tak zamířil urychleně na východ. Avšak tato hrozba nakonec zmizela tak rychle, jak přišla. Uzurpátor byl záhy zavražděn vlastními vojáky poté, co byly vyvráceny fámy o císařově smrti. Z tohoto důvodu roku 176 určil císař svého syna Commoda za spoluvládce a de facto ho tím zároveň pasoval na nástupce trůnu. Bohužel vyjednaný mír na dunajské hranici neměl dlouhého trvání a boje se následující rok opět rozhořely. Císař se po návratu z východu nějakou dobu zdržoval v Římě, avšak brzy musel opět vyrazit k frontové linii. S sebou vzal tentokrát i Commoda, kterého chtěl s obtížnou situací lépe obeznámit. Vzbuřené kmeny se podařilo potlačit až po náročných bojích, kdy Římané často pronikali hluboko za Dunaj. O jedné z takových výprav dokládá svědectví také vytesaný nápis na trenčínské skále, kde tehdy stála osada Laugaricio.¹¹¹ Zásadní zvrát ve válce však nastal 17. března 180, kdy nemocný císař Marcus Aurelius zemřel ve vojenském táboře.¹¹² Dodnes visí okolo jeho smrti několik otazníků. Prameny uvádějí, že zemřel buď ve Vindobonně nebo

¹⁰⁸ DIO LXXII, 8.

¹⁰⁹ Marcus AURELIUS, *Hovory k sobě*, Praha 1969.

¹¹⁰ A. A. Barrett, *Životy císařů*, s. 256–258.

¹¹¹ Nápis nás informuje o pobytu římské jednotky v těchto končinách na přelomu let 179/180.

¹¹² J. BURIAN, *Římské Impérium*, s. 114–116.

Sirmiui. Některé uvádějí, že na následky nemoci, avšak například Cassius Dio tvrdí, že byl otráven svými doktory.¹¹³

Marcus Aurelius kladl svému synovi na srdce, že po jeho smrti musí ve válkách s barbary pokračovat až do konečného vítězství. Avšak Commodus zanedlouho po jeho skonu uzavřel se zadunajskými kmeny trvalý mír a vzdal se tak nadobro expanzivních plánů svého otce. Římská říše v mírových smlouvách sice vystupovala jako vítěz, ale zároveň se její vojska stáhla opět za Dunaj. I když byly markomanské války pro Řím nakonec vítězné, odhalily také jeho slabiny. Představa nepropustné hranice na Dunaji se stala minulostí. Císaři museli na severní hranici nechávat neustále silné vojsko, které mohlo chybět v jiných částech říše. Války a mor měly navíc katastrofální důsledky na římskou populaci, což společně s enormními finančními náklady vyvolalo hospodářskou krizi. Marcus Aurelius navíc nechal usazovat barbarské kmeny ve vyhlazených pohraničních oblastech, jejichž muži museli na oplátku sloužit v římském vojsku. Toto nouzové řešení však mělo za následek postupnou germanizaci římské kultury.

6.3 Myšlenky a principy

Pokud se zaměříme na civilní politiku Marka Aurelia, můžeme usoudit, že se v mnohém nelišil od Antonina Pia. Nesnažil se zavádět rozsáhlé novoty, spíše se soustředil na spravedlivé a svědomité jednání. Navíc mu nedělalo problém přenechávat složité úkoly schopným úředníkům, generálům či rádcům, aniž by na jejich výkony žárlil. Kladl důraz na zlepšení řešení právních sporů, kterým často sám předsedal. Senátu prokazoval náležitou úctu, za což si jej senátoři velmi vážili. Snažil se rovněž zbytečně neplýtvat státními financemi. Na rozdíl od svých předchůdců nenechal stavět prakticky žádné monumentální stavby, které by zatížily státní rozpočet. Jedinou výjimkou je sloup Marka Aurelia vyobrazující výjevy z markomanských válek.¹¹⁴ Avšak i přes šetrnou finanční politiku nezabránil hospodářské krizi zapříčiněnou četnými přírodními katastrofami, morem a vleklými válkami. Obecná krize se pod náporom barbarů jen prohlubovala, avšak díky osobě Marka Aurelia se ji podařilo víceméně překonat.¹¹⁵

Obecné uznání si však císař vysloužil především soupisem jeho filozofických myšlenek, kterými se během svého panování řídil. Zálibu ve filozofii získal Marcus již v dětství, kdy byl obklopen mnoha učenci. Nejvíce na něj zapůsobil stoicismus, kterému se

¹¹³ DIO LXXII, 33. Prameny však nejsou vždy stoprocentně věrohodné.

¹¹⁴ Sloup byl zřejmě vystaven senátory na císařovu počest.

¹¹⁵ M. GRANT, *Římští císařové*, s. 108–109.

v pozdější fázi svého života zcela oddal. Zejména během svého pobytu na dunajské hranici začal sepisovat své myšlenky a zásady, které vešly později ve známost jako „*Hovory k sobě*“. Dílo je psané řecky a zřejmě nebylo nikdy určeno pro veřejnost. Marcus Aurelius si díky zveřejnění tohoto díla vysloužil přívlastek „*filozof na trůně*“. Zaměřuje se především na pomíjivost a smysl života, svobodu lidské vůle a vnitřní klid. Pokud si uvědomíme, že se jedná o dílo římského císaře na vrcholu své moci, jsou jeho myšlenky vskutku unikátní. V jeho myšlenkách lze vidět snahu stát se spravedlivým a dobrým vládcem. „*Dej pozor, abys nezcísařštel, abys nenačichl císařstvím, stává se to! Zůstaň tedy prostým, dobrým, nelíceným, důstojným, přirozeným, přítelem práva, bohabojným, dobrotivým, milujícím všechny své blízké a neoblomným v plnění svých povinností!*“¹¹⁶ Nešlo mu však pouze o to býti řádným císařem, nýbrž i člověkem. „*Neved' si tak, jako bys měl žít myriády let! Nevyhnutelný osud se vznáší nad tebou. Dokud žiješ, dokud ještě můžeš, staň se dobrým!*“¹¹⁷

Je paradoxní, že za vlády tak vzdělaného a šlechetného muže se prakticky neustále válčilo. Je možné, že zapisováním vlastních myšlenek se císař vyrovnával s nepříznivou situací, která říši postihla. Vzniklo z toho nejznámější dílo, které jakýkoliv panovník kdy napsal. I přes jeho ušlechtilé činy jsou to tak především jeho myšlenky, které mu propůjčily nesmrtelnost do dnešních dnů.

¹¹⁶ M. AURELIUS, *Hovory k sobě*, VI, s. 80.

¹¹⁷ Tamtéž, IV, s. 52.

7 Události po smrti Marka Aurelia

Smrtí Marca Aurelia roku 180 n.l. skončila epocha adoptivních císařů. Po více než osmdesáti letech se stal následníkem trůnu opět potomek císaře. Byl jím syn Marka Aurelia jménem Commodus. I když se ho Marcus snažil vychovat jako schopného a kompetentního vládce, budoucí císař bohužel neoplýval stejnými vlohami jako jeho otec. Záhy po uchopení moci začala panovat tyranie, korupce a obecná neschopnost řídit říši. Kvůli svému zájmu o hry a slavnosti přenechával Commodus skutečnou vládu svým oblíbencům. Nebývalý vliv získali především praetoriánští prefekti. Rozhazovačnost navíc napomohla už tak špatné finanční situaci. Vše nakonec došlo tak daleko, že se císař ve strachu o svou osobu neostýchal odstranit ani své nejbližší. Nelze se tak divit, že byl císař, považující se dokonce za ztělesnění Hérakla, roku 192 nakonec násilně odstraněn. Marku Aureliovi je často vyčítáno, že ukončením adoptivního principu přerušil éru schopných panovníků. Avšak nutno si uvědomit, že nikdo z jeho předchůdců z adoptivní dynastie neměl vlastního potomka. Pokud by Marcus skutečně vybral jiného kandidáta na trůn, zřejmě by tak odsoudil svého syna k záhubě. Jednalo by se totiž o potenciálního konkurenta nového panovníka. Marcus Aurelius si sice byl vědom Commodových nedostatků, avšak nutno podotknout, že stál před nesmírně obtížným rozhodnutím.¹¹⁸

Lze však konstatovat, že smrtí „*filozofa na trůně*“ započal pozvolný úpadek a konečný pád Římské říše. Ostatně takto soudil již Edward Gibbon v 18. století.¹¹⁹ Již po smrti Commoda se rozhořela občanská válka a na trůně se v rychlém sledu vystříдалo několik císařů. Říši postihla přetrvávající politická nestabilita a ekonomický propad, který byl umocněn silicím tlakem ze strany barbarských kmenů. Stále větší vliv získávali vojenští velitelé, kteří se po vládě Severovské dynastie pravidelně proklamovali za císaře. Vše vyvrcholilo v takzvanou krizi třetího století, která byla ukončena až nastolením dominátu a tetrarchie za vlády Diocletiana.

¹¹⁸ J. BURIAN – P. OLIVA, *Civilizace starověkého středomoří II.*, s. 620–621.

¹¹⁹ Edward GIBBON, *Úpadek a pád římské říše*, Praha 1983.

8 Analýza vybraných učebnic

Tato část práce se zaměřuje na analýzu vybraných učebnic. Jak již bylo řečeno v úvodu, tituly jsou rozděleny do čtyř skupin dle období vzniku. Každá skupina následně obsahuje tři zkoumané učebnice. Jednotlivé kapitoly obsahují na úvod taktéž letmý nástin školských systémů v daných obdobích. Metodika je dělena na tři části. Analytickou, kde jsou jednotlivé učebnice rozebírány po obsahové stránce se zaměřením na adoptivní císaře. Následuje část komparativní. Zde jsou porovnávány navzájem jednotlivé učebnice v rámci každého období. Syntetická část následně shrnuje poznatky z předešlé analytické a komparativní části. V samotném závěru následuje komparace a syntéza jednotlivých časových období mezi sebou.

9 Učebnice z dob Rakouska-Uherska

Roku 1867 bylo obnoveno po dlouhých sedmi letech Ministerstvo kultu a vyučování. Do jeho čela se vzápětí dostal právník Leopold Hasner von Artha. Během jeho působení byly přijaty zásadní změny ve školství, především takzvaná „Hasnerova reforma“ z roku 1869.¹²⁰ Nejvýznamnější změnou bylo prodloužení školní docházky na 8 let.¹²¹ Chlapci i dívky shodně nastupovali do prvních tříd v šesti letech. Systém triviálních, normálních a hlavních škol byl nahrazen novým uspořádáním. Zavedena byla škola obecná, která měla pět či osm ročníků. Po pátém ročníku bylo možné přestoupit na školu měšťanskou, nebo pokračovat další tři roky na škole obecné. Měšťanská škola poskytovala oproti obecné škole širší vzdělání. Po absolvování školy obecné a případně měšťanské, mohli žáci postoupit na školy střední. Sem se počítala gymnázia, reálky, soukromé střední školy a školy odborné. Poslední stupeň školství představovaly univerzity, vysoké školy a technické ústavy. S rozvojem škol se také pojil vznik mnoha nových a kvalitnějších učebnic, které plnily požadavky jednotlivých stupňů školství. Mezi ně se samozřejmě počítají i učebnice dějepisu.¹²²

Historie byla vyučována na obecných a měšťanských školách v 6. až 8. ročníku, avšak stále společně se zeměpisem.¹²³ Žáci se zde seznámili i se základy starověku, ale poznatky o adoptivních císařích bychom zde hledali marně. Proto je nutné zaměřit se na učebnice středoškolské. Gymnaziální výuka byla organizována do dvoustupňového systému. Na nižším stupni se látka probírala převážně elementárně a na vyšším následně vědecky a pragmaticky. Kromě konzervativních klasických gymnázií zaměřujících se na klasické jazyky a literaturu s cílem přípravy na pokračování studií na univerzitách zde byly také reálky. Ty se oproti tomu specializovaly na jazyky živé, přírodní vědy a techniku. Odborné školy měly následně za úkol připravit žáky na výkon určité profese.¹²⁴ Na všech stupních školství byl kladen v dějepisu největší důraz na pamětní učení. Popisovány byly převážně politické dějiny. Látka měla žáky vychovávat k poslušnosti a autoritě státu. Zároveň měl dějepis rozvíjet sounáležitost s minulostí rakouského soustátí.¹²⁵ Níže zkoumané učebnice nejsou řazeny chronologicky, ale dle toho, na jaký typ škol jsou zaměřeny.

¹²⁰ Ivana ČORNEJOVÁ a kol., *Velké dějiny zemí Koruny české. Tematická řada, Školství a vzdělanost*. Praha 2020, s. 234.

¹²¹ V této docházce bylo však řada výjimek. V případě žádosti rodiče mohla být zkrácena.

¹²² I. ČORNEJOVÁ a kol., *Velké dějiny zemí Koruny české*, s. 233–235.

¹²³ Stanislav JULÍNEK, *Základy oborové didaktiky dějepisu*, Brno 2008, s. 23–24.

¹²⁴ I. ČORNEJOVÁ a kol., *Velké dějiny zemí Koruny české*, s. 238–239.

¹²⁵ S. JULÍNEK, *Základy oborové didaktiky dějepisu*, s. 26.

9.1 Dr. Ant. Gindely'ho Dějepis všeobecný pro nižší třídy středních škol, svazek první: Věk starý

První zkoumaná učebnice vznikla z pera českého historika Antonína Gindelyho. Nese název *Dr. Ant. Gindely'ho Dějepis všeobecný pro nižší třídy středních škol, svazek první: Věk starý* a byla vydána roku 1876 v Praze.¹²⁶ Jedná se o druhé vydání, které bylo přeloženo z němčiny Josefem Erbenem. Kniha je určena primárně pro žáky nižších tříd středních škol a její rozsah je 122 stran. Jedná se o první díl z trojdílné série učebnic, který se zaměřuje na starý věk. Slovy autora tedy na období od nejstarších historických pramenů až do začátku stěhování národů, které autor ohraničuje rokem 375 n. l..¹²⁷ Kniha je rozdělena na tři hlavní oddíly. První je poněkud kratší a pojednává o dějinách nejstarších národů. Jmenovitě Židů, Féniciánů, Egyptanů, Babyloňanů, Asyřanů a Peršanů. Druhý oddíl je věnován řecké a následné makedonské historii. Konkrétně od rozvoje nejstarších řeckých poleis, přes perské války až ke vzniku a rozložení říše Alexandra Makedonského. Třetí a nejdelší úsek je zaměřen na dějiny římské. Od bájného založení Říma a následného království. Následuje budování republiky, vojenská expanze ve Středomoří a vznik císařství. Vše zakončeno Konstantinem Velikým a nástupem křesťanství.

Adoptivním císařům jsou v učebnici vyčleněny necelé dvě strany.¹²⁸ Celé období je označováno jako „*Šťastná časová monarchie římské*“, avšak o adoptivním principu a příčinách jeho zavedení zde není prakticky žádná zmínka. Vyzdvihovány jsou především schopnosti a spravedlnost těchto císařů, díky nimž se římská říše dočkala téměř na celé století nebyvalého blahobytu. Nerva je v kapitole zcela vynechán a podrobněji je přiblížen až jeho nástupce Traianus. Jemu jsou připisovány zejména vojenské úspěchy a skutečnost, že za jeho vlády dosáhla římská říše největšího územního rozsahu. Kromě vojenství jsou zmíněny také jeho veřejné stavby.¹²⁹ Hadrianus je uváděn především ve spojitosti se svými cestami po říši a ústupem z dobytých území. Vyobrazován je jako nepřítel válek a starostlivý správce. Zmíněno je i potlačení židovského povstání.¹³⁰ Antoninus Pius na rozdíl od Nervy zmíněn je, avšak pouze v jedné větě jako dobrotivý a spořivý, jenž přijal za syny Marka Aurelia a Lucia Vera. Lucius Verus se, kromě čestné zmínky, větší pozornosti také nedočkal. Marcus Aurelius je

¹²⁶ Antonín GINDELY, *Dr. Ant. Gindely'ho Dějepis všeobecný pro nižší třídy středních škol, svazek první: Věk starý*, Praha 1876.

¹²⁷ Toto ohraničení starého věku nastolila již tzv. Exner-Bonitzova reforma z let 1848-1849. Viz. *Entwurf der Organisation der Gymnasien und Realschulen in Oesterreich*: Ministerium des Cultus und Unterrichts, Vídeň 1849, s. 30–32.

¹²⁸ A. GINDELY, *Dr. Ant. Gindely'ho Dějepis všeobecný*, s. 109–110.

¹²⁹ Jedna ze stran je ilustrována obrazem mostu v hispánské Alcantaře, který byl vystavěn za vlády Traiana. Tato stavba je zřejmě zvolena kvůli tomu, že dosud stále stojí a žákům tak může lépe ilustrovat císařův odkaz.

¹³⁰ U toho jsou uvedeny letopočty a výsledek, avšak Bar Kochbovo povstání zde není přímo ani pojmenované.

poté především spojován s bojem proti germánským kmenům a jejich postupným usazováním na římském území, což zapříčinilo Římu v budoucnu nemalé potíže. Nástupem Commoda končí dle Gindelyho série dobrých panovníků a začíná éra úpadku a krize. Ostatně v tom je Gindely zajedno s převládajícím názorem tehdejší doby, který vychází z názorů Edwarda Gibbona.¹³¹ (Historický kontext viz výše v kapitole biografii jednotlivých císařů.)

Obecně lze shrnout část o adoptivních císařích v učebnici jako poměrně stručnou. Na druhou stranu jsou kromě císaře Nervy všichni ostatní členové dynastie alespoň zmíněni. Kapitola dokonce obsahuje tematickou ilustraci, což je v dějepisných učebnicích z tohoto období docela vzácné. Ty jsou totiž zaměřeny převážně na narativní prezentování faktů v textu. Největší důraz je dle očekávání kladen na pozitivní vliv adoptivních císařů na římskou říši.

9.2 Učebná kniha dějepisu všeobecného pro vyšší třídy škol středních, Díl

1. Věk starý

Další vybranou učebnicí z tohoto období je kniha historika Františka Šembery, která se nazývá *Učebná kniha dějepisu všeobecného pro vyšší třídy škol středních, Díl 1. Věk starý*.¹³² Publikace byla vydána v Praze roku 1898, v té době ve velmi renomovaném nakladatelství Jan Otto, jež vydávalo dodnes respektovaný *Ottův slovník naučný*. Učebnice je určena především pro vyšší třídy středních škol a případně i gymnázia. Stejně jako předešlý titul zkoumá takzvaný starý věk. Tedy období, od nejstarších dějin civilizací v oblasti blízkého východu, až k počátku stěhování národů ve 4. století. Liší se však především svým rozsahem, který činí dlouhých 236 stran. Struktura je taktéž obdobná, kniha je rozdělena na tři hlavní knihy, které jsou dále děleny na jednotlivé podkapitoly. Národové východní, Řekové a Římané jsou tématem jednotlivých úseků. V první knize lze nalézt kromě počátků blízkovýchodních národů také dějiny Indů. Druhá kniha, pojednávající o Řecku, se obdobně zaměřuje na počátky řeckých kmenů, postupný vývoj městských států, a hlavně na vrchol řecké civilizace v 5. století před naším letopočtem. Následuje vzestup a pád Alexandrový říše. Třetí kniha je věnována výhradně dějinám římským. Má tři hlavní podkapitoly: Doba královská, doba republikánská a doba císařská až ke stěhování národů. Nejdélší z těchto částí je rozhodně doba republikánská, kde je detailně probíráno podmanění Itálie, Středomoří a

¹³¹ E. GIBBON, *Úpadek a pád římské říše*.

¹³² František ŠEMBERA, *Učebná kniha dějepisu všeobecného pro vyšší třídy škol středních, Díl 1. Věk starý*, Praha 1898.

cesta k principátu císaře Augusta. Císařské období se takové pozornosti netěší, což je znatelné především na událostech po smrti Marka Aurelia.

Díky většímu obsahu se adoptivním císařům v této učebnici dostává poměrně velké pozornosti. Pojednání o jejich panování čítá přes dvě strany souvislého textu, kde jsou nejdůležitější informace zvýrazněny tučně. Na rozdíl od předešlého titulu je zde zmíněno všech pět císařů a společně jsou označováni jako „*Císařové důstojní*.“¹³³ Počínaje senátem zvoleným Nervou se text dále věnuje obšírněji Traianovi. U toho jsou zmíněny samozřejmě jeho vojenská vítězství a fakt, že rozšířil říši na krátkou dobu do největších rozměrů v dějinách. Avšak u jeho dáckých a parthských tažení jsou uvedeny i některé detailní informace. Například jméno a osud dáckého krále Decebala, nebo přesné názvy nově zřízených provincií. Z budovatelské činnosti je kromě civilních staveb zdůrazňován Trajánův sloup a kamenný most v Dácii navržený Apollodórem z Damašku. Císař je líčen následovně: „*Náleží k nejlepším a nejšlechtěnějším vládcům všeho dějinstva*.“¹³⁴ Hadrianus je ceněn naopak pro svou smířlivou politiku a klidnou vládu, kterou trávil na inspekčních cestách a starostí o vnitřní blaho říše. Jeho územní ústupky na východě nejsou chápány negativně. V rámci vyztužení hranic je zdůrazněna stavba Hadrianova valu v Británii. Zmíněno je například založení města Hadrianopolis, ale také vystavění císařské vily v Tiburu (dn. Tivoli), nebo známého Hadrianova mauzolea. Židovské povstání pod vedením Bar Kochby je přiblíženo žákům poměrně podrobně, včetně příčin a konečného výsledku.¹³⁵ Antoninus Pius má v knize také pouze krátkou zmínku. Je líčen jako svědomitý následník svých předchůdců, který ustanovil za své následníky poprvé v historii dva císaře. Lucius Verus je spojován s výpravou proti Parthům a hýřivou povahou. Prakticky celá vláda Marka Aurelia je naopak spojována s bojem proti germánským Markomanům. Ve spojitosti s těmito válkami je v učebnici taktéž uveden záměr císaře zřídit nové provincie na území Česka a Slovenska. Smrt císaře je dále spojována s morem, před kterým ho nedokázal ochránit ani věhlasný lékař Galénos. Marcus Aurelius je kromě jiného letmo spojován se stoickou filozofií a Epiktétem. Císařský odkaz je spatřován v dochované jezdecké soše a dodnes stojícím sloupu Marka Aurelia. (Historický kontext viz výše v kapitole biografii jednotlivých císařů.)

Díky rozsahu učebnice je dán relativně větší prostor také adoptivním císařům. Kapitola neobsahuje žádné ilustrace a jedná se pouze o souvislý text. Uvedeni jsou všichni panovníci, avšak Nerva a Antoninus Pius jsou zmíněni opravdu jen letmo. U Traiana,

¹³³ F. ŠEMBERA, *Učebná kniha dějepisu všeobecného*, s. 218–220.

¹³⁴ Tamtéž, s. 219.

¹³⁵ Z pramenů jsou však přejaty i údaje o židovských obětech, které jsou s největší pravděpodobností značně nadnesené.

Hadriana i Marka Aurelia jsou kromě základních faktů zmíněny v určitých oblastech i překvapivě podrobné informace. Ku příkladu může sloužit židovské povstání za dob Hadriana, nebo Traianovy výboje do Dácie a Parthské říše. Poměrně velký důraz je kladen na stavby, které byly během vlády těchto císařů vybudovány. Odkaz této dynastie je tak prezentován nejen jako období prosperity a blahobytu, ale také jako období stavitelské.

9.3 Jana Lepaře Všeobecný dějepis k potřebě žáků na vyšších gymnasiích československých, Díl 1. Starý věk

Třetí a poslední učebnicí z tohoto období je publikace s názvem *Jana Lepaře Všeobecný dějepis k potřebě žáků na vyšších gymnasiích československých, Díl 1. Starý věk*.¹³⁶ Kniha byla vydána v Praze roku 1867 nakladatelstvím I. L. Kober.¹³⁷ Určena je primárně pro studenty vyšších gymnázií, čemuž odpovídá také rozsah. Ten čítá 295 stran a jedná se tak o nejrozsáhlejší knihu analyzované skupiny. I tato publikace je první z trojdílné série. Starý věk je vymezen obdobně jako u předešlých učebnic, ale struktura obsahu se lehce liší. Kniha je dělena na čtyři hlavní části, přičemž první dvě jsou velmi stručné. Jedná se o kapitoly pojednávající o pravěku a východoasijských národech.¹³⁸ Třetí část se nazývá *Národy střední*. Pod tímto názvem jsou ukryty dějiny středního východu. Řeckou a římskou civilizaci rozebírá kapitola s názvem *Národové námořští*. Tato část tvoří většinu učebnice. I zde je u Řecka kladen největší důraz na páté století před našim letopočtem. Označováno jako *doba slávy řecké*. U Říma je posléze kladen hlavní důraz na republikánské období. Překvapivě podrobně jsou popsány i samotné počátky římské republiky. Pokud se zaměříme na císařství, tak to je v učebnici oproti republice značně upozaděno. Oproti předešlé publikaci zde však *Starý věk* nekončí počátkem stěhování národů, nýbrž konečným pádem Západořímské říše roku 476. Lze zde tak nalézt také stručné vyličení dějin dominátu.

Rozsah kapitoly o adoptivních císařích je u učebnice Jana Lepaře lehce přes dvě strany textu a nese označení „*Doba císařů důstojných*“.¹³⁹ Nutno podotknout, že text je místy poněkud chaoticky uspořádán, avšak v tomto ohledu může svou roli hrát i stáří titulu. Císař Nerva je zmiňován se situací po Domitianově smrti a následném nástupnictví *Španěla* Traiana. U toho je zdůrazňován spravedlivý charakter jeho vlády a jeho vítězná tažení. Ty se

¹³⁶ Jan LEPAŘ, *Jana Lepaře Všeobecný dějepis k potřebě žáků na vyšších gymnasiích československých, Díl 1. Starý věk*, Praha 1867.

¹³⁷ Učebnice vyšla krátce před Rakousko-uherským vyrovnáním, takže vyšla ještě za Rakouského císařství, nikoliv za Rakousko-Uherska. Avšak kniha nadále sloužila svému účelu i po roce 1867, čímž odpovídá parametrům analýzy. Později vyšla i opravená vydání, ale změny jsou pouze kosmetické.

¹³⁸ Konkrétně jde o dějiny Číny a Indie.

¹³⁹ J. LEPAŘ, *Jana Lepaře Všeobecný dějepis*, s. 276–278.

netěší takové podrobnosti v popisu, avšak například s osobností dáckého krále Decebala se mohli žáci seznámit i zde. Parthské tažení se přílišné detailnosti také nedočkal, ale jsou zde vyjmenována některá z nově dobytých území. S tím je přirozeně spojena také zmínka o největším rozsahu říše. Z budovatelské činnosti jsou oslavovány veřejné stavby plus dochovaný Traianův sloup. U Hadrianova nástupu na trůn jsou líčeny nejasnosti okolo jeho adopce, kterou možná provedla císařovna Plotina až po smrti Traiana. Hadrianus se dle narativu kromě válek velmi podobal svému předchůdci. Toho však předčil péčí o provincie, které sám hojně navštěvoval. Zmíněna je i jeho mírná civilní politika.¹⁴⁰ Snaha o mírové řešení konfliktů je dále ilustrována územními ústupky na východě. Židovské povstání rovněž není opomenuto, avšak chybí u něj některé podrobnosti jako jméno hlavního vůdce. Přejato je ale tvrzení z pramenů, které odhaduje počet židovských obětí až na půl milionu.¹⁴¹ Antoninus Pius je spojován se „*spravedlivou a tichou*“ vládou, která trvala dvacet tři let, na jejímž konci přijal za následníka Marka Aurelia a Lucia Vera. První jmenovaný pokračuje v šetrné a mírné vládě po vzoru jeho předchůdců. Lucius Verus je naopak připodobňován k praxi Neronově. U Vera je navíc zmínka o jeho východních taženích, která přinesla Římu nová území. U Marka Aurelia jsou prakticky jediným tématem markomanské války. To lze ilustrovat skutečností, že drtivou většinu pojednání o tomto císaři tvoří dlouhá citace o konfliktu s Germány z *Časopisu Musea království Českého*.¹⁴² Nelze se tak divit, že se žáci z učebnice mohli poměrně detailně dozvědět více o tomto vojenském střetu. Ku příkladu lze zmínit jednotlivé fáze válek nebo jména většiny kmenů, které v markomanských válkách bojovaly. Na druhou stranu, se však o tomto vzdělaném císaři nedozvěděli nic jiného nežli participování na zmiňovaných markomanských válkách a rok jeho smrti. (Historický kontext viz výše v kapitole biografii jednotlivých císařů.)

Kapitolu o adoptivních císařích lze považovat za poměrně detailní. Avšak vzhledem k rozsahu a zaměření učebnice je to pochopitelné. Jedná se pouze o textovou část bez ilustrace, avšak mírnou anomálií je již zmiňována rozsáhlá citace z historického časopisu. Zmíněno je rovněž všech pět císařů, ale nutno podotknout, že informace nedosahují takové podrobnosti jako u předchozího titulu. To lze vysvětlit částečně i tím, že velkou část kapitoly tvoří část o markomanských válkách. Kvůli tomu se zřejmě poté nedostalo takového prostoru ostatním císařům. Obecně lze text shrnout jako trochu chaotický, kde občas lze nalézt detailní

¹⁴⁰ Například lepší zacházení s otroky.

¹⁴¹ S největší pravděpodobností záměrně nadhodnoceno.

¹⁴² *Časopis Musea království Českého*, r. XL, Praha 1866, s. 238. (Přesný výtisk se mi bohužel nalézt nepodařilo. Jedná se tak o přebranou citaci z učebnice.)

informace o určitých událostech, avšak jinde naopak autor prezentuje informace a fakta velmi povrchně. Opomíjená je například stavitelská činnost.

9.4 Shrnutí

Jako první je nutné se zaměřit na to, jakou roli adoptivní císaři v učebnicích hrají. Všechny tři učebnice se až na malé výjimky víceméně shodují ve své struktuře.¹⁴³ To znamená, že probírají prakticky identická témata. Hlavní roli hrají především dějiny Řecka a Říma. Pokud upřeme pozornost výhradně na římské dějiny, tak ty jsou strukturovány do tří hlavních bloků. Dějiny královské, dějiny republiky a následně i dějiny císařství. Nejstrožejší jsou bezesporu části o římském království. To je dáno především nedostatkem pramenů a faktem, že Řím v té době nebyl příliš významný. Tato situace se však razantně obrací v případě republikánské éry. Ta je bez výjimky nejpodrobněji rozebíranou epochou. To lze vysvětlit vznikem republikánských institucí, rozvojem demokracie a právního systému. Mnohé výdobytky pak v pozměněné podobě využíváme dodnes. Za dob republiky navíc došlo k zisku mnohých území a postupné proměně na velmoc. Během tohoto období také docházelo k největšímu rozvoji římské kultury.¹⁴⁴ K tomu lze rovněž připočítat mnohé reformy a turbulentní události, což se týká především 1. století před naším letopočtem. Avšak i přes tato fakta je nutné podotknout, že některé kapitoly jsou na úkor římské říše přespříliš podrobné. Jako příklad může sloužit učebnice Jana Lepaře, kde je věnováno prvnímu století římské republiky okolo dvaceti stran.¹⁴⁵ O něco málo více stran pro představu čítá celá sekce o římském císařství. Období římského císařství bylo relativně stabilnější. Ani územní expanze zdaleka nedosahovala takových úspěchů. Ale byla to právě Římská říše, která zprostředkovala raně středověkým státům kulturní a civilizační dědictví. Nemluvě o rozšiřování křesťanství. Proto lze konstatovat, že římská říše je v těchto učebnicích poměrně zanedbávána. To je dáno především až moc velkou detailností u některých republikánských témat. Jakou roli v tomto tedy hrají adoptivní císaři? V kapitolách o římském císařství rozhodně nemůžeme očekávat výčet všech císařů římské říše. U mnoha uvedených se navíc jedná pouze o letnou zmínku. To ostatně platí i u Nervy a Antonina Pia. Podrobněji jsou prezentováni především první císaři až do nástupu Flaviovců. Poté je prostor věnován pouze vybraným panovníkům. Avšak adoptivní císaři nikdy nechybí a nutno podotknout, že v porovnání s některými ostatními

¹⁴³ Bezesporu je to dáno tehdejšími předepsanými osnovami pro výuku dějepisu.

¹⁴⁴ Tento rozvoj trval až do počátků principátu.

¹⁴⁵ J. LEPAŘ, *Jana Lepaře Všeobecný dějepis*, s. 166–197.

císaři lze nalézt i detailní informace.¹⁴⁶ Vysvětlení lze hledat v pouhém názvu tohoto období. U těchto panovníků totiž není příliš zdůrazňován adoptivní princip, nýbrž charakter jejich vlády. Proto se můžeme setkat s názvy kapitol jako „*Šťastní časové monarchie římské*“, „*Císařové důstojní*“ nebo „*Doba výborných císařů*“. Obdobná označení lze nalézt i v ostatních učebnicích z tohoto období. Lze tak říci, že jejich panování bylo natolik šťastným a prosperujícím obdobím, že jsou nedílnou součástí dějin římského císařství i přes stručnost popisu jejich vlády. Jména Traianus, Hadrianus či Marcus Aurelius tak byla bezesporu v podvědomí tehdejších žáků. Nejvíce zredukované byly události pozdního císařství, kdy docházelo k častému střídání na císařském trůnu a pozvolnému úpadku celé říše.

Jak už bylo řečeno, hlavní důraz u adoptivních císařů byl kladen na prosperitu a stabilitu jejich vlády. Ostatně nutno uznat, že 2. století bylo pro říši nad poměry klidné. Mírové období dokonce způsobilo, že vláda Antonina Pia je i přes její délku zmíněna velmi krátce. Ostatně již antičtí autoři považovali období jeho vlády za nadměru šťastné.¹⁴⁷ Faktem ale zůstává, že za jeho vlády nedošlo k žádným zásadním událostem. U Nervy to lze naopak vysvětlit jeho kratičkým panováním. Situace okolo Traiana je však odlišná. Ten je prezentován především jako dobyvatel a spravedlivý císař, jenž rozšířil říši do největších rozměrů v historii. Hadrianus je v kontrastu líčen jako míru chtivý vládce starající se o provincie. Nikde není však opomenuto potlačení rozsáhlého židovského povstání. Zajímavostí bezesporu zůstává, že Marcus Aurelius v těchto učebnicích není příliš spojován se stoickou filosofií, pro kterou je dnes proslulý. Dokonce nikde ani není zmíněno jeho dílo *Hovory k sobě*. Výhradní tematikou jsou problémy na hranicích a zejména markomanské války. Pokud uvážíme cíle vzdělání v tehdejšímu Rakousku-Uhersku, nelze se divit, že byla příkladná vláda těchto panovníků připomínána.

¹⁴⁶ Zde samozřejmě záleží na rozsahu titulu. U Gindelyho dějepisu je detailnost pochopitelně menší, jelikož je podstatně kratší. Avšak poměr informací vzhledem k rozsahu je obdobný jako u dvou dalších titulů.

¹⁴⁷ „*Téměř jako jediný ze všech císařů žil zcela neposkrvněn krví občanů ani nepřátel. Byl právem srovnáván s Numou, jehož štěstí, zbožnost, klid a náboženské obřady vždy udržoval*“, *His. Aug., Antoninus Pius*, 13.4.

10 Učebnice první republiky

Vznik samostatného Československa nezpůsobil ve školství vlnu turbulentních změn. Nově vzniklý stát de facto převzal systém základního školství fungující v Předlitavsku. To znamená, že i nadále fungovala síť škol obecných a měšťanských. Na ty následně navazovala klasická a reálná gymnázia, reálky a nově i učitelské ústavy. Správou škol bylo pověřeno nově vzniklé Ministerstvo školství a národní osvěty. Hlavním cílem bylo především sjednotit školskou soustavu pro celé Československo. V českých zemích sice byl již za dob Rakouska-Uherska prakticky vymýcen analfabetismus, avšak na Slovensku a Podkarpatské Rusi panovala situace značně rozdílná. Největší změnou byl takzvaný malý školský zákon z roku 1922, který sjednotil základní školství v Čechách a na Slovensku. Byla tak uzákoněna osmiletá povinná školní docházka.¹⁴⁸ Hlavním cílem československého školství byl rozvoj demokratizace a výchova v duchu myšlenek T. G. Masaryka a jeho žáka, Františka Drtiny. Řada významných pedagogů se snažila zavést v prvorepublikovém školství rozsáhlejší reformy, avšak ty se nakonec vlivem odporu veřejnosti prosadit nepodařilo. Nejznámější propagátor těchto změn byl bezpochyby Václav Příhoda.¹⁴⁹

Jak již bylo řečeno, v nově zrozeném Československu nedošlo ve školství k zásadním změnám. To se týkalo i výuky dějepisu. V prvních letech republiky se učilo stále dle císařských učebnic, které víceméně vyhovovaly novým požadavkům. Odstraněny byly přirozeně kapitoly o rakouském vlastenectví nebo obrazy císaře. V dějepisných osnovách však nakonec přeci jen došlo k určitým změnám. „*Zvláštní důraz se měl podle nich klást na ty události a osobnosti, které měly v minulosti důležitost pro československý stát.*“¹⁵⁰ V praxi to znamenalo vyzdvihování husitství a dějin ostatních slovanských národů. Z pochopitelných důvodů se naopak omezovala výuka dějin rakouských a německých. Obecně tak lze tvrdit, že v rámci dějepisu došlo ke značnému posunu k dějinám národním a novějším. Kromě politických aspektů se dostávalo více prostoru také dějinám kulturním.¹⁵¹ To se přirozeně pojilo se vznikem nových učebnic. Na obecných školách přibyla v nižších ročnících vlastivěda, na kterou následně navazoval i dějepis. Těžištěm probírané látky byly především dějiny domácí a kulturní. Chronologická soustava obecných dějin byla následně vyučována až

¹⁴⁸ Na Podkarpatskou Rus se toto sjednocení nevztahovalo a bylo zde mnoho výjimek v délce školní docházky.

¹⁴⁹ I. ČORNEJOVÁ a kol., *Velké dějiny zemí Koruny české*, s. 333–335.

¹⁵⁰ S. JULÍNEK, *Základy oborové didaktiky dějepisu*, s. 30.

¹⁵¹ Prosazování antických kulturních dějin je nutné považovat za velice progresivní krok. Přeci jen právě antické kulturní dědictví se stalo základem pro celoevropskou kulturu.

na gymnáziích. Cyklicky nejprve v nižších třídách a následně znovu na vyšším stupni. Avšak i zde se kladl hlavní důraz na dějiny československého národa.¹⁵²

10.1 Učebnice dějepisu pro nižší třídy škol středních. 1. díl. Starověk a středověk do konce 13. století

První analyzovanou učebnicí tohoto období je publikace *Učebnice dějepisu pro nižší třídy škol středních. 1. díl. Starověk a středověk do konce 13. století*, jejímž autorem je Josef Klik.¹⁵³ Jedná se o první vydání, které bylo vydáno roku 1936 nakladatelstvím Historický klub v Praze. Texty jsou určeny pro studenty nižších tříd středních škol a celkový rozsah činí 141 stran. Kniha mimo jiné obsahuje nemalé množství ilustrací. Na rozdíl od učebnic z Rakouska-Uherska zabírá kniha delší časový úsek. Kromě pojednání z pravěku a starověku obsahuje také vybrané kapitoly z raného a vrcholného středověku. Celá kniha je tak rozdělena do pěti úseků. Úvodní kratičká kapitola se zabývá pravěkem. O trochu více stran je věnováno starověkým dějinám Orientu. Dále učebnice pokračuje řeckými dějinami, kde je kladen důraz především na rozvoj demokracie. Římská historie obsahuje dohromady asi třicet stran. Zajímavostí však je, že republika i císařství se dostává téměř obdobné pozornosti, což mnohem více odpovídá jejich vzájemnému významu. Nejdélší kapitolou učebnice je však *Střední věk*, tedy dějiny středověku. Ty jsou značně fragmentované a žáci se tak seznámili pouze s vybranými kapitolami. Důraz je kladen na české a slovanské dějiny, avšak nalézt lze například i počátky islámu, křížové výpravy nebo boj o investituru. Obecně lze některé úseky knihy považovat za výběrové. Nejedná se tak vždy o celistvý chronologický přehled, což je způsobeno především kratším rozsahem a větším záběrem probíraného učiva.

Jak již bylo zmíněno, tak z důvodu většího rozsahu učiva je většina kapitol stručnější. To se pochopitelně týká také adoptivních císařů. Ti jsou zahrnuti na třech stránkách v podkapitole *Největší rozmach císařství a jeho pád*.¹⁵⁴ Ta pojednává o římském císařství od smrti císaře Nerona, až po její konečný pád roku 476. Pokud však uvážíme stručnost této části, tak adoptivní císaři jsou probíráni poměrně detailně. Avšak nutno podotknout, že nejsou prezentováni jako dynastie, nýbrž samostatně jako jednotlivci. Hlavní důraz je kladen na vliv vybraných panovníků na území naší vlasti. Jako první je uveden Traianus. Je spojován výhradně s vojenskými úspěchy v Dácii a v Asii. Ze stavitelství nechybí Traianův sloup ani

¹⁵² S. JULÍNEK, *Základy oborové didaktiky dějepisu*, s. 29–31.

¹⁵³ Josef KLIK, *Učebnice dějepisu pro nižší třídy škol středních. 1. díl. Starověk a středověk do konce 13. století*, Praha 1936.

¹⁵⁴ Tamtéž, s. 84–86.

Forum Traianum. Hadrianus se těší poněkud větší pozornosti. Prezentován je jako velký zákonodárce, který zdokonalil římské právo. Žákům je v rámci toho vysvětleno, že části římského práva přešly i do našich zákoníků.¹⁵⁵ Tento císař je také líčen jako dobrý hospodář, který pečoval o blaho své říše a opevňoval její hranice. Zmíněno je také obnovení Pantheonu. U vlády Marka Aurelia jsou hlavním tématem markomanské války. Žákům je tento konflikt prezentován zejména jako událost, která se odehrávala i na českém a slovenském území. Nechybí pochopitelně ani zmínka o latinském nápisu na trenčínské skále. Avšak zmíněny jsou i pozůstatky vojenských táborů u Mušova, Bratislavy nebo Komárna. „*Snad by byl větší části našich zemí dobyt, ale zemřel roku 180 ve Vindoboně.*“¹⁵⁶ Kvůli přímému vlivu na naše území jsou tak markomanské války probírány nejdetailněji z celé epochy adoptivních císařů. Marcus Aurelius je mimo jiné zmiňován jako vzdělaný filozof, ale právě kvůli vojenským střetům se nemohl svým zálibám věnovat naplno. (Historický kontext viz výše v kapitole biografii jednotlivých císařů.)

Adoptivní císaři nejsou v učebnici prezentováni jako soudržný celek, ale především individuálně. Celé období je považováno za vrchol Římské říše. Kvůli menšímu rozsahu chybí Nerva i „nejšťastnější“ Antoninus Pius. Velmi zajímavé je však propojení Hadriana a Marka Aurelia s Československem. Prezentován je především jejich vliv na naše území, což žákům mohlo tematiku značně přiblížit. Na úkor této skutečnosti jsou vynechány některé podstatné události jako například velké židovské povstání. Pokud však zvážíme, jak moc jsou generalizována témata po nástupu Commoda, jsou na tom adoptivní císaři ještě poměrně dobře. Co se týká učebnice samotné, tak ta obsahuje řadu ilustrací. Z analyzované kapitoly se žáci mohli seznámit s mapkou největšího rozsahu římského impéria, sochou ilustrující tehdejší ženské účesy nebo vlysem ze sloupu Marka Aurelia, kde přijímá poražené Germány.

10.2 Všeobecný dějepis pro vyšší třídy gymnasií, reálných gymnasií a reformních reálných gymnasií. 1. díl. Pro 5. třídu. Starý a střední věk do Karla Velikého

Další učebnicí podrobenou analýze je titul s názvem *Všeobecný dějepis pro vyšší třídy gymnasií, reálných gymnasií a reformních reálných gymnasií. 1. díl. Pro 5. třídu. Starý a střední věk do Karla Velikého*.¹⁵⁷ Autorem je tehdejší středoškolský ředitel František Novák.

¹⁵⁵ Římské právo je základem veškerého evropského práva vyjma práva anglosaského.

¹⁵⁶ J. KLIK, *Učebnice dějepisu pro nižší třídy škol středních*, s. 86.

¹⁵⁷ František NOVÁK, *Všeobecný dějepis pro vyšší třídy gymnasií, reálných gymnasií a reformních reálných gymnasií. 1. díl. Pro 5. třídu. Starý a střední věk do Karla Velikého*, Praha 1935.

Knihy čítá 144 stran a vyšla roku 1935 nákladem Československé grafické unie. Jak název napovídá, kniha je určena žákům vyšších tříd gymnázií, konkrétně pátým třídám v jejich osmileté struktuře. Učebnice pojednává o událostech od pravěku až po vládu Karla Velikého. Nadřazenými kapitolami jsou Starověk a Středověk. Starověké dějiny dále dělí na Orientálce, Řeky a Římany. Kapitola orientálních dějin je klasicky zaměřena na představení jednotlivých východních kultur. Řecká historie je zaměřena na rozvoj poleis a makedonskou nadvládu. U římských dějin je opět viditelné lehké protěžování republikánského období, avšak císařství není zredukováno přesprilíš. Středověké dějiny zahrnují pouze raný středověk. Především budování nových států na troskách Západořímské říše. Kromě toho však také na počátky islámu, Franky a Slované. Kniha obsahuje také menší počet barevných ilustrací.

Panovníky dynastie adoptivních císařů lze v knize hledat přirozeně v kapitole pojednávající o době císařské. Konkrétně pak v podkapitole s názvem *Vrchol moci římské (69–180 po Kr.)*.¹⁵⁸ Jak naznačují letopočty, tato kapitola vrchol císařské moci přisuzuje období od počátku vlády Vespasiana až po smrt Marka Aurelia. Vzhledem k zaměření titulu se nelze divit, že je pojednání o adoptivních císařích detailnější nežli u předchozí analyzované učebnice. Nerva je zmíněn jako kandidát senátu po vymření Flavioců, avšak také jako adoptivní otec oblíbeného Traiana. U toho je zmíněn jeho hispánský původ a fakt, že se stal vůbec prvním provinciálem na římském trůně. Kromě toho jsou pochopitelně opěvovány jeho vojenské úspěchy, které vedly k největšímu rozsahu říše. Gymnaziální studenti se navíc mohli dočíst o konkrétních dobytých územích. Ze stavitelství je kromě vítězného sloupu a fóra zmíněna také bazilika a nesčetný počet veřejných staveb. Hadrianus je viděn jako „*kníže míru*“, který se vzdal některých území a raději zabezpečil hranici, což je viditelné například na stavbě valu v Británii. V učebnici je kromě jiného vysvětlena pozice senátu, který byl těmito dominantními panovníky odsunut na vedlejší kolej. Co se týká Hadriana, je poměrně podrobně vysvětlen jeho vliv na rozvoj provincií a jejich obyvatel, kteří se nově mohli dostat i k nejvyšším postům. Záliba císaře v řecké kultuře je ilustrována obnoveným římským Pantheonem. Kromě toho je vzpomenuo také jeho mauzoleum a město Hadrianopolis. Zmínku si zasloužilo i židovské povstání. O tom samotném se sice žáci příliš nedozvěděli, ale o jeho důsledcích v podobě židovské diaspory již ano. Překvapením může být skutečnost, že Antoninus Pius se i přes gymnaziální zaměření učebnice na stránky knihy vůbec nedostal. To však neplatí u jeho nástupce Marka Aurelia. U toho je ústředním tématem konflikt s barbarskými kmeny. Učebnice kromě průběhu válek přibližuje také samotné Germány, které

¹⁵⁸ František NOVÁK, *Všeobecný dějepis*, s. 100–102.

líčí jako bledé lidi vysokého vzrůstu bez smyslu pro kázeň a pořádek. Kromě toho je vysvětlen také jejich způsob života. V rámci markomanských válek se žáci mohli dočíst i o „zázračném dešti“, který údajně zachránil římské jednotky z obklíčení. Na konci kapitoly nechybí zmínka o přímém vlivu na území Československa, jehož část mohla skončit v područí Římanů, pokud by nedošlo k předčasné císařově smrti. Jako připomínka těchto válek slouží studentům pozůstatky římských táborů u Mušova, Děvína, Bratislavy a Komárna. (Historický kontext viz výše v kapitole biografii jednotlivých císařů.)

Jelikož se jedná o učebnici zaměřenou primárně pro gymnázia, je pochopitelná větší podrobnost textů. Tomu také přispívá fakt, že kniha obsahuje menší počet ilustrací a pojednání o adoptivních císařích neobsahuje dokonce žádné. Je tak více prostoru pro text, avšak na úkor názornosti. Období adoptivních císařů je již tradičně považováno za vrchol římské říše, avšak na rozdíl od řady ostatních učebnic autor shledává počátek tohoto období již za Vespasiana. V porovnání s učebnicemi z dob Rakouska-Uherska jsou informace prezentovány více v souvislostech.¹⁵⁹ I přes skutečnost, že kniha pojednává kromě starověku i o raném středověku, jsou informace o adoptivních císařích poměrně podrobné. Jedinou výjimkou je naprosté vynechání vlády Antonina Pia.

10.3 Všeobecný dějepis pro vyšší třídy škol středních, Díl první: Dějiny starověku a raného středověku

Posledním analyzovaným titulem z období první republiky je *Všeobecný dějepis pro vyšší třídy škol středních, Díl první: Dějiny starověku a raného středověku*.¹⁶⁰ Jedná se o dílo kolektivu autorů, Jaroslava Bidla, Josefa Dobiáše a Josefa Šusty. Konkrétně jde o 2. přepracované a zkrácené vydání z roku 1938, které vyšlo v nakladatelství Historický klub. Učebnice těchto autorů patřily ve své době na středních školách mezi nejpoužívanější literaturu vůbec.¹⁶¹ Kniha je určena pro 5. ročník středních škol a její rozsah je celkem 170 stran. Učebnice je rozdělena na dvě hlavní nesouměrné části. Starověk zabírá většinu učebnice a je dále strukturován na menší celky. V historii Orientu se žáci mohli dočíst například i o dějinách Izraelitů nebo Indů. V řeckých dějinách je protěžován vývoj městských států a řecká kultura. Dějiny Římanů jsou rozděleny na dvě části. Na události do pádu republiky, a dobu císařskou. Závěr učebnice tvoří úvod do raného středověku, který těžil ze

¹⁵⁹ Příkladem může být židovská diaspora způsobená potlačením Bar Kochbova povstání nebo pozůstatky římských táborů na československém území.

¹⁶⁰ Jaroslav BIDLO – Josef DOBIÁŠ – Josef ŠUSTA, *Všeobecný dějepis pro vyšší třídy škol středních, Díl první: Dějiny starověku a raného středověku*, Praha 1938.

¹⁶¹ S. JULÍNEK, *Základy oborové didaktiky dějepisu*, s. 31.

starověkého dědictví. Pojednává se tedy o prvních středověkých státních útvarech, Germánech, Slovanéch až po vrchol Francké říše za vlády Karla Velikého. Svou strukturou se tak velmi podobá předešlé publikaci.

Adoptivní císaři mají v učebnici vlastní podkapitolu s názvem „*Císaři adoptovaní*“.¹⁶² Jak již název napovídá, autoři přisuzují adoptivnímu principu svědomitou vládu jednotlivých panovníků. „*A protože volba při adopci padala na osobnosti nejschopnější, přinesli adoptovaní císařové říši její největší rozmach územní i největší rozkvět blahobytu.*“¹⁶³ Jako průkopníka tohoto systému navíc správně označují Nervu, po kterém ho následovali i ostatní císaři. U Traiana jsou již tradičně vyzdvihována jeho vojenská vítězství v Dácii. Tu nechal následně osídlit římskými osadníky, což dle autorů položilo základy národa rumunského. Zmíněno je také ohromné bohatství Dáků, které napomohlo k ekonomickému růstu Říma a bylo jedním z hlavních příčin dobývání dáckého území. Kromě Dacie samozřejmě nejsou opomenuty ani výboje na východ. Ze stavebnictví jsou jako nejdůležitější viděny veřejné stavby, ale také nově vybudované forum a na něm tyčící vítězný sloup. Z pohledu kulturních dějin je jako významný počín shledána výstavba řecké a latinské knihovny. Hadrianus je popisován jako prozíravý císař, který se vzdal výbojů výměnou za vnitřní stabilitu říše. Kromě zdokonalení státní správy se také zasloužil o vybudování opevnění na limitu, jehož pozůstatky lze stále nalézt v jižním Skotsku. Ze stavební činnosti nejsou jmenovány pouze stavby ve Věčném městě jako dodnes stojící Pantheon, mauzoleum nebo chrám Venuše a Romy, ale také athénský chrám Dia olympského. Poměrně velké pozornosti se těší mimo jiné i židovské povstání v Judeii. Jsou vzpomenuiti oba hlavní vůdci, ale také následky v podobě židovské diaspory. Hadrianův nástupce Antoninus Pius je vyobrazen jako řádný panovník, který pokračoval v odkazu svého předchůdce. I když nevedl žádné velké války, těšil se autoritě jak v Římě, tak v zahraničí. I v této učebnici hrají ústřední roli u Marka Aurelia markomanské války. Rozdílem je však vysvětlení příčin celého konfliktu. Žáci se tak mohli dozvědět, že za překročení limitu germánskými kmeny mohl především tlak migrujících Gótů od severu. Kromě průběhu válek je poprvé uvedeno Markovo filosofické dílo, které psal během svých tažení na severní hranici. Žákům nebyla zatajena ani legenda o „*zázračném dešti*“, nebo císařovy ambice zřídit nové provincie Marcomannii a Sarmatii na československém území. V rámci toho jsou zmíněny i pozůstatky římských vojenských táborů na jihu Slovenska a Moravy. Autoři také nezapomínají poznamenat, že to byl právě Marcus

¹⁶² J. BIDLO – J. DOBIÁŠ – J. ŠUSTA, *Všeobecný dějepis pro vyšší třídy škol středních*, s. 124–126.

¹⁶³ Tamtéž, s. 124.

Aurelius, který ukončil princip dědictví na základě adopce.¹⁶⁴ (Historický kontext viz výše v kapitole biografii jednotlivých císařů.)

Po analýze části učebnice se nelze vůbec divit, že učební texty autorů Bidlo, Dobiáš Šusta byly ve své době natolik populární. Kapitola o adoptivních císařích je velmi dobře strukturovaná a u všech panovníků jsou vystihnuty jejich hlavní rysy. Patrná je i chvályhodná snaha vysvětlovat události v obecných souvislostech. Učebnice navíc jako první dává kredit systému adopce za období rozkvětu a blahobytu. První podrobnější informace jsou kromě jiného i o filosofických spisech císaře Marka Aurelia. Jedinou výtkou může být absence ilustrací k danému období.

10.4 Shrnutí

Učebnice z období první republiky se od rakousko-uherských diametrálně neliší. Přesto lze pozorovat některé důležité diference. Asi tou nejzásadnější je celkový záběr probíraného učiva. Zatímco za dob podunajské monarchie se učebnice zaměřovaly výhradně na dějiny starověku, v československých titulech lze nalézt kromě starověku také kapitoly probírající raný středověk.¹⁶⁵ Tato skutečnost je jistě dána nařízením Ministerstva školství a národní osvěty. V praxi to znamená, že učebnice sice zabíraly delší časový úsek, avšak zároveň byl zredukován i jejich počet stran. Hlavním důvodem byl nový důraz na národní a moderní dějiny v nově vzniklém Československu. To vyústilo ve zkrácení některých témat, mezi kterými byl i starověk. Ten byl nově v učebnicích propojen i se středověkem, aby bylo ve vyšších třídách více prostoru na zmiňovanou novodobou historii. Druhým velkým rozdílem je obecný narativ učebnic. Zatímco učebnice před rokem 1914 jsou koncipovány do zdouhavých textů plných jmen, letopočtů a faktů. Československé učebnice z první poloviny dvacátého století naopak prezentují historické skutečnosti mnohem více v souvislostech a jsou jako učební texty obecně lépe strukturovány. Jako příklad lze uvést části o markomanských válkách. U těch jsou v československých učebnicích mnohem lépe vysvětleny příčiny, ale také důsledky pro naše území.¹⁶⁶ Velmi zdařile propojuje adoptivní císaře s jejich vlivem na přítomnost Josef Klik.¹⁶⁷

Jak již bylo řečeno, starověké dějiny jsou oproti předešlým učebnicím zredukovány. To se přirozeně týká i dějin římských. Avšak jak toto ovlivnilo výklad o císařích adoptivní dynastie? Paradoxně méně, nežli by se dalo očekávat. U římských témat jsou velmi

¹⁶⁴ Tato skutečnost mu je dodnes často vyčítána.

¹⁶⁵ Učebnici Josefa Klica pro nižší třídy středních škol obsahuje dokonce i vrcholný středověk.

¹⁶⁶ Například J. BIDLO – J. DOBIÁŠ – J. ŠUSTA, *Všeobecný dějepis pro vyšší třídy škol středních*, s. 125–126.

¹⁶⁷ J. KLIK, *Učebnice dějepisu pro nižší třídy škol středních*.

zestručněny dějiny královské. O něco méně poté republikánské období a císařství. Stále však platí, že hlavní důraz je kladen na demokratické prvky římské republiky. Adoptivní císaři jsou naopak viděni jako éra největšího rozmachu a slávy římské říše. Právě z tohoto důvodu jsou kapitoly o jejich panování stále poměrně podrobné. Především v porovnání s ostatními císaři se o nich žáci mohli dočíst relativně mnoho. Dokonce lze tvrdit, že kromě Augusta se jedná o nejpodrobněji probírané císaře celé římské říše, což vypovídá o jejich relevanci. I přes redukci obsahu si tak tyto panovníci zachovali své místo v dějepisných učebnicích. Zajímavostí však zůstává, že v některých učebnicích je vrchol moci římského císařství spatřován již od vlády císaře Vespasiana až do smrti Marka Aurelia, nikoliv pouze za adoptivních císařů.¹⁶⁸

Interpretace adoptivních císařů se od rakouských učebnic zásadně neliší. I zde se klade důraz především na fakt, že jejich vláda představuje vrchol římské moci. Poněkud rozdílně je však chápán adoptivní princip. V československých učebnicích je mu přikládána mnohem větší důležitost. Žákům je vysvětleno, že právě díky volbě ideálního následníka byl možný takový rozkvět a blahobyť. Poprvé se tak objevuje i název „*Císaři adoptovaní*“.¹⁶⁹ Jako průkopník tohoto systému je viděn císař Nerva, avšak stejně jako Antoninus Pius se přílišné podrobnosti v učebnicích nedočkal. Hlavní tíha tak opět stojí na trojici císařů Traianus, Hadrianus a Marcus Aurelius. První zmiňovaný je popisován především jako vojevůdce, který rozšířil římskou říši do největších rozměrů v její historii. Poměrně velké pozornosti se kromě jiného dostává i jeho budovatelské činnosti. U Hadriana je ústředním tématem vyztužení limitu a péče o provincie, které se dočkaly velkého rozvoje. Kromě jiného je Hadrianus považován za prozíravého zákonodárce a správce. Dominantním tématem u Marka Aurelia jsou i v československých učebnicích markomanské války. Avšak podstatným rozdílem je pozornost, která je věnována jeho filosofickým myšlenkám. *Hovory k sobě* sice nejsou nikde přímo citovány, ale je na ně často poukazováno nepřímou. Markovy myšlenky jsou tak žákům mnohem lépe interpretovány, nežli je tomu u císařských učebnic. Dalším rozdílem je také velký důraz na vliv markomanských válek na československé území.

¹⁶⁸ Například J. KLIK, *Učebnice dějepisu pro nižší třídy škol středních.*, F. NOVÁK, *Všeobecný dějepis pro vyšší třídy gymnasií.*

¹⁶⁹ J. BIDLO – J. DOBIÁŠ – J. ŠUSTA, *Všeobecný dějepis pro vyšší třídy škol středních*, s. 124.

11 Učebnice z komunistického Československa

Jak již bylo řečeno, vznik samostatného Československa roku 1918 nebyl v oblasti školství zásadním milníkem. Totéž však nelze tvrdit o Vítězném únoru, kdy se k moci dostala KSČ. Komunisté si byli velmi dobře vědomi, že k podpoře a budování nového režimu potřebují získat mladou generaci. Proto se velmi záhy začali zaměřovat kromě dalších aspektů i na školský systém. Škola měla v první řadě podporovat komunistickou ideologii. Nové školní osnovy vznikly již na přelomu let 1948/1949.¹⁷⁰ Zároveň byla postižena řada potenciálně nebezpečných pedagogů, kteří byli častokrát propouštěni, nebo překládáni do jiných škol.¹⁷¹ Přijat byl také zákon o jednotné škole, jehož platností se zestátnily všechny školy a vznikla jednotná školská soustava. Základní vzdělání bylo rozděleno na dva stupně. První stupeň představoval první až pátý ročník. Druhý stupeň byl následně tvořen šestým až devátým ročníkem. Všem dětem bez rozdílu bylo tak umožněno získat jednotné základní vzdělání. Zrušeny byly školy měšťanské a nižší ročníky gymnázií. Hlavním důvodem byl fakt, aby měli všichni žáci rovný přístup ke střednímu vzdělání. To bylo tvořeno základními odbornými školami, vyššími odbornými školami a čtyřletými gymnázii. Školská struktura se však během komunistické vlády měnila hned několikrát. Převážně se jednalo o zkracování, nebo naopak opětovné prodlužování školní docházky. To především z toho důvodu, aby žáci mohli co nejdříve nastupovat do zaměstnání. Důležitým krokem byla poté federalizace školství v roce 1968, kdy vznikla v Česku a na Slovensku dvě samostatná ministerstva školství. Hlavní cíle škol však zůstávaly i přes reformy stejné. Tím bylo především vychovat všestranné budovatele socialismu. Tato výchova měla samozřejmě probíhat převážně v duchu marxismu-leninismu.¹⁷²

Ruku v ruce s centralizovaným školským systémem šla i tvorba učebnic. Všechny učebnice musely projít drobnohledem státních úředníků a až následně mohly být vydány. Veškeré tituly navíc byly vydávány ve státních nakladatelstvích.¹⁷³ K tomu je nutné připočítat vyučování dle jednotných školních osnov. Kvůli těmto skutečnostem se nelze divit, že vydávaných učebnic nebylo mnoho. Všechny školy využívaly pouze režimem schválené učebnice a k volnému výběru nebyl žádný prostor. Dějepis byl velkou měrou ovlivněn politickou indoktrinací. Žáci měli chápat dějiny jako nevyhnutelný vývoj k socialistické společnosti. Režim se přirozeně zaměřoval nejvíce na dějiny 20. století, avšak jejich výklad byl protkáán komunistickou propagandou. Starší dějiny byly naopak vykládány jako

¹⁷⁰ I. ČORNEJOVÁ a kol., *Velké dějiny zemí Koruny české*, s. 456–457.

¹⁷¹ Obdobné následky měla také normalizace.

¹⁷² I. ČORNEJOVÁ a kol., *Velké dějiny zemí Koruny české*, s. 442–446.

¹⁷³ Nejvýznamnějším bylo Státní pedagogické nakladatelství (SPN).

prvopočátky třídního boje. Viditelné je prosazování vybraných témat, jako je například v českých dějinách husitské hnutí.¹⁷⁴

11.1 Z dávné minulosti lidstva: Dějepis pro 6. ročník

Prvním posuzovaným titulem je učebnice s názvem *Z dávné minulosti lidstva: Dějepis pro 6. ročník*.¹⁷⁵ Autorem je Václav Michovský. Jedná se konkrétně o 5. vydání, které vyšlo roku 1970 ve Státním pedagogickém nakladatelství. Učebnice je určena pro 6. ročník základní devítileté školy a čítá celkem 210 stran. Zaměřením učebnice jsou výhradně dějiny pravěku a starověku. Pravěk je dělen na dvě části, starší dobu kamennou a mladší dobu kamennou. Starověk je dále strukturován do tří hlavních pilířů. Nejstarší státy jsou zastoupeny dějinami Egypta, Mezopotámie, Indie a Číny. Druhá část pojednává o dějinách řeckých. Zde se kromě původu a obyčejů Řeků texty detailněji zaměřují na Atény a Spartu. Nemalý prostor je kromě toho dáván také řecké kultuře. Třetí a poslední část starověku tvoří historie římská. Zde je již na první pohled viditelné protěžování římské republiky na úkor císařství. Názorný příklad může být popis punských válek nebo Spartakova povstání. Kapitoly o těchto událostech obsahují kromě bohatého popisu nemalý počet ilustrací a mapek. To stejné bohužel nelze tvrdit o částech pojednávajících o principátu, natož dominátu. Kniha končí pádem Západořímské říše r. 476.

Jak již bylo zmíněno, období římského císařství je v učebnici velmi zestručněné. To má přirozeně vliv i na výklad adoptivních císařů. Ti jsou zahrnuti v kapitole „*Římské císařství*“.¹⁷⁶ V té jsou pro představu na pěti stranách shrnuty celé politické dějiny principátu. Pochopitelně je poměrně podrobně přiblížena osobnost Augusta, ale žádný jiný císař z juliovsko-claudiovské dynastie zmíněn není. Totéž platí o Flaviovcích, kteří jsou taktéž zcela vynecháni. Jako jediní další představitelé principátu jsou uvedeni Traianus a Marcus Aurelius. Systém adopce je sice zmíněn, avšak jako obecně platný pro následnictví všech císařů, kdy právě Traianus byl prvním takto dosazeným panovníkem.¹⁷⁷ Kromě toho je také zmíněn jeho neitalský původ a skutečnost, že díky němu dosáhla římská říše největšího rozmachu. Více informací o jeho taženích se žáci však dozvědět nemohli. Na závěr je pouze konstatováno, že jeho vládou končí období římských výbojů. Vláda Marka Aurelia je líčena jako konec období rozkvětu. Většinu vlády musel strávit při severní hranici při obranných bojích proti germánským Markomanům. U těch je uvedeno, že sídlili na našem území a při těchto válkách

¹⁷⁴ S. JULÍNEK, *Základy oborové didaktiky dějepisu*, s. 34–39.

¹⁷⁵ Václav MICHOVSKÝ, *Z dávné minulosti lidstva: Dějepis pro 6. ročník*, Praha 1970.

¹⁷⁶ Tamtéž, s. 181–186.

¹⁷⁷ Toto tvrzení je samozřejmě velmi zjednodušené. Celkově to odráží charakter celé kapitoly.

se římské jednotky dostaly až na jižní Moravu a Slovensko. Smrt Marka Aurelia je chápána jako počátek úpadku římské říše.¹⁷⁸ Kromě toho je Marcus Aurelius také krátce zmíněn v kapitole „Římská vzdělanost“.¹⁷⁹ Zde je ilustrace císařské jezdecké sochy, u které je letný popis jeho díla *Hovory k sobě*. Na stejné stránce lze také nalézt fotografii nápisu na trencínské skále, který dokládá přítomnost římských vojsk. (Historický kontext viz výše v kapitole biografii jednotlivých císařů.)

Dějiny římské říše jsou v učebnici velmi stručné. Kniha sice disponuje úctyhodným rozsahem, ale velká část stran je věnována ilustracím a mapkám. I přes tyto skutečnosti se žáci seznámili alespoň s dvojicí adoptivních císařů, což odráží jejich důležitost a reputaci. Na zmiňovaných ilustracích lze kromě Marka Aurelia také nalézt sochu císaře Traiana, nebo jako téměř vždy mapu římské říše v největším rozsahu. Pomocí ilustrace a popisu byl žákům také představen systém římských hraničních valů z tohoto období. Za zmínku ovšem stojí i skutečnost, že na konci každé kapitoly jsou otázky a úkoly pro žáky, které měly za úkol rozvíjet jejich kritické myšlení a samostatnou práci.

11.2 Dějepis pro 1. ročník střední všeobecně vzdělávací školy

Jako další je drobnohledu podrobena učebnice s názvem *Dějepis pro 1. ročník střední všeobecně vzdělávací školy*.¹⁸⁰ Autory jsou Josef Polišenský a Ladislav Varcl. Kniha je určena pro první ročník střední všeobecné vzdělávací školy, což byla v tehdejší školské struktuře analogie dnešních gymnázií. Titul spatřil světlo světa poprvé roku 1960 ve Státním pedagogickém nakladatelství. Analyzovaná verze vyšla roku 1963 jako šesté nezměněné vydání. Obsah je dělen do čtyř tematických oddílů a celkově čítá 219 stran. Autorem prvního oddílu pojednávajícím o starověku je Ladislav Varcl. Další tři oddíly jsou zaměřeny na raný feudalismus, vrcholný feudalismus a pozdní feudalismus. Jejich autorem je Josef Polišenský. Kromě národních dějin v nich lze nalézt také středověké dějiny evropské, kde nechybí ani četné pasáže o historii a vývoji ruského státu.¹⁸¹ Učebnice končí až událostmi třicetileté války. Pokud se blíže zaměříme na první oddíl, jsou starověké dějiny líčeny především jako otrokářský řád. Žáci se tak mohli seznámit v jednotlivých kapitolách se vznikem otrokářského řádu v orientálních oblastech. Dále se kniha zaměřuje na otrokářský systém v antickém Řecku. Poslední kapitolu tohoto oddílu tvoří otrokářský systém v Itálii neboli dějiny

¹⁷⁸ V souladu s pojetím Edwarda Gibbona.

¹⁷⁹ V. MICHOVSKÝ, *Z dávné minulosti lidstva*, s. 188.

¹⁸⁰ Josef POLIŠENSKÝ – Ladislav VARCL, *Dějepis pro 1. ročník střední všeobecně vzdělávací školy: (pro devátý ročník)*, Praha 1963.

¹⁸¹ Tato skutečnost je samozřejmě politicky orientovaná. Nepochybně na příkaz Moskvy.

antického Říma. Velký důraz je především kladen na nerovné poměry ve společnosti a zneužívání otroků. Nutno podotknout, že i mezi otroky byly velké rozdíly a v jejich společenském postavení nelze jednoduše generalizovat.

Adoptivní císaře lze v knize nalézt v kapitole s názvem *Období přechodu od otrokářství ke kolonátu. Principát*.¹⁸² Obecně jsou římské dějiny v učebnici poměrně stručné, což je dáno především rozsahem probíraných témat. Větší pozornost je také věnována obecným poměrům, nežli politickým dějinám a významným osobnostem. To vše má za důsledek skutečnost, že je krátce zmíněn jedině Traianus a Marcus Aurelius. Autor vidí vrchol císařské moci v osobě Augusta. Období po jeho smrti naopak popisuje jako pozvolný úpadek římské společnosti, kdy docházelo k poklesu prestiže Itálie na úkor provincií. Traianus je pouze uveden v tom kontextu, že za jeho vlády byla římská říše ještě schopna vést vítězné války. Za jeho nástupců již bylo nutné přejít k obraně. To sice Římu zajistilo na nějaký čas klid a mír, ale tento stav byl dlouhodobě neudržitelný. To se opět projevilo během vládnutí Marka Aurelia, za kterého se opět začaly projevovat příznaky rozkladu společnosti. Kapitola obsahuje také výjev zachycující Germány na sloupu Marka Aurelia. (Historický kontext viz výše v kapitole biografii jednotlivých císařů.)

Skutečnost, že učebnice si klade za cíl vylíčit historické události od pravěku až po třicetiletou válku, má neblahý následek na detailnost jednotlivých kapitol. U adoptivních císařů je tak zmíněna jen dvojice panovníků, a ještě k tomu velmi letmo. Žáci se tak o jejich panování prakticky nic nedozvěděli, natož pak o adopci. Uvedeny nejsou ani žádné stavby. Nelze také opomenout, že se jedná o učebnici pro středoškolské studenty, která by měla disponovat určitou podrobností a souvislostmi. Čitelný je tak velký důraz na novodobé dějiny a režimem prosazovaná témata.

11.3 Dějepis pro 1. ročník gymnázia

Posledním titulem komunistické éry je učebnice *Dějepis pro 1. ročník gymnázia*, jejímž hlavním autorem je Tomáš Jílek.¹⁸³ Jak prozrazuje název, učební text je primárně určen pro studenty prvního ročníku gymnázia. Kniha vyšla roku 1984 ve Státním pedagogickém nakladatelství a disponuje celkovým obsahem 206 stran. Struktura obsahuje dva hlavní oddíly, kde se profiluje marxistická periodizace dějin.¹⁸⁴ Prvním oddílem je prvotně pospolná společnost. V praxi se jedná o dějiny pravěku. Druhý a značně delší oddíl tvoří otrokářský řád

¹⁸² J. POLIŠENSKÝ – L. VARCL, *Dějepis pro 1. ročník střední všeobecně vzdělávací školy*, s. 50–52.

¹⁸³ Tomáš JÍLEK, *Dějepis pro 1. ročník gymnázia*, Praha 1984.

¹⁸⁴ Tamtéž, s. 15–17.

a feudální řád. Pod otrokářským řádem se skrývají dějiny starověkých států. Konkrétně historie prvních státních celků na dálném východě. Dále se kniha věnuje Řecku a Římu, kde jsou označovány jako „*Klasické otrokářské státy*“. U všech těchto částí je zdůrazňováno především nerovné a nespravedlivé postavení otroků ve společnosti. Kapitoly věnující se feudálnímu řádu sahají od raného středověku, přes vrcholný až k pozdně feudální společnosti za Jagellonců. Učebnice končí událostmi okolo nástupu Habsburků na český trůn. Hlavní roli hrají dějiny národní, avšak líčeny jsou i důležité události v celoevropském kontextu.¹⁸⁵

I do této socialistické učebnice se dostali pouze Traianus a Marcus Aurelius. Konkrétně je lze nalézt v kapitole „*Hospodářský, společenský a politický rozvoj impéria v období principátu a raného císařství*“.¹⁸⁶ Oba panovníci však nejsou prezentováni jako celek, nýbrž samostatně v kontextu obecných poměrů principátu. Konec konců obecné poměry jsou v knize těžištěm celých římských dějin. Traianus je při této příležitosti uveden pouze jako panovník, za kterého se z Říma stalo opravdové „*Světové impérium*“. Přiložena je taktéž černobílá mapka zachycující největší rozlohu římské říše během jeho vlády. Nicméně mnohem větší pozornost je kladena na život obyvatel, který byl ovládán bohatými statkáři a úředníky. Polovinu druhého století vidí autor jako zlom, kdy musel Řím přejít k válkám obranným. Za největší hrozby určuje říši Parthů na východě a germánské kmeny na severu. Právě u střetu s Markomany a Kvády je uveden i Marcus Aurelius. Jedná se však pouze o kratičkou zmínku, že vedl osobně vojska za Dunajem během markomanských válek. Neopomenut není ani pobyt římských vojsk u Trenčína, avšak o nápisu na tamější skále není ani stopy. (Historický kontext viz výše v kapitole biografii jednotlivých císařů.)

I tato středoškolská učebnice zabírá poměrně široké spektrum témat, což má obdobné následky jako u předchozího titulu. Znatelné je především nemalé zestručnění jednotlivých kapitol. To se podepsalo i na výkladu adoptivních císařů, kam se opět dostala pouze vyvolená dvojice. Avšak i u Traiana a Marka Aurelia se jedná pouze o útržkovité líčení. Jak již bylo řečeno, největší pozornost je věnována obecným poměrům uvnitř římské říše. Kromě toho je také stále připomínáno, že se jednalo o otrokářský systém, který ovládali bohatí římsští občané. Za zmínku a kladné hodnocení jistě stojí otázky a úkoly pro studenty na konci kapitol, kde si mohli žáci reflektovat nabyté znalosti. Nicméně je nutné vytknout dlouhé pasáže textu, které navíc nedoprovází mnoho ilustrací. Ilustrace a mapky jsou černobílé a působí nepřehledně až chaoticky. Tematickým příkladem může být mapa největší rozlohy římské říše.¹⁸⁷ Vytýkáno je

¹⁸⁵ Za povšimnutí stojí důraz kladený na „*Husitské revoluční hnutí*“.

¹⁸⁶ T. JÍLEK, *Dějepis pro 1. ročník gymnázia*, s. 90–92.

¹⁸⁷ Tamtéž, s. 91.

to především z toho důvodu, že kniha je „poměrně“ nová. Konkrétně z roku 1984, kdy by se dal čekat jednoznačně barevný tisk a trochu propracovanější struktura stran. Učebnice tak může místy působit levně a odbytě. Kvalita zpracování je tak názorným příkladem špatné ekonomické situace, která nakonec vyústila až v Sametovou revoluci.

11.4 Shrnutí

Těžištěm výuky dějepisu v době komunistického režimu jsou bezpochyby novodobé dějiny. Především vítězství revoluce a prosperita nastolené socialistické společnosti. To se zákonitě projevuje i na výuce starověku. Toto období historie je významně zjednodušeno a hlavní důraz je kladen především na poměry ve společnosti. Starověké civilizace jsou v první řadě prezentovány jako „otrokářské řády“, kde společnost ovládala bohatá „buržoazie“. Tento narativ sice není úplně mimo, avšak zároveň není vysvětlován v obecném kontextu a je využíván primárně k propagandě. Dalším problémem je šíře témat jednotlivých učebnic. Žáci se totiž měli během jednoho školního roku naučit události od pravěku až po vrcholný středověk.¹⁸⁸ I tato skutečnost podporuje značnou stručnost jednotlivých témat. Co se týká samotných římských dějin, tak jejich výklad přesně odpovídá výše popsaným podmínkám. Je zde patrně velké zjednodušení problematiky. Královské dějiny jsou prakticky přeskočeny.¹⁸⁹ Největší podrobnosti se těší éra republikánská, ale i zde je situace tristní. Jedinou učebnicí, kde se lze setkat s podrobnějším výkladem je kniha Václava Michovského.¹⁹⁰ Zde je protěžování republiky evidentní. Podrobný popis je například poskytnut Spartakovu povstání, nebo punským válkám.¹⁹¹ Období Římské říše je zkráceno velmi razantně u všech třech rozebíraných učebnic. Epocha trvající 500 let je shrnuta do několika stran, čemuž odpovídá i podrobnost. Jak již bylo řečeno, autoři se zaměřují především na obecnou situaci ve společnosti. Významné individuality v podobě jednotlivých císařů nebyly žádoucí. Jediným trochu podrobněji probíraným císařem je přirozeně Augustus, který stál u zrodu celého principátu a stal se pro mnohé pozdější politiky jakýmsi vzorem. Z jeho následníků jsou však opomenuti téměř všichni. Jedinou výjimkou tvoří Vespasianus, Traianus a Marcus Aurelius. Avšak kromě jmen a doby panování se o adoptivních císařích žáci mnoho dozvědět nemohli. U Traiana je ústředním motivem dosažení největší územní rozlohy říše a poslední období

¹⁸⁸ Toto platí především pro středoškolské učebnice. V učebnici Václava Michovského pro základní školy jsou probírány pouze pravěké a starověké dějiny. Ale kvůli četným ilustracím a krátkým textům na jednotlivých stranách nedosahuje ani zde výklad velké podrobnosti.

¹⁸⁹ V učebnici Václava Michovského není královské období zmíněno vůbec a výklad začíná vznikem republiky. V. MICHOVSKÝ, *Z dávné minulosti lidstva*.

¹⁹⁰ V. MICHOVSKÝ, *Z dávné minulosti lidstva*.

¹⁹¹ Spartakovo povstání je využito jako příklad povstání utlačované části společnosti.

výbojů. Vláda Marka Aurelia je naopak považována za počátek konce Římského impéria. Pozornost je obrácena především na konflikty s Germány. O vybudovaných stavbách, nebo filosofických myšlenkách Marka Aurelia žádná zmínka není. U markomanských válek je dokonce opomíjena i spojitost s československým územím. Jedinou učebnicí, kde je vzpomenut nápis na trenčínské skále je opět titul od Václava Michovského.¹⁹² Tato učebnice pro základní školy je tak paradoxně obecně podrobnější, nežli dvojice analyzovaných středoškolských knih.¹⁹³ Nejhorší situace však panuje bezpochyby v oblasti dominátu a zániku Západořímské říše. Zde je generalizace naprosto nejmarkantnější.

Určit, na co je při výkladu adoptivních císařů kladen důraz, je v tomto případě poněkud obtížné. Především z toho důvodu, že jim je věnováno velmi málo prostoru. Na druhou stranu je nutné zdůraznit, že i přes enormní generalizaci jsou jako jedni z mála císařů ve všech třech zkoumaných učebnicích uvedeni. To samozřejmě samo o sobě dokládá jejich význam. Avšak jak již bylo řečeno, pojednání obsahuje ve všech třech učebnicích pouze krátké poznatky o Traianovi a Marku Aureliovi. Ostatní adoptivní císaři zmíněni nejsou vůbec. Adoptivní princip je v zjednodušené formě obsažen pouze v učebnici Václava Michovského.¹⁹⁴ U Traiana jsou líčeny víceméně pouze vojenské výboje a skutečnost, že za jeho panování dosáhla říše největšího rozsahu. Marcus Aurelius je spojován výhradně s markomanskými válkami a počátkem krize Římského impéria. Žádné jiné detaily bohužel žádná z učebnic nenabízí.

¹⁹² V. MICHOVSKÝ, *Z dávné minulosti lidstva*, s. 188.

¹⁹³ Hlavním důvodem je však užší obsah témat.

¹⁹⁴ V. MICHOVSKÝ, *Z dávné minulosti lidstva*.

12 Učebnice moderní

Sametová revoluce odstartovala demokratický vývoj naší společnosti, který trvá dodnes. Čelním představitelům bylo jasné, že je nezbytné učinit ve školství vlnu razantních změn. První z nich byly uvedeny v platnost již v roce 1989. Hlavním tématem byla depolitizace a demonopolizace školství. To už nemělo vychovávat spořádané socialisticky smýšlející občany, nýbrž svobodně a demokraticky uvažující jedince. Byla ustálena zkrácená povinná školní docházka na devět let.¹⁹⁵ Kromě státních škol nově mohly vznikat také školy církevní a soukromé. Obnovena byla i osmiletá gymnázia. První stupeň vzdělání poskytují v celé republice základní školy a nižší ročníky osmiletých gymnázií. Střední vzdělání je naopak tvořeno čtyřletými gymnázii, středními odbornými školami a středními odbornými učitelišti. Na začátku devadesátých let se stále vyučovalo dle starých, avšak nutně upravených osnov. Ministerstvo školství, mládeže a tělovýchovy však brzy začalo připravovat návrhy reformem. Inspiraci brali reformátoři především na Západě. Naše školství shledali jako příliš encyklopedicky a racionalisticky pojaté, kde chybí prostor pro individuality žáků a kritické myšlení.¹⁹⁶ Velkým problémem byla a stále je nevelká podpora veřejnosti při projednávání reformních návrhů. Největší změnou bylo roku 2001 schválení Národního programu rozvoje vzdělávání v České republice neboli takzvané „*Bílé knihy*“. Ne všechny myšlenky byly přijaty pozitivně a nepodařilo se tak prosadit celý program. Hlavním přínosem bylo zavedení rámcového vzdělávacího programu. Jednotlivé RVP jsou vypracovány státem pro každý stupeň vzdělávání a obsahují základní cíle a obsah vzdělání. Na základě tohoto dokumentu si následně každá škola vypracovává školní vzdělávací program neboli ŠVP. V tom se mohou školy do určité míry profilovat a přizpůsobit výuku svým záměrům. V praxi tak dochází k určité decentralizaci a individualizaci školství, kdy se všechny školy nemusí řídit pouze jedním závazným dokumentem.¹⁹⁷ Nejnovějším dokumentem je nyní Strategie vzdělávací politiky do roku 2030+. Jeho hlavní ambicí je zmodernizovat vzdělávací systém a řídit jeho rozvoj v aktuální dekádě.

Dějepis byl za minulého režimu jedním z předmětů, kde byla komunistická propaganda nejmarkantnější. Ještě roku 1989 bylo nařízeno, aby již nebyly žádné školní předměty vyučovány v duchu marxismu-leninismu. V dějepise byly největším problémem moderní dějiny a učebnice novodobých dějin musely být narychlo nahrazovány. Tvorba nových učebnic dokonce zprvu neprobíhala dle pevně stanovených osnov a autoři měli

¹⁹⁵ V 80. letech trvala povinná školní docházka 10 let.

¹⁹⁶ V matematice nebo přírodních vědách vykazovali naši žáci dobré výsledky. Avšak například čtení textů s porozuměním činilo nemalé problémy.

¹⁹⁷ I. ČORNEJOVÁ a kol., *Velké dějiny zemí Koruny české*, s. 543–555.

prakticky volnou ruku. Méně palčivá situace panovala u učebnic pravěku, starověku a středověku. Zde nebyl marxisticko-leninský narativ až tak výrazný, avšak i tak bylo nutné tyto učebnice brzy nahradit novými. Cílem nově vytvářených učebnic je rozvíjet u žáků demokratické myšlení, toleranci, kritický přístup k informacím a přemýšlení v souvislostech. V aktuální školské struktuře se žáci s dějinami poprvé setkají na prvním stupni v rámci vlastivědy. Zde je největší důraz kladen na nejvýznamnější etapy českých dějin. Samotný dějepis je vyučován až na druhém stupni, kde se žáci seznamují s historií našeho národa v kontextu s evropským a světovým vývojem. Žáci by zároveň měli nalézt kořeny aktuálních společenských jevů a problémů. Na odborných středních školách je výuka dějepisu značně omezena a žáci ji častokrát mají pouze jeden rok. Na gymnáziích je hodinová dotace podstatně větší. Dějiny jsou zde vykládány chronologicky od prvního do čtvrtého ročníku s cílem prohloubit a upevnit dosud nabyté poznatky. Studenti si na gymnáziích navíc mohou taktéž zvolit dějepisné semináře připravující je na maturitní zkoušku.¹⁹⁸

12.1 Dějepis 6: učebnice pro základní školy a víceletá gymnázia

První učebnicí, která byla podrobena analýze, je titul s názvem *Dějepis 6: učebnice pro základní školy a víceletá gymnázia*.¹⁹⁹ Kniha je dílem rozsáhlého kolektivu autorů pod taktovkou nakladatelství Fraus. Konkrétně se jedná o upravené vydání z roku 2013, které čítá 152 stran.²⁰⁰ Kniha je určena pro šestou třídu základní školy a první ročník osmiletého gymnázia. Obsahem jsou dějiny pravěku a zejména starověku. Kromě těchto dvou částí je na začátku knihy obsažen taktéž úvod do studia dějepisu. Starověk je členěn na několik samostatných kapitol. Jedná se o tematické oddíly jednotlivých starověkých kultur. Obsažen je starověký Egypt, Mezopotámie, krátce také Fénicie a starý Izrael. Nechybí ani východní kultury Číny a Indie, ale ani kočovné kmeny Asie. Nejrozsáhlejší částí je však bezpochyby antika, tedy starověké dějiny Řecka a Říma. Historie těchto dvou civilizací je široce strukturována. Z řeckých dějin se žáci kromě klasického období mohou seznámit taktéž s homérským a archaickým obdobím. Nechybí ani veledílo Alexandra Makedonského. Kapitola věnující se antickému Římu je délkou porovnatelná s Řeckem. Hlavní důraz je kladen především na římskou republiku, avšak císařství není zcela upozaděno. U císařství je více pozornosti věnováno kultuře a stavebnictví nežli politickým dějinám. Učebnice je doprovázena velkým počtem barevných ilustrací.

¹⁹⁸ S. JULÍNEK, *Základy oborové didaktiky dějepisu*, s. 41–45.

¹⁹⁹ KOLEKTIV AUTORŮ, *Dějepis 6: učebnice pro základní školy a víceletá gymnázia*, Plzeň 2013.

²⁰⁰ První vydání je z roku 2008.

Jak již je téměř pravidlem ve většině analyzovaných učebnic, tak i v této nezaujímá římské císařství zrovna výsadní postavení. Zástupce adoptivních císařů lze nalézt v kapitole s názvem „*Bud' šťastnější než Augustus a lepší než Traianus*“.²⁰¹ Jak již název napovídá, v této kapitole jsou krátce představeni někteří významní císaři z dob principátu. Jmenovitě se jedná o Augusta, Tiberia, Tita a následně trojici adoptivních císařů v podobě Traiana, Hadriana a Marka Aurelia. Na závěr je zmíněn taktéž Commodus. Celá tato kapitola čítá pouze jednu dvojstranu a jedná se tak opravdu jen o letmý přehled. Trojice adoptivních císařů společně s Commodem zabírá jednu celou stranu. Na té jsou taktéž četné ilustrace, takže informace o jednotlivých císařích jsou de facto v podobě krátkých medailonků. U Traiana je zmíněn jeho titul *Optimus*, dácká tažení a skutečnost, že dosáhl největšího územního rozsahu v dějinách Římské říše. Tématem dvou ilustrací je Traianův sloup s výjevy z dáckých válek. Překvapivě však chybí jakákoliv mapka územního rozsahu za jeho panování. Jako nejdůležitější Hadrianův počín je shledáváno vybudování pohraničního opevnění. K ilustraci této snahy je přiložen obrázek Hadrianova valu. Kromě mírových snah je také zmíněna císařova záliba v řecké kultuře a založení školy Athenaeum. U Marka Aurelia nejsou kupodivu vůbec zmíněny markomanské války. Prakticky celý odstavec je zaměřen na jeho filosofický ráz a myšlenky. Uvedena je dokonce i citace z jeho filosofického díla *Hovory k sobě*. V učebnici je taktéž vyobrazena císařova známá jezdecká socha. Velkým šokem je skutečnost, že ani u jednoho z císařů není zmíněn systém adopce. Tito císaři jsou tak uvedeni čistě na základě charakteru jejich vlády. Na konci kapitoly je krátké shrnutí, které líčí jednotlivé císaře jako samovládce, na jejichž vládě se projevovaly jejich dobré a špatné osobnostní rysy. Zároveň nechybí ani otázky na zamyšlení pro žáky. (Historický kontext viz výše v kapitole biografii jednotlivých císařů.)

Při analýze učebnice je velmi záhy patrné, že je kniha určená spíše pro základní školu nežli gymnázium. Většina témat je velmi zjednodušená a autoři se více než o text opírají o četné barevné ilustrace. Texty jsou koncipovány tak, aby žáky nezahltily informacemi. Očividným záměrem je předat raději pevné základy. U kapitol z římského císařství je tento přístup aplikován taktéž. U každého zmíněného císaře jsou pouze letmé zmínky o jeho biografii.²⁰² Ta je však doplněna o řadu ilustrací, které doplňují celkový obraz. Velký důraz je kladen především na císařské stavby, které stojí dodnes. Zároveň je také líčena římská kultura a obecné poměry. Žáci si tak mohou lépe představit, jak vypadal život prostých lidí. Přesto je

²⁰¹ KOLEKTIV AUTORŮ, *Dějepis 6*, s. 130–131.

²⁰² To platí taktéž u Augusta. Ten je ve většině předešlých učebnic probírán podrobněji. Zde však zdaleka nemá tak výsadní postavení, jaké by si zasloužil.

na místě vytknout fakt, že v kapitole o adoptivních císařích chybí řada podstatných informací. Příkladem jsou markomanské války nebo i samotný adoptivní princip.

12.2 Hravý dějepis 6. Pravěk a starověk: učebnice pro 6. ročník ZŠ a víceletá gymnázia

Dalším analyzovaným titulem je *Hravý dějepis 6. Pravěk a starověk: učebnice pro 6. ročník ZŠ a víceletá gymnázia*.²⁰³ Autory knihy jsou Petr Mácha, Vladimíra Horká a Veronika Králová. Jedná se o první vydání této učebnice, které má rozsah 140 stran. Dílo vyšlo v nakladatelství Taktik a je součástí rozsáhlého souboru „hravých“ učebnic pro širokou škálu předmětů. I tato kniha je určena pro šestý ročník základní školy a první třídu osmiletých gymnázií. Strukturou se tato publikace velmi podobá analyzované učebnici z nakladatelství Fraus. Žáci se nejprve seznamují s úvodem do dějepisu. Následuje období pravěku. To je kromě obecných dějin zaměřeno i na vývoj v českých zemích. Další kapitolou jsou první státní útvary starověku. Konkrétně se učebnice zaměřuje na oblasti Mezopotámie, Předního východu a starověkého Egypta. Následují stručně popsané poměry v Číně a Indii. Druhou polovinu učebnice tvoří rozsáhlejší kapitoly o starověkém Řecku a Římě. V řeckých dějinách se žáci mohou seznámit s jednotlivými vývojovými fázemi této kultury. Jmenovitě tedy s minojskou kulturou, mykénským obdobím, homérským obdobím a klasickým obdobím včetně helénistického období Alexandra Velikého. Co se týká Říma, tak i zde je zmíněn chronologicky postupný vývoj. Nechybí ani Etruskové a královský Řím. Nejpodrobněji je líčena republikánská epocha, ale žádné z témat není protěžováno na úkor ostatních. Překvapením je podkapitola pojednávající o císařském Římě. Ta totiž co do rozsahu disponuje téměř stejnou stránkovou dotací jako zmíněná republika. Oproti ostatním analyzovaným učebnicím jsou rozšířeny především části o krizi principátu, nástupu dominátu a konečném pádu Římské říše. Nechybí ani samostatná část o svěbytné římské kultuře.

Díky členitější a rozsáhlejší struktuře zde dostali více prostoru i adoptivní císaři. Pojednání o těchto panovnících je nutno hledat v části zabývající se císařským Římem. Konkrétně jim je věnována téměř celá dvojstrana a vlastní podkapitola s názvem *Adoptivní císaři*.²⁰⁴ V úvodu této podkapitoly jsou vyličené ve zkratce události po smrti Nerona.²⁰⁵ Co je však důležitější, je skutečnost, že je žákům také vysvětlen adoptivní princip. Především

²⁰³ Petr MÁCHA – Vladimíra HORKÁ – Veronika KRÁLOVÁ, *Hravý dějepis 6. Pravěk a starověk: učebnice pro 6. ročník ZŠ a víceletá gymnázia*, Praha 2016.

²⁰⁴ P. MÁCHA – V. HORKÁ – V. KRÁLOVÁ, *Hravý dějepis 6*, s. 118–119.

²⁰⁵ Je zmíněn například rok čtyř císařů. Naopak Flaviovcí jsou zcela vynecháni.

díky němu dosedla na římský trůn série schopných panovníků. Po tomto krátkém úvodu následuje pojednání o Traianovi. Ústředním tématem jsou jeho vojenské výboje do Dácie a Mezopotámie. Vyjmenovány jsou dokonce jednotlivé nově zřízené provincie. Zároveň není samozřejmě opomenuta skutečnost, že dovedl Římskou říši k jejímu největšímu rozsahu. Pro ilustraci je taktéž přiložena mapka. Toto období je dokonce označováno jako epocha největšího rozkvětu, kdy se kromě vojenských úspěchů stavěly nové silnice, veřejné stavby a města. Zmíněny jsou dokonce peněžní podpory pro chudé děti, které nechal Traianus zavést. Tento císař je taktéž spojován s budováním *limes Romanus* a titulem *Optimus*. V učebnici lze nalézt i ilustraci Traianova sloupu, nebo dokonce úryvek z díla historika Eutropia popisující Traianovu osobnost. Hadrianus není popisován až do takové míry jako jeho předchůdce. Uveden je jeho hispánský původ, ale také systematické opevňování římské hranice. Jako příklad je uveden známý Hadrianův val v severní Anglii. Z jeho staveb je vzpomenut chrám Venuše a Romy, ale také osobní vila u dnešního města Tivoli. Této stavbě je věnována i jedna z použitých ilustrací společně s krátkým popisem. Marcus Aurelius je autory oprávněně považován za „nejvýznamnějšího z adoptivních císařů“. Jeho vláda je však spojena i s četnými katastrofami. Především se zákeřným morem a útoky barbarů. Za největší problém jsou považovány útoky Markomanů a Kvádů, které však dokázal císař úspěšně odrazit. Zmíněna je například i skutečnost, že Marcus Aurelius prodal kvůli nákladům na válku i část svého majetku. Prostor je kromě vojenství dán i filozofickým rysům tohoto císaře. Díky těmto vědomostem byl mírný, chápavý a spravedlivý. Kapitola je zakončena údaji o smrti Marka Aurelia. Jako ilustrace této osobnosti slouží bronzová jezdecká socha. (Historický kontext viz výše v kapitole biografii jednotlivých císařů.)

V kontrastu k předešlé analyzované učebnici zastává *Hravý dějepis* poněkud rozdílnou filozofii. Šířkou témat a celkovým rozsahem se sice učebnice podobají, ale zásadní rozdíl nastává v podrobnosti jednotlivých kapitol. Ty obecně obsahují více textu, ale neopomíjí ani ilustrace. I samotná struktura římských dějin je lépe pojatá, jelikož nevynechává důležité události pozdního principátu a dominátu. Na učebnici určenou pro základní školy se žáci mohou o adoptivních císařích dozvědět překvapivě detailní informace.²⁰⁶ Zmíněna je sice pouze trojice panovníků v čele s Traianem, Hadrianem a Markem Aureliem, ale i přesto jsou vystihnuty hlavní rysy druhého století, které bylo pro Římskou říši nadmíru šťastné. Adoptivní císaři jsou nejvíce spojováni právě s nastolenou prosperitou a blahobytem, což z nich činí významnou součást dějin římského císařství. Nutno pochválit i kontrolní otázky

²⁰⁶ Tato skutečnost vybízí k použití učebnice na víceletých gymnáziích.

pro žáky na konci jednotlivých podkapitol. Na konci všech větších oddílů lze následně nalézt obšírnější opakování osvojené látky.²⁰⁷

12.3 Dějepis pro gymnázia a střední školy 1, Pravěk a starověk

Poslední zkoumanou knihu představuje středoškolská učebnice *Dějepis pro gymnázia a střední školy 1, Pravěk a starověk*.²⁰⁸ Autory titulu jsou Miroslav Popelka a Veronika Válková. Kniha vyšla roku 2008 v SPN – státním nakladatelství a má celkový rozsah 143 stran.²⁰⁹ Učebnice je určena pro první ročník středních škol a gymnázií a jedná se tak o první díl ze čtyřdílné série. V prvním ročníku střední školy žáci opakuji cyklicky učivo z šesté třídy základní školy.²¹⁰ To se přímo odráží na struktuře a obsahu učebnice. Ty jsou totiž velmi podobné dvěma předchozím analyzovaným titulům určených pro základní školy. Úvod knihy tvoří kapitoly o pravěku. Konkrétně pojednává o jednotlivých stádiích pravěkého vývoje. Ústřední tematikou však zůstává starověk. Ten je dále členěn na šest podkapitol zaměřujících se na jednotlivá ohniska starověkých civilizací. Učebnice postupuje víceméně chronologicky, takže jako první jsou probírány dějiny nejstarších státních celků na Předním východě. Dále následuje starověký Egypt. Avšak jak už je zvykem, těžiště této kapitoly leží v antice. Nejdelšími částmi jsou tak dějiny řecké a římské. Řecko je líčeno chronologicky dle jednotlivých období. Žáci tak mohou nalézt texty o minojské kultuře, Mykénách, temném období i archaickém období. Nejvíce je však pozornost ubírána logicky na vrchol řeckých dějin v období klasickém. Kapitola antického Říma je podrobně členěna dle historického vývoje. Úvod je tak věnován Etruskům a římským králům. Neodmyslitelnou částí je samozřejmě římská republika. Římské císařství však zastává taktéž důležitou roli. Nechybí dějiny principátu, rozvoje křesťanství ani dominátu. Závěr učebnice se krátce věnuje starověkým civilizacím v Indii a Číně.

Adoptivní císaře lze v učebnici nalézt v kapitole *Římské impérium za principátu*, konkrétně v podkapitole *Adoptivní císaři*.²¹¹ Jelikož se jedná o titul určený pro střední školy, je pochopitelné, že je analyzované období poměrně podrobně vylíčeno.²¹² V učebnici je dokonce uveden i Nerva, který kromě zklidnění poměrů zavedl i adoptivní princip a adoptoval

²⁰⁷ Jedná se tak například o opakování dějin antického Řecka nebo Říma.

²⁰⁸ Miroslav POPELKA – Veronika VÁLKOVÁ, *Dějepis pro gymnázia a střední školy 1, Pravěk a starověk*, Praha 2008.

²⁰⁹ Jedná se o druhé vydání. První vydání je z roku 2001. Třetí následně vyšlo v roce 2016. Jednotlivá vydání se od sebe liší pouze v detailech.

²¹⁰ U odborných SŠ je situace samozřejmě rozdílná.

²¹¹ M. POPELKA – V. VÁLKOVÁ, *Dějepis pro gymnázia a střední školy*, s. 112–113.

²¹² Svoje podkapitoly mají v učebnici všechny císařské dynastie 1. a 2. století našeho letopočtu.

oblíbeného Traiana. Období adoptivních císařů je označeno jako éra hospodářského rozkvětu a územní expanze. Traianus je spojován s kvalitní správou říše a dosažením největšího územního rozsahu impéria. O jeho vojenských taženích se však žáci mohou dozvědět pouze z přiložené mapky Římské říše. Ilustrací k jeho osobě je úryvek písemné konverzace s Pliniem mladším v oblasti nakládání s křesťany. Autoři dále u Hadriana nastiňují neklidnou situaci na Východě, kvůli které se musel nový císař některých území vzdát. Opomenuty nejsou císařovy inspekční cesty po říši, díky kterým se dočkaly velkého rozvoje zejména provincie. Marka Aurelia autoři označují za jednoho z nejschopnějších císařů, avšak na druhou stranu za jeho panování postihlo říši mnoho katastrof. Zmíněny jsou problémy s Parthy na východě. Velmi brzy po jejich poražení došlo na dunajské hranici ke nebezpečným střetům s germánskými kmeny. Mezi nejnebezpečnější kmeny jsou zařazeni Markomani a Kvádové, po kterých nese celý konflikt své jméno. Neopomenuta je i skutečnost, že se římské jednotky dostaly během svých tažení až na jižní Moravu a Slovensko. O trencínské skále bohužel zmínka není. Zajímavým materiálem je dvojice ukázek z antických děl. Obě pojednávají o zázračném dešti, který údajně zachránil římské vojáky v boji s barbary. Jedna z ukázek je z pera Cassia Diona, druhá je pak od Paula Orosia. Oba autoři líčí stejnou událost, avšak každý z nich připisuje zázrak někomu jinému. Cassius Dio tvrdí, že déšť přivolal egyptský mág s podporou bohů, Paulus Orosius naopak vidí jev jako následek modliteb některých křesťanských vojáků.²¹³ Na konci kapitoly o císařském Římě nechybí důležité letopočty. Mezi nimi je i období panování adoptivních císařů nebo markomanské války. Přiloženy jsou i otázky pro žáky. U Traiana a Hadriana je navíc ilustrace v podobě busty. U Marka Aurelia se jedná o jezdeckou sochu. (Historický kontext viz výše v kapitole biografii jednotlivých císařů.)

Tato učebnice dějepisu je stále jedním z nejpoužívanějších učebních materiálů na českých středních školách. Ačkoliv se od prvního vydání roku 2001 obsah příliš nezměnil, kniha stále disponuje kvalitním zpracováním. I přesto by neškodila modernější grafická koncepce. Učebnice obsahuje nemalé množství textu, který je doprovázen ilustracemi a mapkami. Unikátní je četné citování z pramenů. Tyto skutečnosti platí i u kapitoly o adoptivních císařích. Žáci se kromě protěžovaného Traiana, Hadriana a Marka Aurelia mohou seznámit i s Nervou. Ten je správně označen za průkopníka adoptivního principu, díky kterému došlo k nebývalému blahobytu. Zmiňované citace z pramenů jsou v tomto případě možná lehce na škodu, jelikož zabírají až příliš mnoho prostoru. Kvůli tomu jsou vynechány

²¹³ O těchto ukázkách mají následně žáci v hodině diskutovat.

některé důležité informace o jednotlivých císařích. Na druhou stranu se stále jedná o zajímavé zpestření.

12.4 Shrnutí

Jak již bylo řečeno, po pádu komunistického režimu došlo k očištění školní výuky od všudypřítomné propagandy. Dějepis byl jedním z nejméně postižených předmětů, kde byly následné změny velmi viditelné. Výklad dějin se tak stal mnohem objektivnějším. Zmizelo taktéž bezhlavé protěžování vybraných kapitol moderních dějin na úkor ostatních témat.²¹⁴ To znamenalo především větší prostor pro ostatní éry historie. Z této skutečnosti těží v dnešní době i starověk. Ten je aktuálně spojován s výukou pravěku. Jelikož je výuka dějepisu pojímána chronologicky, je starověk vyučován především v šestém ročníku základní školy. Následně se s ním žáci mohou opět setkat v prvním ročníku školy střední, kde se historie probírá znovu od událostí nejstarších. Tento fakt potvrzují i všechny analyzované učebnice. Ty se víceméně shodují v šíři probíraných témat. Výklad začíná vývojem člověka v pravěké společnosti a končí pádem Západořímské říše.²¹⁵ Učebnice se však různí svou podrobností. Nejlépe je to vidět na učebnici *Dějepis 6: učebnice pro základní školy a víceletá gymnázia*.²¹⁶ Ta je oproti dvěma dalším titulům více zaměřena na ilustrace a méně pak na textové části. To v praxi znamená, že jsou jednotlivé kapitoly více generalizované.²¹⁷ To se týká i adoptivních císařů. Zmíněn je Traianus, Hadrianus a Marcus Aurelius. Avšak nikoliv jako císaři adoptivní, ale jsou součástí kapitoly, která obsahuje nejvýznamnější římské císaře principátu. To víceméně vystihuje i jejich roli ve výkladu římské historie. Uvádění tak nejsou pro adoptivní princip, nýbrž kvůli charakteru jejich úspěšné vlády. Dvojice dalších učebnic se již ve svém narativu shoduje více. Oproti předešlému titulu je dán mnohem větší prostor jak principátu, tak i dominátu. Tyto kapitoly jsou dokonce téměř porovnatelné s republikánským obdobím. Hlavním rozdílem je však důraz kladený na adopci. Jedná se totiž prakticky o ústřední téma. Žákům je vysvětleno, že právě díky výběru vhodného dědice byl možný takový rozvoj a blahobyt. V učebnici *Dějepis pro gymnázia a střední školy 1, Pravěk a starověk* je dokonce správně uveden za zakladatele tohoto systému císař Nerva. Opomíjena samozřejmě není ani úspěšná vláda jednotlivých císařů, avšak hlavním rozdílem proti starším učebnicím je role adoptivního principu. Pokud se zaměříme na roli adoptivních císařů v kontextu výkladu

²¹⁴ Paradoxním jevem je skutečnost, že v dnešní výuce dějepisu nezbývá častokrát na moderní dějiny dostatek času. Postoj k moderním dějinám se tak v budoucnu dost pravděpodobně bude opět měnit.

²¹⁵ Šíři probíraných témat se tak nejméně podobají učebnicím z Rakouska-Uherska.

²¹⁶ KOLEKTIV AUTORŮ, *Dějepis 6*.

²¹⁷ Tato skutečnost je velmi citelná především ve výkladu římského císařství. Republika tolik postižena není.

římských dějin, není zde situace v zásadě příliš rozdílná oproti knihám z první republiky nebo Rakouska-Uherska. Tito panovníci jsou považováni za nesmírně schopné. Díky nim dosáhla Římská říše vrcholu své moci a jsou tak nedílnou součástí výkladu římských dějin. Nelze však opomenout, že jsou zmiňováni především císaři Traianus, Hadrianus a Marcus Aurelius. Nerva je uveden pouze v jednom z titulů a Antoninus Pius je vynechán kompletně. Výhodou je jistě i rozdílná koncepce rozsahu učebnic. Díky zaměření pouze na pravěk a starověk se více prostoru dostává i adoptivním císařům, u nichž se mohou žáci dokonce seznámit s některými podrobnostmi a zajímavostmi.

Jak již bylo řečeno, ústředními protagonisty adoptivní dynastie jsou v moderních učebnicích císaři Traianus, Hadrianus a Marcus Aurelius. Senátor Nerva je zmíněn pouze letmo v jedné z učebnic jako muž, který dokázal urovnat neklidné poměry, a především jako průkopník určování dědice pomocí adoptce.²¹⁸ U císaře Traiana se naopak opět jedná především o vojenské výboje do Dácie a Mezopotámie, svědomitou správu říše a stavební činnost. Spojován je taktéž s největším územním rozmachem Římského impéria. Hadrianus je oproti Traianovi a Marku Aureliovi lehce upozaděn. Největší přínos je viděn v opevňování římské hranice, které dodnes můžeme nalézt na příkladu Hadrianova valu. Kromě toho jsou také vzpomenuy jeho cesty a rozvoj provincií. Interpretace Marka Aurelia se oproti starším učebnicím liší nejvíce. Hlavní důraz již není kladen pouze na markomanské války, ale také na filozofické myšlenky. Žáci se dokonce mohou setkat s citacemi z jeho díla *Hovory k sobě*. Právě díky svému filozofickému myšlení je považován za mírného a spravedlivého vládce.

Největším rozdílem v porovnání se staršími učebnicemi je jednoznačně struktura jednotlivých kapitol. Ty již nejsou přeplněné pouze texty, ale disponují taktéž četnými ilustracemi, které doplňují textové části. Žáci si tak mohou problematiku mnohem lépe vizualizovat. K ilustraci také autoři využívají citace z antických pramenů, čímž se snaží přiblížit tehdejší dobu. Ve všech učebnicích jsou navíc na konci kapitol přiloženy otázky z osvojené látky. Ty nejsou zaměřeny pouze na texty, ale také na ilustrace a prameny, což rozvíjí u žáků potřebné kritické myšlení.

²¹⁸ Konkrétně v učebnici: M. POPELKA – V. VÁLKOVÁ, *Dějepis pro gymnázia a střední školy*.

13 Závěr

Vláda adoptivních císařů trvala mezi lety 96 až 180. Toto období se vyznačovalo zejména svou stabilitou, prosperitou a kulturním rozkvětem. Na trůně se vystřídalo dohromady pět panovníků, kteří určovali své nástupce výhradně pomocí adopce. Zakladatelem této tradice byl císař Nerva, který si tímto činem zajistil podporu v neklidné politické situaci. Právě díky výběru schopných následníků bylo možné docílit jedné z nešťastnějších éř římských dějin. Tito panovníci jsou tak právem zároveň označováni za jedny z nejschopnějších v celých římských dějinách. To dosvědčuje například i jejich anglické označení „Five Good Emperors“. Císaři této dynastie se zaměřovali především na konsolidaci své říše, budování infrastruktury a posilování armády. Za vlády císaře Traiana se dokonce podařilo rozšířit římské území do největších rozměrů v celé římské historii. Hadrianus sice záhy vyklidil většinu dobytých území, ale díky své správní činnosti dokázal udržet na hranicích klid. V této politice pokračoval taktéž Antoninus Pius, jehož poklidná vláda je mnohými považována za nešťastnější období celých římských dějin. Za panování filosoficky laděného Marka Aurelia se však začal tento ideál hroutit, jelikož Římskou říši postihla řada neštěstí. Tento císař ještě dokázal hrozbám úspěšně vzdorovat, ale po jeho smrti začalo docházet k pozvolnému úpadku Římské říše. Ostatně obdobnou hypotézu vyslovil již v 18. století britský historik Edward Gibbon.

Jaké je tedy místo adoptivních císařů v učebnicích při výkladu římské historie? Prakticky ve všech zkoumaných obdobích je ve výkladu protěžována republikánská éra. Římské císařství je naopak častokrát zanedbáváno. I když se podrobnost výkladu římských dějin v jednotlivých obdobích liší, lze konstatovat, že adoptivní císaři nikde zcela nevytizeli. Dokonce je možné tvrdit, že jsou nedílnou součástí výkladu římské historie. Kromě Augusta se jedná o nejvíce rozebírané panovníky principátu. I když nutno podotknout, že ve výkladu převažuje především trojice Traianus, Hadrianus a Marcus Aurelius.²¹⁹ Toto období je víceméně shodně považováno za vrchol moci Římské říše, což je dokládáno zejména dosažením největšího územního rozsahu, prosperitou a stabilitou. Jejich role je tak ve všech zkoumaných obdobích víceméně shodná. Rozdíly jsou patrné především v detailnosti líčení.

Nejpodrobněji je dynastie adoptivních císařů popisována v učebnicích z dob Rakouska-Uherska. To je dáno především strukturou učebnic, které se opíraly zejména o rozsáhlé textové části. Jednotlivé tituly navíc disponovaly omezeným počtem ilustrací, což

²¹⁹ Za komunistické éry jsou dokonce zmiňováni pouze Traianus a Marcus Aurelius.

znamenal ještě více prostoru pro text.²²⁰ Tehdejší žáci se tak mohli dočíst víceméně o všech členech adoptivní dynastie. Za první republiky pokrývaly učebnice delší časové období a také přibýlo ilustrací. Dlouhé texty byly však i nadále hlavním těžištěm učebnic. Velikou změnou byla ale snaha vykládat události v obecných souvislostech. Podrobnost výkladu adoptivních císařů kupodivu příliš neutrpěla. Zestručněny byly zejména jiné kapitoly římských dějin. Bezpochyby nejmenší pozornosti se adoptivní císaři těšili za dob komunistického režimu. Hlavním důvodem bylo protěžování politicky využitelných témat novodobé historie. Starověké dějiny tak rozhodně nebyly prioritou tehdejšího školství. I přes tuto skutečnost jsou jako jedni z mála císařů někteří zástupci adoptivní dynastie stále prezentováni (viz výše). V moderních učebnicích se adoptivní císaři opět dočkali větší pozornosti. Líčení již nejsou povětšinou všichni zástupci této dynastie. Na druhou stranu učebnice v dnešní době disponují četnými tematickými ilustracemi k tomuto tématu. Mnohem větší důraz je taktéž kladen na souvislosti a osvojení pevných základů, což má přirozeně za následek kratší textové části a menší podrobnost oproti císařským a prvorepublikovým učebnicím.

Nyní se zaměříme na to, na co je kladen u jednotlivých císařů největší důraz. U většiny panovníků jsou hlavní aspekty jejich panování víceméně podobné nehledě na období vzniku učebnic. Největší rozdíly jsou tak především v detailnosti výkladu. Nejprve je důležité přiblížit roli samotného adoptivního principu. Označení *adoptivní císaři* je možné nalézt až v některých prvorepublikových učebnicích. Dříve byli tito císaři označováni dle charakteru jejich vlády.²²¹ Větší pozornost je adopci věnována až v učebnicích moderních, kde je právem považována za hlavní důvod série schopných panovníků. Císař Nerva, pokud je tedy zmíněn, je prakticky výhradně označován pouze jako zakladatel adoptivní tradice. Traianus je naopak častokrát nejpodrobněji probíraným panovníkem. Ústředním tématem jsou především jeho vojenské výboje. V rámci toho je bez výjimky oslavován jako císař, jenž rozšířil Římskou říši do největších rozměrů v historii.²²² Kromě toho je často spojován s budováním mnohých staveb, které jsou navíc předmětem řady ilustrací. Hadrianus je líčen zejména jako výtečný správce, který dbal na bezpečnost a stabilitu říše. V některých titulech jsou zmiňovány i jeho inspekční cesty nebo stavby. V prvorepublikových a císařských učebnicích bylo pravidelně rozebíráno i Bar Kochbovo povstání. V komunistických a moderních učebnicích je již tato

²²⁰ Ilustrace se v dějepisných učebnicích začaly objevovat již od roku 1860, avšak spíše jako zpestření a v malém počtu. Viz: Jana KEPARTOVÁ, *Das Bild von Pompeji im Unterricht in dem böhmischen Kronländern. Die Zeit des habsburgischen Schulwesens (1849–1918)*, Acta Universitatis Carolinae Philologica 2, Praha 2017, s. 297–298.

²²¹ Například císařové důstojní.

²²² Nejčastější ilustrací v rámci adoptivních císařů je mapa Římské říše za panování císaře Traiana.

událost většinou opomíjena.²²³ Antoninus Pius se potýká s podobnou rolí jako Nerva, kdy je povětšinou zcela opomíjen, ačkoli již jeho současníci považovali jeho vládu za obzvláště šťastné období. Nalézt ho lze spíše ve starších titulech, kde je vyzdvihován mírový charakter jeho panování. U Marka Aurelia je situace asi nejzajímavější. Ústředním tématem starších učebnic jsou výhradně markomanské války.²²⁴ Tento císař je sice považován za velmi vzdělaného a spravedlivého, ale o jeho filozofických myšlenkách se toho žáci v inkriminovaném období mnoho dozvědět nemohli. Až v učebnicích moderních došlo k určité změně v interpretaci, kdy začalo být více zdůrazňováno taktéž jeho filosofické myšlení a dílo *Hovory k sobě*.

Největším rozdílem mezi učebnicemi napříč analyzovaným obdobím je bezpochyby jejich struktura a didaktická forma. Zatímco starší učebnice se podobají klasickým knihám, u novějších titulů je v souvislosti s rozvojem didaktických kompetencí situace jiná. Již za první republiky se začaly na konci kapitol objevovat otázky pro žáky na téma adoptivních císařů a principátu. Tento trend pokračoval i za komunismu, kdy se na strany učebnic dostávalo i více ilustrací a map. Učebnice dnešní doby sází na názornost ještě více. Žáci mají tak k dispozici nespočet obrazů, schémat, časových os či úryvků z dobových pramenů. Mnohem více je tak podporováno jejich kritické myšlení a samostatná práce.

²²³ Vysvětlení může ležet v rozdílném postavení Židů. Po druhé světové válce poklesla vlna antisemitismu. Učebnice navíc byly kratší a pro toto téma zřejmě jednoduše nebylo místo.

²²⁴ Především proto, že šlo o konflikt s Germány, který se navíc odehrával na území tehdejšího Rakouska-Uherska a následně i Československa. Dějiny Germánů byly v Rakousku-Uhersku pochopitelně vyzdvihovány.

14 Seznam zdrojů

Prameny

Marcus AURELIUS, *Hovory k sobě*, Praha 1969.

Jan BURIAN – Bohumila MOUCHOVÁ, *Portréty světovládců I (Od Hadriana po Alexandra Severa)*, Praha 1982.

Časopis Musea království Českého, r. XL, Praha 1866.

Cassius DIO, *Roman History* [online], Přeložil: Earnest CURY, Harvard University Press 1927, [cit. 15. 3. 2024] Dostupné z:

http://penelope.uchicago.edu/Thayer/E/Roman/Texts/Cassius_Dio/.

Entwurf der Organisation der Gymnasien und Realschulen in Oesterreich: Ministerium des Cultus und Unterrichts, Vídeň 1849, [cit. 15. 3. 2024] Dostupné z:

<https://play.google.com/store/books/details?id=Dmd2V-UQDZwC&rdid=book-Dmd2V-UQDZwC&rdot=1&pli=1>.

EUTROPIUS, *Stručné římské dějiny*, Přeložila Bohumila MOUCHOVÁ, Praha 2008.

Historia Augusta [online], Přeložil: David Magie, Harvard University Press 1921, [cit. 15. 3. 2024] Dostupné z:

https://penelope.uchicago.edu/Thayer/E/Roman/Texts/Historia_Augusta/home.html.

Paulus OROSIUS, Přeložili Bohumila MOUCHOVÁ–Bořivoj MAREK, *Dějiny proti pohanům*, Praha 2018.

Analyzované učebnice

Antonín GINDELY, *Dr. Ant. Gindely'ho Dějepis všeobecný pro nižší třídy středních škol, svazek první: Věk starý*, Praha 1876.

Jan LEPARŤ, *Jana Lepaře Všeobecný dějepis k potřebě žáků na vyšších gymnasiích československých, Díl 1. Starý věk*, Praha 1867.

František ŠEMBERA, *Učebná kniha dějepisu všeobecného pro vyšší třídy škol středních, Díl 1. Věk starý*, Praha 1898.

Jaroslav BIDLO – Josef DOBIÁŠ – Josef ŠUSTA, *Všeobecný dějepis pro vyšší třídy škol středních, Díl první: Dějiny starověku a raného středověku*, Praha 1938.

Josef KLIK, *Učebnice dějepisu pro nižší třídy škol středních. 1. díl. Starověk a středověk do konce 13. století*, Praha 1936.

František NOVÁK, *Všeobecný dějepis pro vyšší třídy gymnasií, reálných gymnasií a reformních reálných gymnasií. 1. díl. Pro 5. třídu. Starý a střední věk do Karla Velikého*, Praha 1935.

Tomáš JÍLEK, *Dějepis pro 1. ročník gymnázia*, Praha 1984.

Václav MICHOVSKÝ, *Z dávné minulosti lidstva: Dějepis pro 6. ročník*, Praha 1970.

Josef POLIŠENSKÝ – Ladislav VARCL, *Dějepis pro 1. ročník střední všeobecně vzdělávací školy: (pro devátý ročník)*, Praha 1963.

KOLEKTIV AUTORŮ, *Dějepis 6: učebnice pro základní školy a víceletá gymnázia*, Plzeň 2013.

Petr MÁCHA – Vladimíra HORKÁ – Veronika KRÁLOVÁ, *Hravý dějepis 6, Pravěk a starověk: učebnice pro 6. ročník ZŠ a víceletá gymnázia*, Praha 2016.

Miroslav POPELKA – Veronika VÁLKOVÁ, *Dějepis pro gymnázia a střední školy 1, Pravěk a starověk*, Praha 2008.

Odborná literatura

Anthony A. BARRET (ed.), *Životy císařů*. Praha 2012.

Jan BURIAN, *Římské Impérium*, Praha 1997.

Jan BURIAN – Pavel OLIVA, *Civilizace starověkého středomoří II.*, Praha 2020.

Ivana ČORNEJOVÁ a kol., *Velké dějiny zemí Koruny české. Tematická řada, Školství a vzdělanost*. Praha 2020.

Hadrian DAICOVICIU, *Dákové*, Praha 1973.

Edward GIBBON, *Úpadek a pád římské říše*, Praha 1983.

Adrian GOLDSWORTHY, *In the Name of Rome: The Men who Won the Roman Empire*, Londýn 2016.

Adrian GOLDSWORTHY, přeložila Jarmila Doubravová, *Ve jménu Říma: muži, kteří vítězili pro římskou říši*, Praha 2009.

Michael GRANT, *Římští císařové: životopisy vládců císařského Říma v letech 31 př. Kr.–476 po Kr.*, Praha 2002.

Lajos JUHÁSZ, *The Pannonian wars of Aelius Caesar and Antoninus Pius: A fiction of modern scholars?*, Acta numismatica Hungarica I, 2019, s. 45–53 [cit. 15. 3. 2024] Dostupné z: <http://acta.numizmatika.org/index.php/acta/article/view/12>.

Stanislav JULÍNEK, *Základy oborové didaktiky dějepisu*, Brno 2008.

Jana KEPARTOVÁ, *Das Bild von Pompeji im Unterricht in dem böhmischen Kronländern. Die Zeit des habsburgischen Schulwesens (1849–1918)*, Acta Universitatis Carolinae Philologica 2, Praha 2017, s. 293–317.

Christopher Sherwin LIGHTFOOT, *Trajan's Parthian War and the Fourth-Century Perspective*, The Journal of Roman Studies 80, 1990, s. 115–126 [cit. 15. 3. 2024] Dostupné z: https://www.academia.edu/15031423/Trajans_Parthian_War_and_the_Fourth_Century_Perspective.

Charles Leslie MURISON, *M. Cocceius Nerva and the Flavians*, Transactions of the American Philological Association 133, no. 1, 2003, 147–157 [cit. 15. 3. 2024] Dostupné z: <https://www.jstor.org/stable/20054078>.

Závěrečné práce

Tomáš LAŠÁK, *Praetoriánská garda ve starověkém Římě za adoptivních císařů*, Olomouc 2014, Bakalářská práce, Univerzita Palackého v Olomouci, Filozofická fakulta, Katedra historie, Vedoucí práce PhDr. Ivana Koucká.

Miroslava NOVÁKOVÁ, *Římské dějiny principátu ve výuce na českých základních školách*, Praha 2021, Diplomová práce, Univerzita Karlova, Pedagogická fakulta, katedra dějin a didaktiky dějepisu, Vedoucí práce doc. PhDr. Jana Kepartová, CSc.

15 Obrazové přílohy



Nerva²²⁵



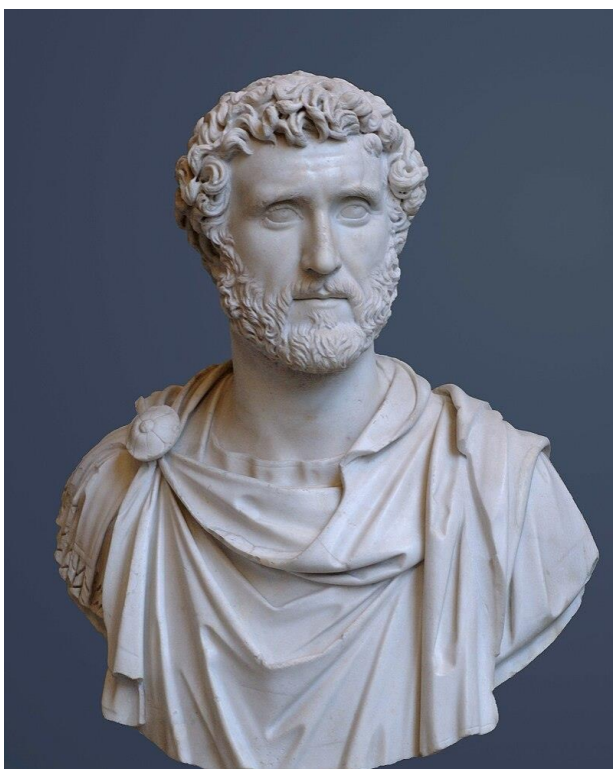
Traianus²²⁶

²²⁵ Nerva. In: Wikipedie otevřená encyklopedie [online]. [cit. 6. 4. 2024]. Dostupné z: https://cs.wikipedia.org/wiki/Nerva#/media/Soubor:Nerva_Tivoli_Massimo.jpg.

²²⁶ Traianus. In: Wikipedie otevřená encyklopedie [online]. [cit. 6. 4. 2024]. Dostupné z: https://upload.wikimedia.org/wikipedia/commons/b/b2/Traianus_Glyptothek_Munich_72.jpg.



Hadrianus²²⁷



Antoninus Pius²²⁸

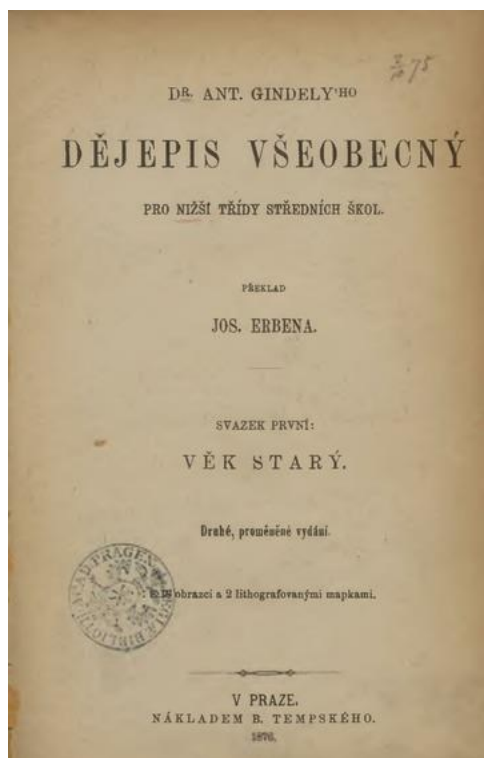
²²⁷ Hadrianus. In: Wikipedie otevřená encyklopedie [online]. [cit. 6. 4. 2024]. Dostupné z: https://cs.wikipedia.org/wiki/Hadrianus#/media/Soubor:Bust_Hadrian_Musei_Capitolini_MC817.jpg.

²²⁸ Antoninus Pius. In: Wikipedie otevřená encyklopedie [online]. [cit. 6. 4. 2024]. Dostupné z: https://cs.wikipedia.org/wiki/Antoninus_Pius#/media/Soubor:Antoninus_Pius_Glyptothek_Munich_337_cropped.jpg.

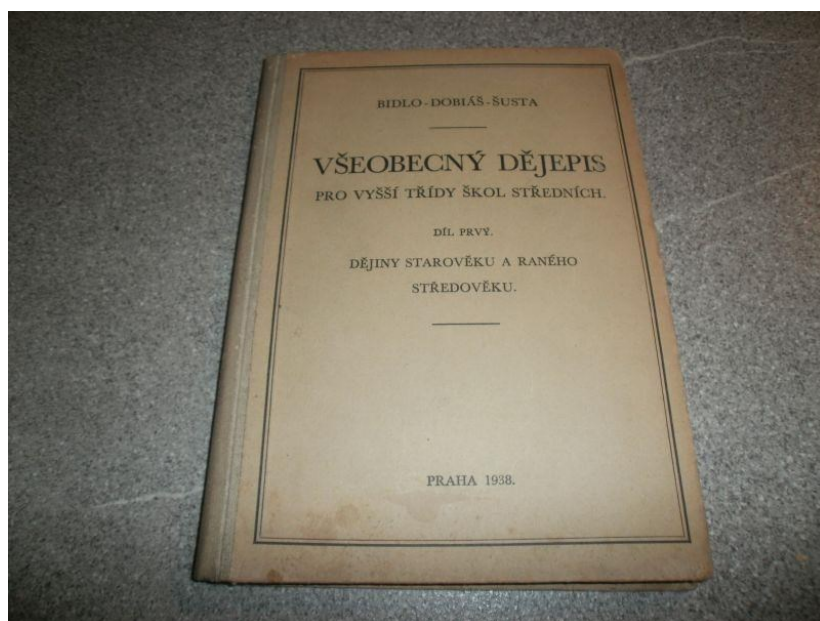


Marcus Aurelius²²⁹

²²⁹ Marcus Aurelius. In: Wikipedie otevřená encyklopedie [online]. [cit. 6. 4. 2024]. Dostupné z: https://cs.wikipedia.org/wiki/Marcus_Aurelius#/media/Soubor:Marcus_Aurelius_Glyptothek_Munich.jpg.



Antonín GINDELY, *Dr. Ant. Gindelyho Dějepis všeobecný pro nižší třídy středních škol, svazek první: Věk starý*, Praha 1876.²³⁰



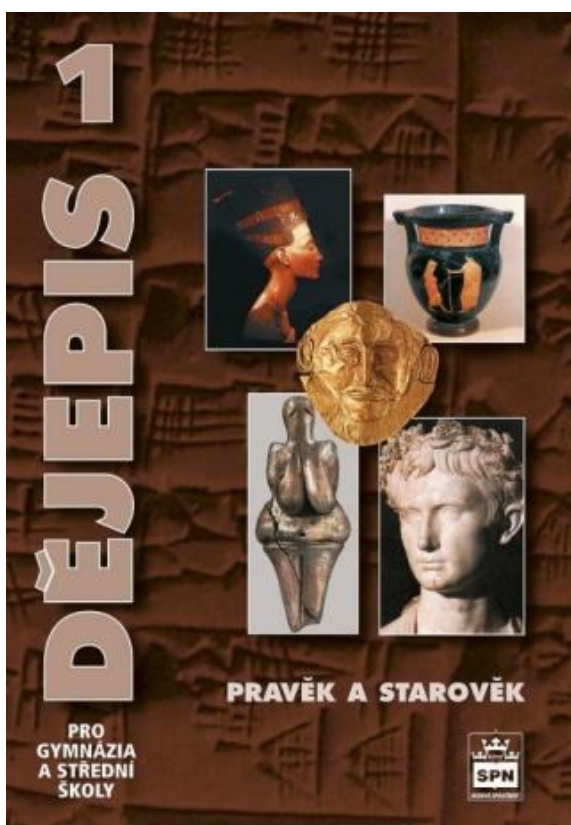
Jaroslav BIDLO – Josef DOBIÁŠ – Josef ŠUSTA, *Všeobecný dějepis pro vyšší třídy škol středních, Díl první: Dějiny starověku a raného středověku*, Praha 1938.²³¹

²³⁰ Dr. Ant. Gindelyho Dějepis všeobecný pro nižší třídy středních škol, svazek první: Věk starý. In: Internet Archive [online]. [cit. 6. 4. 2024]. Dostupné z: https://archive.org/details/gindelyho_dejepis-1.

²³¹ Všeobecný dějepis pro vyšší třídy škol středních, Díl první: Dějiny starověku a raného středověku. In: Antikvariát a starožitnictví Jaroslav Holý [online]. [cit. 6. 4. 2024]. Dostupné z: <http://www.antik-holy.cz/obrazky2/32423/P8200018.JPG>.



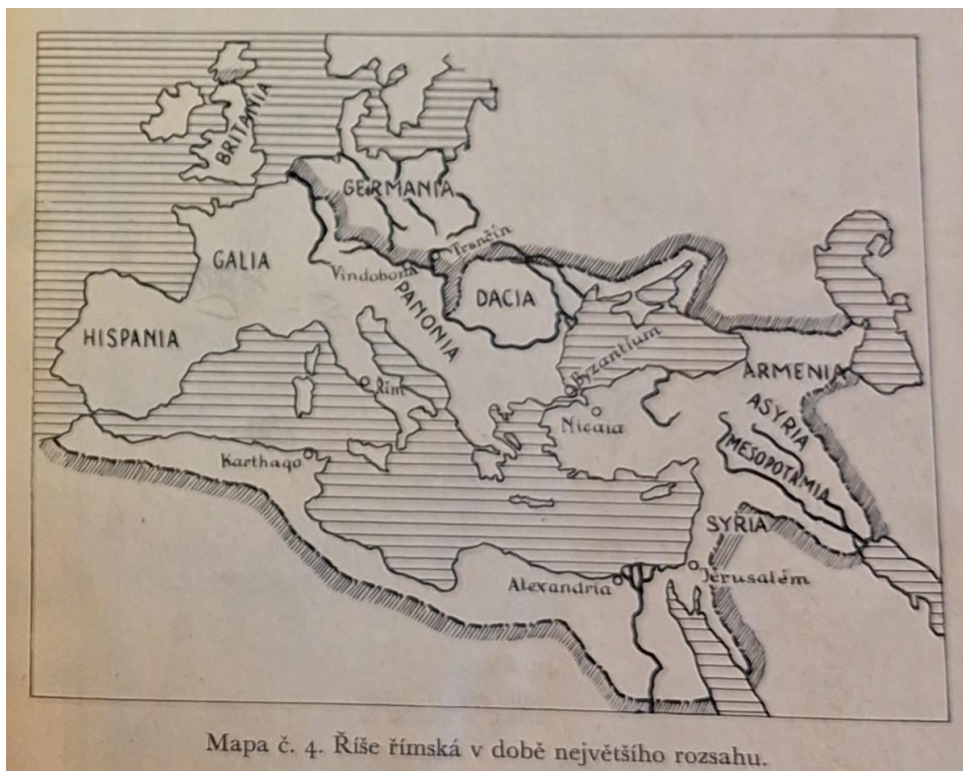
Václav MICHOVSKÝ, *Z dávné minulosti lidstva: Dějepis pro 6. ročník*, Praha 1970.²³²



Miroslav POPELKA – Veronika VÁLKOVÁ, *Dějepis pro gymnázia a střední školy 1, Pravěk a starověk*, Praha 2008.²³³

²³² Z dávné minulosti lidstva: Dějepis pro 6. ročník, In: Trh knih [online]. [cit. 6. 4. 2024]. Dostupné z: <https://www.trhknih.cz/kniha/15ouhkctrx>.

²³³ Dějepis pro gymnázia a střední školy 1, Pravěk a starověk, In: Knihy Dobrovský [online]. [cit. 6. 4. 2024]. Dostupné z: <https://www.knihydobrovsky.cz/ucebnice/dejepis-1-pro-gymnazia-a-stredni-skoly-pravek-a-starovek-1143248>.



Mapa Římské říše za Traiana v *Učebnice dějepisu pro nižší třídy škol středních. 1. díl. Starověk a středověk do konce 13. století.*²³⁴



Mapa Římské říše za Traiana v *Dějepis pro 1. ročník gymnázia.*²³⁵

²³⁴ Josef KLIK, *Učebnice dějepisu pro nižší třídy škol středních. 1. díl. Starověk a středověk do konce 13. století*, Praha 1936, s. 87.

²³⁵ Tomáš JÍLEK, *Dějepis pro 1. ročník gymnázia*, Praha 1984, s. 91.



Mapa Římské říše za Traiana v Miroslav *Dějepis pro gymnázia a střední školy 1, Pravěk a starověk*.²³⁶



Mapa Římské říše za Traiana v *Hravý dějepis 6, Pravěk a starověk: učebnice pro 6. ročník ZŠ a víceletá gymnázia*.²³⁷

²³⁶ Miroslav POPELKA – Veronika VÁLKOVÁ, *Dějepis pro gymnázia a střední školy 1, Pravěk a starověk*, Praha 2008, s. 112.

²³⁷ Petr MÁCHA – Vladimíra HORKÁ – Veronika KRÁLOVÁ, *Hravý dějepis 6, Pravěk a starověk: učebnice pro 6. ročník ZŠ a víceletá gymnázia*, Praha 2016, s. 118.